

૪૩૮૫

મુંબઈ ઈલાકાનું સરકારી કેળવણીખાતું.

ગૂજરાતી ત્રીજી ચોપડી.

રચનાર

... સી. હોપ, કે. સી. એસ. આઈ., સી. આઈ. ઈ.

માજી એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર, ડિ. બા.

સત્તરમી આવૃત્તિ—૫૦,૦૦૦ પ્રત.

આ ચોપડીની માસિકી સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આકટ ખમાણે નોંધેલી છે.

મુંબઈ:

ગવર્નમેંટ સેન્ટ્રલ પ્રિંટ ઈપો.

ઈસવી સન ૧૮૮૯.

આ પુસ્તકસંગ્રહી સર્વે અધિકાર સરકારે સ્વાધીન રાખેલા છે.)

કીમત ત્રણ આના.

સુખઃ

જામે જામશેદ સ્ટીમ પ્રેસ છાપખાનામાં છાપ્યું છે.

ત્રીજી ચોપડી શીખવવાની રીત.

પાછલી બે ચોપડીઓ સારી પેઠે શીખવવામાં આવશે એટલે છોકરાંને મૂળાક્ષર, બેડાક્ષર, વગેરેનું પૂરું જ્ઞાન થશે. આ ચોપડીની મતલબ એવી છે કે તેમને ભાષાનું જ્ઞાન થાય, અને તે કેમ શુદ્ધ લખવી તથા બોલવી તે જાણે. ને વળી તેની બેડે ઉપયોગી ખબર મેળવે.

એ કારણસર એવી જરૂર છે કે પ્રત્યેક પાઠને મથાળે બેડલા શબ્દ લખેલા છે તે ખૂબ ધ્યાન રાખી વંચાવવા અને તેના અર્થ તથા બેડણી પૂછી બેવાં; છોકરાં અર્થ ન જાણતાં હોય, તો મહેતાજીએ પોતે સમજાવવા. ત્યાર-પછી ગમે તે એક છોકરાપાસે એક વાક્ય વંચાવવું; બે તેનાથી બરાબર ન વંચાય તો મહેતાજીએ પોતે ધણી સંભાળ લઈ તે વાક્ય બરાબર રીત ને ઢગ પ્રમાણે વાંચી સંભળાવવું, અને ફરીથી તેની કને વંચાવવું; વળી તેનું તે બીજાકને વંચાવવું. એ રીતે વર્ગ માંહેલા જે ધણા નહારા વાંચનાર હોય તેમાંથી ત્રણ ચાર કને વંચાવી પાકું કરાવવું. ત્યારકેડે તેમાંના કદાચ શબ્દોના અર્થ અને વાક્યની મતલબ પૂછી બેવી. તેનો બરાબર ખુલાસે જવાબ એકથી ન દેવાય તો બીજાને, અને બીજાથી ન દેવાય તો ત્રીજાને, એ રીતે છોકરાંને પૂછ પૂછ કરવું, અને વર્ગમાં કોઈને ન આવડે તો મહેતાજીએ સમજાવવું. મહેતાજીએ સમજાવી બેશી ન રહેવું, પણ છોકરાંનાં મનમાં તે બરાબર કિતરું છે કે નહિ તે સાથે મંદ બુદ્ધિનો છોકરો હોય તેને પૂછી ખાતરી કરી લેવી.

એ પ્રમાણે એક વાચ્ય થયું એટલે બીજું લખને તે પણ એક છોકરાપાસે વંચાવવું, અને તેને ન આવડે તો મહેતાજીએ મોતે વાંચી સંભળાવી તેની અને બીજાં છોકરાં-પાસેથી વંચાવી મતલબ વગેરે પછી શીખવવું. એમ કરવાથી બધાં છોકરાંને બરાબર ઉચ્ચાર કરવાની તથા બરાબર ઢગથી સમજસાથે વાંચવાની ટેવ પડશે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ધ્યાન રાખીને પાઠ શીખવવામાં આવશે તો તે છોકરાંને પાકો આવડશે. પાકો થશે એટલે સારી રીતે વાંચતાં અને તેની મતલબ સમજતાં આવડશે. જ્યારે એ આવડે ત્યારેજ જાણવું કે પાકો થયો. પાઠ મોઢે કડકડાટ લણી જાય તેવી રીતે શીખવવાની મતલબ બિલકુલ નથી; અને તેમ ન થાય એવી હમેશાં મહેતાજીએ કાળજી રાખવી.

વળી વાંચનપાઠ વધારે પાકા કરવાસાથે દરરોજ અથવા બે ત્રણ દિવસે જ્યારે જોગ બને ત્યારે શીખી ગયેલા પાઠમાંથી દરકોઈ પાઠ ચોપડીમાંથી જોઈને પાટીપર ઉતારવાને સારું છોકરાંને કહેવું, અને તેમનું ઉતારેલું મહેતાજીએ તપાસી જોવું; અને તેમાં ઘણાંજે જે ચૂક કરેલી હોય તે આખા વર્ગને દેખાડવી.

આ ચોપડીને છોડે બાળબોધ મૂળાક્ષર લખેલા છે તે શીખવવાની રીત આપ્રમાણે છે. ૧૨૮ મો. પાઠ શીખવતાં માલુમ પડશે કે બાળબોધ અને ગૂંજરાતી લિપિમાં ઘણાજ થોડો ફેર છે. એ પાઠ સારી પેઠે સમજવાને પછી ૧૨૯ મો. પાઠ, જે બાળબોધ મૂળાક્ષરનો છે, તે શીખવવો. એમાં પહેલી લીટીમાં ગૂંજરાતી અને તેની નીચે બાળબોધ અક્ષર લખેલા છે. તે બંને સરખાવી જોતાં છોકરાંને સહજ ખબર પડશે કે થોડાજ અક્ષરમાં

ફેર છે. એ બધા તેમની કને વંચાવવા, ને પછી તેમની પાડીપર તેમની કને લખાવવા. જે અક્ષરમાં ઘણો ફેર છે, તે છોકરાંના ધ્યાનમાં બરાબર ઠસવાસાડ તેમના બુદ્ધ પાઠ કરેલા છે, અને પ્રત્યેક પાઠને મથાળે તેમાંના થોડા થોડા લખેલા છે, માટે તે આરંભે છોકરાંપાસે વંચાવવા, અને પછી પાઠ વંચાવવો. એ રીતે ૧૩૦ થી ૧૩૫ સુધી પાઠ સારીપેઠે વાંચતાં આવડશે એટલે બાળબોધ અક્ષરનું જ્ઞાન છોકરાંને થશે.

આ ચોપડીથી છોકરાંને ઉપયોગી જ્ઞાન મળે એવી પણ મતલબ છે, માટે પ્રત્યેક પાઠમાંહેલી બિનાને લગતા બીજા દાખલા આપી તે સારીપેઠે સમજાવવી. જેમકે, નીતિ-સંબંધી પાઠ હોય તો મહેતાજીએ તેને લગતા નવા નવા દાખલા આપીને તેની મતલબ છોકરાંના ધ્યાનમાં ઉતારવી. જાણે માઆપની સેવાવિષેનો પાઠ ચાલતો હોય, તો તે વખત કોઈ એવા શખ્સનો દાખલો આપવો કે જે માઆપની સેવા કરતો હોય, ને તેથી ઘણો સુખી હોય, અથવા કોઈ એવા છોકરાંને કહી સંભળાવવો, અથવા તે વર્ગમાં-નોજ કોઈ એવો ડાહ્યો છોકરો હોય, તો તેને શાખાશી આપી સૌના મનમાં પકકું ઉતારવું કે માઆપની સેવા કરવીજ જોઈયે. તેમજ કંઈ સામાન્યજ્ઞાનસંબંધી પાઠ ચાલતો હોય તો હરપ્રકારે તે છોકરાંના મનમાં ઉતારવો, જેવો કે, ધરવિષે હોય તો તેના બધા ભાગનાં નામ ઓળખાવવાં; વળી બની શકે તો નજરે બતાવવાં, અથવા તેમનો ઉપયોગ કહી સંભળાવવો, અને જેમ અને તેમ કરીને જાણીતા દાખલા આપી તેમના મનમાં તે પાઠમાંની હકીકત ઉતારવી. વળી જનાવર કે ઝાડવિષે પાઠ આવે, તો તે છોકરાંને નજરે દેખાડવાં; તેમ ન બને તો તેનાં ચિત્ર બતાવવાં; વળી પાંદડાં, ફૂલ, ફળ, વગેરે સારી પેઠે ઓળખાવવાં.

કાવતાના પાઠ પાછલી ચોપડીમાં કલ્યાણપ્રમાણે શીખવવાં ને મોઢે કરાવવા. કેટલીક કવિતા તો પાછલા પાઠમાં જે વર્ણન વાંચી ગયા તેવિષેની છે, મોઢે તે મોઢે કરાવ્યાથી જેવડો ફાયદો થશે, એક તો તે પાઠ સારીપેઠે વાંચતાં આવડશે, અને બીજું તે વિષયની જાણવાજ્ઞેગ લક્ષીકૃત પણ ધ્યાનમાં રહેશે.

આ ચોપડી શીખવતી વખતે વ્યાકરણનું જ્ઞાન પણ છોકરાંને થોડું થોડું આપતાં જવું; જેમકે એક વાક્ય વાંચે તો તેમાંથી છોકરાંપાસે ઓળખાવવું કે એ વાક્યના બધા શબ્દ સરખા નથી, જુદી જુદી જાતના છે, અને તેમનાં નામ પણ જુદાં જુદાં પાડેલાં છે. પ્રથમ નામના શબ્દ ઓળખાવવા, પછી સર્વનામ, સારપછી વિશેષણ, ક્રિયાપદ વગેરે.

ત્રીજી ચોપડીનું સાંકળીઉં.

વિષય. પૃષ્ઠ.

નીતિસંબંધી.

આજસુ છોકરો. ભાગ ૧-૨. ૧-૨	
સદાચરણ (કવિતા) ...	૨
ગાળાગાળી	૪
એજ (કવિતા)	૫
સંઘરો કરવા વિષે	૬
છોડીએને બણાવવા- વિષે	૯
ચોપડનાં એ અચ્ચાંનો વાત	૧૨
કણબી ને ધન	૧૩
તમને કોણે પેદા કર્યા ?	૧૩
આંગણું ચોખ્ખું રાખવું.	૧૬
ચોખ્ખાઈ વિષે. (કવિતા).	૧૬
મહેનતવિના કંઈ મળે નહિ	૨૦
એજ (કવિતા) ભાગ ૧-૨. ૨૧-૨૨.	
દાન	૨૨
સાચ. ભાગ ૧-૨... ૨૩-૨૪	
એજ (કવિતા)	૨૫
માઆપની સેવા	૩૦

વિષય. પૃષ્ઠ.

નીતિસંબંધી.

મા આપના ગુણ વિષે. (કવિતા)	૩૧
શેખસદ્વી	૩૩
ખીજવું	૩૭
કબૂતર ને કીડી	૪૧
બીકણ છોકરો	૪૩
થોડે થોડે બણીએ તો આવડે	૪૫
એજ (કવિતા)	૪૬
ડોસો ને સીના દીકરા...	૪૮
એ બાઈડીઓ ને છો- કરો	૫૦
મૂખાઈ	૫૬
એજ (કવિતા)	૫૭
આખરો અને અચ્છર. ૧૧	
અચ્છર ને કરોળીઓ...	૬૨
છેતરવું નહિ	૬૪
ભાઈ એનનું હેતુ	૬૭
એજ (કવિતા)	૬૮
સિંહ ને જાંદર. ભાગ ૧-૨. ૭૧	

વિષય. પૃષ્ઠ.

નીતિસંબંધી.

લોભીઓ. ભાગ ૧-૨. ૭૪-૭૫
બે બકરાની વાત. ભાગ ૨. ૯૦
છોકરાંને શીખામણ ... ૯૮
સ્ત્રીમાં રસજનું નહિ... ,

ભાગ ૧—૩... ૧૦૧-૧૦૩

સર્વવ્યાપક ઈશ્વર વિષે

(કવિતા)..... ૯૬

પરમેશ્વર સર્વ કેકાણે છે. ૯૭

સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી.

દેશદેશનો ચાલ..... ૫

ધર. ભાગ ૧-૨..... ૩૪-૩૫

એજ (કવિતા)..... ૩૬

નાક ને મોઢું ૩૬

મીઠું..... ૪૪

ધાતુ. ભાગ ૧-૨... ૪૬-૪૭

વેળા. ભાગ ૧-૨ ... ૫૧-૫૨

જ્ઞાન ૫૪

કાગળ ૫૫

રેશમ ૬૦

ઘડી ને પળ ૬૪

ભારે ધાતુ (સોતું ને

રૂપું)..... ૬૫

માણસ અને જનાવર.

ભાગ ૧-૨ ૬૬-૬૭

વહાણ ૭૯

વિષય. પૃષ્ઠ.

સામાન્ય જ્ઞાન સંબંધી.

હલકી ધાતુ ભાગ ૧-૨... ૮૨

રત. ભાગ ૧—૩... ૮૩-૮૪

ધર.—ઈંટી ૮૬

પ્રાણ અને ભીંત..... ૮૭

છાપડું અને માળ..... ૮૮

લોઢું..... ૮૯

ર..... ૯૧

કલાક અને મિનિટ ... ૯૩

બાળબોધ ૧૧૦

મૂળાક્ષર..... ૧૧૧

અ ઇ ઉ એ ૧૧૨

ક ઘ જ ૧૧૨

ચ ણ ૧૧૩

ધ ફ વ ૧૧૩

મ ળ ૧૧૪

આંકડા ને અક્ષર વિષે... ૧૧૪

નામવિષે. ભાગ ૧-૨. ૯૯-૧૦૦

સાડું વાંચતાં શીખવ-

વાની રીત. ભાગ

૧-૪ ૧૦૪-૧૦૮

ગામ ને શહેર ૧૪

ઈંદ્રિયો ૧૫

આંખ ૧૯

વિદ્યાસંબંધી.

ધરતી. ભાગ ૧-૨..... ૨૯

વા ૫૩

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
વિદ્યાસંબંધી.		પ્રાણી તથા વનસ્પતિ- સંબંધી.	
પાણી	૬૯	બાવળ	૩૨
સૂરજ	૯૨	ફૂતરું	૩૮
ચંદ્રમા	૯૩	છોડવા. ભાગ ૧-૨... ૩૯-૪૦	
તારા	૯૪	ઝાંગર	૪૨
વરસાદ. ભાગ ૧-૨... ૯૫-૯૬		ગિલાડું	૪૨
પ્રાણી તથા વનસ્પતિ- સંબંધી.		વાંદરું	૪૯
લેંસ	૩	ગધેડું	૫૮
વડ	૭	ગધેડાની વાત	૫૯
વીંછી	૮	ખીસકોલી ... ૬૩	
પોપટ	૧૦	સાપ	૭૦
એજ (કવિતા)	૧૧	શણુ	૭૨
ધોડો	૧૭	શિયાળ	૭૩
આમલીનું ઝાડ	૧૮	બાંડી	૭૫
એજ (કવિતા)	૧૯	ઊંટ	૭૬
ધેણાં	૨૬	વનસ્પતિની શી શી જાણુ- સો આપણા ખાધામાં	
લીઝાડો	૨૭	આવેછે. ભાગ ૧-૨. ૭૭-૭૮	
ધાન્ય	૨૭	રીંછ ભાગ ૧-૨ ... ૮૦-૮૧	
એજ કવિતા	૨૮	હાથી	૮૫

ત્રીજી ચોપડી.

પાઠ ૧. આળસુ છોકરો.—ભાગ ૧.

કાઘો, મૂર્ખો આળસુ

પાલવવું રમતીઆળ ચોકી

કાઘ એક મૂર્ખ નાનો છોકરો હશે, તેને એના આપે નિશાળે મૂક્યો. હવે આ છોકરો ઘણો રમતીઆળ, તેથી એને નિશાળે ભણવા જવું ગમે નહિ.

એક દહાડો તેણે ઘરમાં એક કાઠીને કહ્યું જે, કાઠી બાઈ, આવો આપણે રમીએ. ત્યારે તે બોલી ના મૂર્ખો ભાઈ, મારે રમવું કેમ પાલવે? હજી તો મારે ચોખાના દાણુ દરમાં લઈ જવાના છે. પછી એક ચકલી મળી તેને કહ્યું આવો ચકલી બાઈ, આપણે રમીએ. ત્યારે તે બોલી ના મૂર્ખો, મારે તો ઘણું કામ છે. અમારે રમવું પાલવે નહિ; મારે હજી બચ્ચાંને માટે ચારો આણવાનો છે. પછી એક કૂતરો રસ્તે જતો હશે તેને કહ્યું અધ્યા ડાઘા, અહીં આવ, આપણે રમીએ. તે બોલ્યો, ના મૂર્ખો, મારે તો ઘણીના ધરની ચોકી કરવા જવું છે. તે મારે આળસુ થવું કેમ પાલવે? એટલું કહીને તે ચાલતો થયો.

પાઠ ૨ આળસુ દોકરો. - ભગ ૨.

ઝંખવાણો જીવતર મના

મચ્યાં જનાવર નવરાશ

પેલો છોકરો તો ઝંખવાણો પડી ગયો ; તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો જે આ શું ! માણસ તો નકામાં નથીજ, પણ જનાવર સરખાંએ* પોતપોતાનાં કામમાં એવાં મચ્યાંછે જે તેમને લગાર પણ નવરાશ આવતી નથી ; ત્યારે જગતમાં આળસુ દોકરો તો હુંજ રહ્યો કે શું ? ધૂળ પડી મારા જીવતરમાં જે હું આવડો મોટો થયો ને હજી કંઈ ભણ્યો નહિ ! જે હું આળસુ રહ્યો તો આગળ મારી શી વહેં થશે ? એ રીતે તેને બહુ*પસ્તાવો થયો, ને બીજે દહાડેથી નિશાળે જવા માંડ્યું, ને ત્યાં બહુ મહેનત કરીને ભણવા લાગ્યો. એવું મહેતાજીએ જોયું એટલે તેને કહ્યું, વાહ વાહ ! હવે તમે તો હીક ભણોછો, હું તમને જોઈને રાજી થયો, ને તમારું નામ મૂખોં દેરવીને આજથી હું તમને ડાહ્યાભાઈ કહીશ. નિશાળમાં પણ મનો કરીશ જે તમને હવેથી મૂખોં કહે નહિ.

પાઠ ૩. સદાયરણુ.

પહેલ સહેલ વાણ સદાયરણુ કોપણ

દોહરા.

જે જન જાણે જગતમાં,

*જનમ ધરીને પહેલ,

સદાયરણુમાં ચાલવું,
તે પામે સુખ સહેલ.
ગણી વાતો ને કરે,
ખોલે મીઠી વાણ,
ખીખીને કાપે નહિ,
તે છે ડાહ્યા ગણ.

આજમ દુરગારામ મંછારામ.

પાઠ ૪. ભેંસ.

વગડાઉ ડાંસ દુકા ધાર

ભેંસ મોટું જળફે જનાવર છે. ગાયના કરતાં એનું શરીર મનુષ્ય હોયછે. એના પગ દુકા ને જોરાવર હોયછે. કેટલીકનાં શીંગડાં પછવાડે વળેલાં હોયછે. ને તે શીંગડાંની એક કોરે જરા ધારવેલું હોયછે. એની ચામડી કાળી ને કઠણ હોયછે. એના ઉપર વાગ વ્યાછા હોયછે. ભેંસ માથું નીચું રાખીને ઘણી ધીંગી લીંટીછે. એને ડાંસ કરડી ખાય નહિ. માટે ડીલકાઉપર કાઢવ રહેવા દેછે. પાણીનાં તળાવ કે ખાડા હોય તેમાં ઘણી વારલગી પડી રહેછે; પણ નાક ને માથું પાણીની ઉપરનું ઉપર રાખેછે. ગાય કરતાં ભેંસો ઘણું દૂધ દેછે.

એ જનાવરના નરને પાડો કહેછે. કેટલાક દેશમાં પાડા-પાસે હળ ખેંચાવેછે. હળવડે ભાય ખોદાઈને પોચી પડે-છે એટલે તેમાં દાણા વાવેછે. પાડાને ગાડાંમાં ને કાસમાં પણ જોડેછે. ભેંસાને અને પાડાને વરસાદમાં ફરવું બહુ

ગત્રેછે. પગડાઉ ભેંસો બહુ જોરાવર હોયછે; કહેછે કે ચાર
જખરી ભેંસો હોય તો એક વાઘને પણ પૂરી પડે.

પાઠ ૫. ગાળાગાળી.

સ્વભાવ રાજકુંવર શિક્ષા અણુસમજી સાર
હંડ સજ વડાઈ યાદ રાખવું

જેને સ્વભાવ નહારે તે ગાળાગાળી દેછે, અને જેનો
સ્વભાવ સારો તે સારા બોલ બોલેછે.

એક રાજકુંવરને કોઈ ગરીબના છોકરાએ ગાળી દીધી,
તેથી રાજકુંવરે રડતાં રડતાં જઈને આપ આગળ ક્યારે
કરી. રાજાએ તે સાંભળીને પોતાની કચેરીમાં સૂર્યને પૂછ્યું
કે ફલાણા છોકરાએ મારા કુંવરને ગાળો દીધી માટે એને
શું કરવું? ત્યારે કોઈએ કહ્યું, એને ગામ બહાર કાઢી
મૂકવા ઘટે; કોઈ કહે, એને બંદીખાને નાંખવો; કોઈ કહે,
હંડ લેવો. એમ સૌ બુદ્ધી બુદ્ધી રીતે બોલ્યા. પછી
રાજાએ પોતાના કુંવરને કહ્યું કે હું રાજા છું; તને જો
ગાળો દીધી તેને ઘટે તેવી શિક્ષા કરવી મારા હાથમાં છે;
પણ તું તે છોકરાને માફ કરે તો બહુ સાફ, કેમકે સજ
કરવી તે કરતાં માફ કરવામાં વડાઈ છે. તે ઉપરથી આપનું
વચન રાખીને કુંવરે પેલા છોકરાને માફ કર્યું ને કહ્યું જે
આ વેળા હું તને જવા દઉં છું, કેમજે તું નાનો ને અણુ-
સમજી છે, પણ યાદ રાખજે જે કોઈને ગાળ દીધામાં સાર
નથી.

પાઠ ૬. ગાળાગાળી વિષે કવિતા.

ભાખતા જશ બાળકી તોલ

દોહરા.

ભુંડા ભુંડું ભાખતા
 ખોટી ગાળો ખીય,
 મોટા એવા મૂંરખનો
 જગમાંથી જશ જાય.
 ભુંડું ખોલે જે ઘણી,
 ગાળો દે ને ખાય,
 મૂંરખ એને જાણવો,
 તે બહુ દુખિયો થાય.
 જે બાળકે કે બાળકી
 ખોલે જેવાં ખોલ,
 નક્કી થશે નર નારમાં
 તેનો તેવા તોલ.

કં ૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૭. દેશદેશનો ચાલ..

રીતભાત દેશ પહેરવેશ મારવાડી
 સુરવાળ ચોરણા ધૂમટો દક્ષિણી

બધા દેશની રીતભાત મળતી આવતી નથી. જુદા
 જુદા દેશના માણસ જુદો જુદો પહેરવેશ પહેરેછે.

આપણો પહેરવેશ જુદો; મારવાડીનો જુદો; દક્ષિણીનો
 જુદો; સાહેબ લોકનો જુદો. આપણે બધા પાંધડીઓ

પહેરીએ છીએ, ને સાહેબલોક ટોપીઓ ધાલેછે. આપ-
ણામાં ઘોતીઆં પહેરવાનો ચાલ છે, અને ખીખ કેટલા-
કમાં સુરવાળ કે ચોરણા પહેરવાનો ચાલ છે. દક્ષિણીનાં
ઐરાં ડાબીતરફથી લૂગડું પહેરેછે ને માથું કંધાડું રાખેછે.
આપણાં ઐરાં જમણી તરફથી લૂગડું પહેરેછે, ને માથે
ઝોડે છે, ને કેટલાંક તેા ધૂમટો તાણેછે. મારવાડીનાં
ઐરાંના ધાધરા મોટા હોયછે. આપણા લોક દાઢી રાખતા
નથી, મુસલમાનો બરાખેછે. આપણા લોક લાથે જમેછે,
ને સાહેબલોક છરી કાંટે ખાયછે. બોલીમાંએ ફેર છે.
આપણે રોટલી કહીએ છીએ તેને દક્ષિણી લોક બાકર
કહેછે, અને મુસલમાન રોટી કહેછે. મોંનો ને શરી-
રનો ઘાટ જુદો જુદો હોયછે. લગ્નશીની ચામડી કાળી
હોયછે; આપણી ને ખીખ કેટલાકની ઘડના રંગ જોવી
હોયછે; ને સાહેબલોકની ગોરી હોયછે.

પાઠ ટ. સંધરો કરવાંવિષે.

કણુ	સંધાન	સકાળ	અચરજ
સંચલ	દુકાળ	પ્રધાન	ગંજીઓ
રૈયત	કોઠાર	પોપડો	ચંદી
હેરાન		ખાણ	

દુકાળના દહાડામાં એક રાખનાં ઘોડાં ચંદીવિના ભૂખે
મરવા લાગ્યાં, અને રૈયત પણ હેરાન થવા લાગી. એ
વાતનો કંઈ વિચાર પ્રધાનસાથે રાખ કરતો હતો, તેવામાં
રાખની નજરે કીડીઓ ઘણી જોવામાં આવી; ત્યારે પ્રધા-
નને પૂછ્યું કે આવા વરસમાં કેટલીએક ખતનાં જનાવર

ભૂખે મરી જાયછે, કે દુખળાં થઇ જાયછે, અને આ કીડીઓ સકાળના વરસમાં જેવા જોરથી દોડેછે તેવાજ જોરથી આ વખતમાં પણ દોડતી દેખાયછે, તેનું શું કારણ હશે? પછી પ્રધાને કોઠારપાસે રાજાને લઇ જઈને પોપડો બેઠેડીને કીડીઓનું દર દેખાડ્યું. તેમાં દાણા ભરેલા હતા. તે જોઈને રાજા અચરજ પામ્યો, અને બોલ્યો કે, આ કીડીઓનાં જોડણું આપણામાં ડહાપણ નથી, નહિતો સકાળના વરસમાં ઘાસની ગંજીઓ અને દાણાની ખાણો કરી રાખી હોત, તો આપણી રૈયત અને આપણે આજ આટલા હેરાન થાત નહિ.

દોહરો.

કીડી કણ સંઘડ કરે, જુઓ જનાવર જાત,
વસે વળી સંધે સદા, સર્વ મળી સંઘાત.

પાંડ ૯. વડ.

વડવાઈ	અસલ	કાખર	આરામ
છાંયડો	ઘરા	ટેરા	ઈમારત

વડનું ઝાડ બીજાં ઝાડકરતાં મોટું થાયછે. એનું થડ જાડું થાયછે, તે એનાં મોટાં મોટાં ડાળાંમાંથી દોરીઓ જેવા ફાંટા નીકળીને લટકેછે. એને વડવાઈ કહેછે. તે લાંબી વધીને ભોંયલગણુ જાયછે, ત્યારે તેનું મૂળ બાજે છે, ને પછી જાણે જુદાં ઝાડ હોય તેમ વધેછે, ને તે એવી જાડી થાયછે જે ઘણે વરસે વડવાઈ કપી ને અસલ થડ કયું તે ઓળખતાં મહેનત પડેછે.

વડનાં પાંદડાં મોટાં, જડાં, ને લાંબાં થાયછે. એનાં ડાળ ફેલાયછે, તેથી એવી ઘટા થઈ રહેછે જે તડકી વેળા તેને છાંયડે માણસ, પશુ, પંખી, સર્વ આવીને બેસે છે, ને આરામ પામેછે. એ જાડના રાતા બોર બોરનેવા ટેટા થાયછે. તેની માંહે ઝીણા ઝીણા દાણા થાયછે. કાગડા, કાબર, અને બીજાં પંખી એ ટેટા ખાયછે. વડનું ડાળું કાપીને રોપ્યું હોય તો તેમાંથી જાડ થાય. એનાં લાકડાં ઈમારતનાં કામમાં આવતાં નથી.

પાઠ ૧૦. વીંછી.

હંખ, વિખ ચીપીઆ ચાંદી
આંકડો. કપાએલું ચૂસવું સૂએલું

કેટલાએક વીંછી નાના હોયછે, ને રંગે પીળાશપર હોયછે; કોઈ કોઈ મોટા ને કાળા હોયછે. તેઓને આઠ પગ, એ ચીપીઆ, ને એક પૂછડી હોયછે. પૂછડીને છેડે ઝેરી ડંખ હોયછે. તેઓ પથરાતજે, કે બીંતની ફાટમાં, કે અંધારી ને ટાઢકંની જગામાં બરાધ રહેછે. વીંછી ઉતાવળે દોડી શકેછે, ને દોડતી વેળા પૂછડીને પીઠઉપર વાંકી વાળેછે. જે જીવડાને ખાયછે તેને પહેલાં પોતાના ચીપીઆવડે પકડી પૂછડીએ આંકડો મારે કે તરત જીવડો મરી જાયછે. બીજાંજોડે લડતી વેળા એ ડંખ એને બહુ કામનો છે.

વીંછી લોકને ડંખેછે, તેથી કોઈવાર આખો દિવસ માણસને બહુ દુઃખ થાયછે. એ ઉતારવાનો સૌથી સારો ઉપાય એ છે કે જેવો તે ડંખે કે તરત તે ઠેકાણેથી ઝેર ચૂસી ચૂસીને થુંકી નાંખવું. જે મોંમાં ચાંદી, કે કપાએલું,

કે સૂનેલું, કે ચામડી ઉખડેલી હોય, તો ચૂસનારને ઇજા થાય-
છે; કેમજે વિષ લોહીમાં મળેછે સારે અવગુણુ કરેછે.
મોટા સાપનું ઝેર પણ એમ સંભાળીને ચૂસે તો ફીકર નહિ.

પાઠ ૧૧. છોડીઓને ભણાવવાવિષે.

વિલાયત ખખરદાર • સુખી

નાની નાની છોડીઓ નિશાળમાં ભણે તેમાં સાઈ છે. તમારે એક નાનીસરખી બેન છે? હા, એક છે. એ મને બહુ વલાડી છે. મારી જોડે કેવી રમેજે ને દસેજે! જરાએ શતી કે કજીઓ કરતી નથી. મહેતાજી, મારી જોડે એને નિશાળે તેડી લાવું? હા, એને હોં રોજ તેડી લાવીએ. તમારી માને કહેજો કે એને એક ચોપડી અપાવે. નિશાળે ન આવે તો સમજવીને તેડી લાવજો. જે છોકરાં-પાસે ચોપડીઓ ન હોય ને ભણે નહિ તેમને ઝેરજેવાં જાણવાં. જે છોકરું ભણે નહિ તે મૂર્ખ રહે, ને મોટપણે ઘણું દુઃખ પામે. વિલાયતના લોક ઘણા ખખરદાર છે તેનું કારણ એજ કે ત્યાં છોકરા ને છોડીઓ બેઠને ભણાવવાના ચાલ છે. ત્યાંની બાઈડીઓ છોકરાંને બહુ ભણાવેછે. જે દેશમાં બાઈડી ને ભાઈડા બેઠ ભણતાં નથી ત્યાંના લોક કદી સુખી થતા નથી. જે છોડી નિશાળે ન આવે તો ઘેર ભણાવવી. જે છોડી ન ભણે તેને ગાંડી કહેવી.

પાઠ ૧૨. પોપટ.

અવાજ ' પાંજરું ' પાળવું ' અર્થ

કેટલાંએક બંખીને માણસના નેત્રું થોડું બોલતાં શીખવીએ તો આવડે. પોપટ તો તમે દીઠો હશે. એને છુ બોલતાં આવડે. એને એ પાંખો, એક રાતી ચાંચ, ને એ પગ હોય છે. પીછાંની એક પૂછડી હોય છે. પોપટનો રંગ લીલો હોય છે. ઝાડ કે બીજે ઠેકાણે એ માળો બાંધી રહે છે. તે બચ્ચાંને દાણા કે ફળ લાવી ખવરાવે છે. બચ્ચાં મોટાં થાય છે, ને ઊડતાં આવડે છે, ત્યારે માઆપથી ગુદાં પડે છે. તે ઈંડાં મૂકવાનાં થાય છે, ત્યારે નવો માળો બાંધે છે. એ પંખી ફળ કે અનાજ ખાય છે. એને પાળીને મહેનત લઈ લણાવીએ તો આપણા નેત્રું થોડું બોલતાં શીખે. એમાટે કેટલાંએક માણસ પાંજરામાં પોપટ પાળે છે, ને પોતાની

મરજીમાં આવે તેવું બોલતાં શીખવેછે. પોપટ બોલતાં
શીખેછે ખરો, પણ જે બોલેછે તેનો જરાએ અર્થ
સમજતો નથી. છોકરાં જે કાંઈ લખે કે વાંચે તેનો અર્થ
જે સમજે નહિ, તો લોક કહે છે જે આ તો પોપટ જેવો છે,
એને કાંઈ આવડતું નથી.

પાઠ ૧૩. પોપટવિષે કવિતા.

અતોલ કાંઠેલો *નમણું મનુષ્ય અથાગ
પ્રીત સૂણતાં ધાક અંગ
દોહરા.

પોપટ બેઠો પાંજરે
બોલે મીઠા બોલ,
સૂણતાં મનમાં સર્વને
ઉપજે દરખ અતોલ.

કાટે કાળો કાંઠેલો
નમણું રાતું નાક;
અંગે લીલા રંગનો,
ધારે ધણીની ધાક.
મીઠું બોલે મનુષ્યને
ઉપજે હેત અથાગ,
પોપટ પાળે પ્રીતથી,
કોય ન પાળે કાગ.

ક૦ દ૦ ૩૦

* નમણું એટલે નમેણું.

પાઠ ૧૪. પોપટનાં બે બચ્ચાંની વાત.

વચન માન આવકાર દોંગાઈ

અસર નવાઈ નીવડવું

એક વાઘરી માળામાંથી પોપટનાં બે બચ્ચાં લેઈ ગયો તેમાંનું એક બચ્ચું સારા માણસને ઘેર વેચ્યું ને બીજું નદારાને ત્યાં વેચ્યું. પેલા સારા માણસને ઘેર વઢવાડ કે ગાળીગાળી થતી નહોતી; કોઈ ભુંડું બોલે નહિ; કોઈ આવે બન્ય તો તેને સારી રીતે બોલાવે ને માન આપે. પેલો પોપટ એ સર્વે શીખ્યો. પણ પેલા નદારા માણસના ઘરમાં તો રોજ મારામારી, ગાળાગાળી, હુચ્ચાઈ, તે દોંગાઈ થાય તે સ્વદળું તે પોપટ શીખ્યો. તે ગામનો રાજા એક દહાડો ત્યાંથી જતો હતો. તેને જોઈને એ પોપટ ભુંડો ગાળો દેવા લાગ્યો ને બોલ્યો, એને મારો, કાપો. એ સાંભળી રાજાને માફું તો લાગ્યું, પણ બોલ્યો નહિ. આગળ ચાલતાં પેલા સારા માણસનું ઘર આવ્યું. ત્યાં રાજાને જોઈને પેલો પોપટ આવકાર દઈને મીઠાં વચન બોલ્યો. એ સાંભળી રાજાને નવાઈ લાગી, ને વિચાર કરતો કરતો ઘેર ગયો. પછી તપાસ કરતાં રાજાને માલૂમ પડ્યું કે એ બેઉ પોપટ એકજ માળાપનાં બચ્ચાં છે, પણ એક નદારી સોજતમાં રહ્યું, તેથી નદાઈ નીકળ્યું, ને બીજું સારી સોજતમાં રહ્યું, તેથી સાઈ નીવડ્યું. આ શીખામણ કદી ભૂલવી નહિ કે “સોજત તેવી અસર.”

પાઠ ૧૫. કણખી ને ધન.

તન અંતકાળ પૂંછ લાલચ

એક કણખીને ત્રણ છોકરા હતા. તે ખેતીનું કામ તન દઈને કરે નહિ એવા હતા. પેલો કણખી મરવા પડ્યો, ત્યારે એના દીકરાએ મળીને પૂછ્યું, બાપા, તમારી પૂંછ કે ધન ને કંઈ હોય તે હવે અમને કહો તો સાહે, કેમજે તમારો અંતકાળ પાસે આવ્યો. બાપે વિચાર્યું જે આ છોકરા આગસુ છે, માટે એ તન દઈને મહેનત કરે તો અમને પૈસો મળે. પછી પેલે ડોસે છોકરાને કહ્યું, બાઈ, માહે સર્વે ધન આપણા ખેતરમાં છે. પેલા છોકરા એવું સમજ્યા ને ખેતરમાં ધન દાટેલું હશે. તે ઉપરથી ડોસો મરી બાયાકેડે તેમણે તે દાટેલું ધન નીકળવાની લાલચથી આખું ખેતર ઊંટુ ખોદી જોયું, તોએ ધન તો કંઈ નીકળ્યું નહિ. પણ એ ભોંય સારી ખોદાઈ તેથી તેમાં દાણા વાવ્યા, ત્યારે તેની એટલી તો નીમજ થઈ કે છોકરાને તેનો ઘણો પૈસો ઉપજ્યો. આ ઉપરથી પેલા છોકરા સમજ્યા ને બાપે કહ્યું તે ખરું, કેમકે ખરેખરું ધન જોઈએ તો આ ખેતરમાંજ છે, ને મહેનત કરીએ તો તે પામીએ.

પાઠ ૧૬. તમને કાણે પેદા કર્યા.

કૃપાળુ પેદા કરવું બનાવ્યું

તમને બધાં છોકરાંને, ને પશુપંખીને કાણે પેદા કર્યાં

સાંભળવાના કાન, જોવાની આંખ, ને સુંઘવાને નાક, એ સર્વ કોણે આપ્યું? આખવાનું ને બોલવાનું મોઢું કોણે બનાવ્યું? જાલવાના હાથ, ચાલવાના પગ, અને ખરું જોડું સમજવાનું મન, એ સૌ ક્યાંથી થયું? એ સધળું આપણને કોણે આપ્યું? એ સૌ વાનાં ઈશ્વરે આપ્યાં. વળી તમે જે જે જુઓ છો, તે બધું તેણેજ પેદા કર્યું છે. તેણે તમને કર્યાં, અને તમારાં સગાંવહાલાંને પણ તેણેજ કર્યાં. તમે ભલાં થાઓ, અને ભત્રી રીતે ચાલો માટેજ તેણે તમને પેદા કર્યાં છે. તમે જે એમ નહિ કરો તો તે તમારા ઉપર કોપશે. તમે તેને દેખતા નથી, પણ તમે કરો છો તે બધું તે જુએ છે. તમે જૂઠું બોલો તે પણ તે જાણે. દિવસે તો તમને જાળવે છેજ, પણ રાત્રીમાં એ તમારી રખવાળી કરે છે. એવો તે આપણા સૌ ઉપર કૃપાળુ છે. એને આપણી શીકર છે તેટલી કોઈને નથી.

પાઠ ૧૭. ગામ ને શહેર.

છોબંધ જથો હારબંધ જનાવર જવલે

કોટ અડચણ સહજ દરવાજા

માણસને એકલું રહેવું ગમતું નથી, કેમકે એકલાં રહે તો ચોરની ને જનાવરની બીક લાગે. વળી દીવો દેવત! જામએ તો સહજ ન મળે; બોલે ચાલે કોની સાથે? એકલાં રહેવામાં એવી એવી અડચણ છે, માટે પાસે પાસે ઘર બાંધીને રહે છે.

ઘણાંક ઘર એક જથે હોય તો તે ફળીકું કે શેરી કહેવાય. ગામડામાં તો થોડાં ઘર અને ફળીઆં હોય, પણ ગામ કે કસબામાં તો ઘણાં ઘર ને ફળીઆં હોય છે.

જે ગામમાં મોટાં મોટાં છોબંધ ને હારબંધ ઘર હોય, અને સારાં સારાં ચાટાં હોય, તેનું નામ શહેર.

ગામડાનાં ઘર ઝુપડાંજેવાં હોયછે, પણ શહેરનાં ઘર સારાં મોટાં બાંધેલાં હોયછે. ગામડાનાં ઘરને બારીઓ કે માળ જવલે હોય, પણ શહેરનાં ઘરને તો ઘણા માળ હોયછે. વળી તેમાં બારીઓ ને જાળીઓ મૂકેલી હોય છે. શહેરમાં ઘણાં હાટ હોય-છે, ત્યાં જે જોઈએ તે મળે છે. કેટલાંક ગામડાંને ફરતી વાડ હોય છે, ને માંહે પેસવાનો ઝાંપો હોય છે, તેમ કેટલાંક શહેરને કાટ હોય છે, ને તેમાં પેસનીકળ કરવાના દરવાજા હોયછે.

પાઠ ૧૮. ઇંદ્રિયો.

આંકડાં* ધખાકો માલૂમ પડવું ઇંદ્રિયો

જુઓ, આ કેરી છે. એનો રંગ ને આકાર કેવો છે? રંગ તો પીળો છે, ને આકાર તો ગોળ છે. તમે કેમ જાણ્યું કે રંગ પીળો છે ને આકાર ગોળ છે? આંખે જોયું તેથી. એનો વાસ કેવો આવેછે? મીઠો. તમે કેમ જાણ્યું કે મીઠો વાસ છે? નાકથી સુંઘી જોયું તેથી. વાર, આંખે એની ઉપર હાથ ફેરવી જોઈએ તો કેવી લાગેછે? જરા કઠણ ને લીંચી લાગેછે. એનો સ્વાદ કેમ માલૂમ પડે? જીભપડે ચાખી જોઈએ ત્યારે. ચાખી જુઓની. વાહ! બહુ મઝાની છે. મન થાયછે કે જાણે બધી ખાધ જાઉં. અરે, કેમ કેરી નાખી દીધી? નાંખી નથી દીધી, એ તો પડી ગઈ. કંઈ શીકર નહિ, પણ ધખાકો થયો તે તમે સાંભળ્યો તો હશે. સાથી સંભળાયો વાર? કાને.

સમજો ત્યારે: પાંચ ઇંદ્રિયો છે, આંખ, નાક, ચામડી, જીભ, ને કાન. આંખે જોઈએ, નાકે સુંઘીએ, હાથેવતી ટાટું, ઊનું, લીસું એવું એવું જાણીએ, જીભે ચાખીએ, ને કાને સાંભળીએ.

• પાઠ ૧૯. આંગણું ચોખ્ખું રાખવું.

કોહાણુ રળીઆમણું ગંદવાડ જીવજંતુ એઠવાડ

જે ગંદા લોક હોય, તે પોતાના આંગણામાં ને વાડામાં બહુ કચરો ને ગંદવાડ રાખેછે. તેમનાં ઘરઆગળ જઈએ તો પમ ખરાબ થાય, ને બહુ ગંધ આવેછે. એ તો બહુ નહારૂં. બાજી-પાલો, એઠવાડ, ને એવું એવું કંઈ બારણા આગળ પડ્યું હોય, નહારૂં પાણી ભરાઈ રહે, ને ગંધ ધણી ઊડે, તેથી લોક માંદા પડે, એમાં આપણને મોટી લાજ છે. આંગણાઆગળ પાણી એકઠું થઈ ભરાઈ રહે, ત્યારે લોકને તાવ બહુ આવે. એના કોહાણુથી ધણી માખી ને જીવજંતુ નીપજેછે, ને તે આપણને દુઃખ દે-છે. મચ્છરો આપણને કરડી કરડીને જાણે શીખામણુ દેજે જે ગંધવેડો કાઢી નાંખો ને ચોખ્ખું રાખો. આંગણાં, ઘર, ને વાડા રોજ વાળી ઝાડીને સાફ રાખવા. બધો કચરો એક ખાડામાં નાંખવો કે વેગલે લઈ જવો. ઘણા લોક બાપડા ચોખ્ખાઈના શુભ જાણતા નથી; જે જાણેછે તેમને ખીજાને સમજાવવું ઘટે-છે. જુલ્લાખ, મોગરા, ચંબેલી, કરેણા, ગોટા, એવાં ફૂલના છોડ બહુ સારા દેખાયછે, ખાટે વાડો કે આંગણાંમાં છૂટ હોય, ત્યાં રોપ્યાં હોય તો બહુ રળીઆમણું દેખાય.

પાઠ ૨૦. ચોખ્ખાઈવિષે કવિતા.

ચીર મધપૂડો રચે માપ
ખાપ વાન સજ્જન

દોહરા.

ચોખ્ખી ચીજો રાખવી,
ચોખ્ખાં પેહેરો ચીર;

ચોખ્ખાં ધર ને ચોક પણ,
ચોખ્ખે સુખી શરીર. ૧

મધપૂડો રૂડો રચે
માખી રાખી માપ;
ઝાઘાડુઘેં ન દેખીએ,
ખરેખરી*શુધ ખાપ. ૨

ચોખ્ખે ચિત રાહ રહે,
વળે શરીરનું વાન;
ચોખ્ખે સજ્જન ચારમાં
મળે મનુષ્યને માન. ૩

૪૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૨૧. ઘોડો.

સુવાળા નકકર મંજલ ખોંખારેછે
નાળ બરાડેછે નિર્દય ફલંગા

ઘોડો સીમમાં ગાયો ભેગો ચરેછે. તે શું ખાયછે? ઘોડો ગાયના જવો છે, નહિ? ઘોડો ગાયના જવોં તો ખરો, પણ બહુ નહિ. ગાયની પેટે તેને ચાર પગ, લાંબી પૂછડી, ને આખે ડીસે વાળ છે. પણ તેના વાળ ઝીણા ને સુવાળા છે. તેના પૂછડાના વાળ લાંબા લાંબા છે, પણ ગાયને તો પૂછડાને છેડેજ હોયછે. ગાયને શીંગડાં હોયછે, પણ ઘોડાને નથી હોતાં. ઘોડાનું ને ગાયનું બોલવું જુદુંછે. ઘોડો ખોંખારેછે ને ગાય બરાડેછે. ઘોડાની ખરીમાં ચીરો નથી, તે નકર અને કઠણ હોયછે. ઘોડાને કાંકરા અને પથરામાં ચાલવું પડેછે, ત્યાં વાગે નહિ, માટે

પગે નજી જડેછે. માણસને પોતાની પીઠપર લઈને તે ઘણાક ગાઉની મંજલ કરેછે, મોટી મોટી ફલંગો મારેછે, ને બોળેએ વહેછે. કોઈ કોઈ દેશમાં એને હળમાં ને ગાડાંમાં જોડેછે. તેને સાઈ ખવરાવીએ ને ચાકરી કરીએ તો તે બહુ કામ કરે. પોતાની ઉપર માયા રાખનારને બહુ ચાહેછે. નદારાં માણસ ને નિર્દય છોકરાં હોય, તેજ દોડાને દુઃખ દે છે.

પાઠ ૨૨. આમલીનું જાડ.

કાતરા સંગીન ચીકણું ચોખંડાં
વટેમાર્ગુ કચુકા ચિચોડા ફાઈ.

આમલીનું જાડ મોટું થાયછે. એનાં પાંદડાં ઝીણાં હોય-
છે. આમલીના લાંબા લાંબા શીંગો જેવા કાતરા થાયછે, તેમની
માંહે રાતાં ચોખંડાં પી હોયછે, તેમને કચુકા કે ચિચોડા કહેછે.
આમલીને સ્વાદ ઘણો ખાટો હોયછે, તેથી જે ખાધાની જાણ-
સમાં ખટાશ જોઈએ તેમાં એ નાંખેછે. એ જાડ વીસ વીસ
પચીસ પચીસ હાથ ઊંચાં હોયછે. એ જાડને મોટું થતાં ઘણાં
વરસ લાગેછે, માટે એનું લાકડું સંગીન તથા ચીકણું થાયછે.
એ જાડની ઘટા સારી હોયછે. ચોમાસામાં વરસાદ વરસેછે,
ત્યારે વટેમાર્ગુ એની તળે આવીને ઊભા રહેછે, તેથી વરસાદનું
એકે ફાઈ તેમના ઉપર પડતું નથી.

આમલી ખારેમાસ મળતી નથી, અને તેનો ખપ તો રોજ
ખરો, માટે તેને ભાગીને માંહેથી કચુકા કાઢી નાંખેછે, ને પછી
તેને મીઠું દધ તેના ગોળા કરી રાખી મૂકેછે.

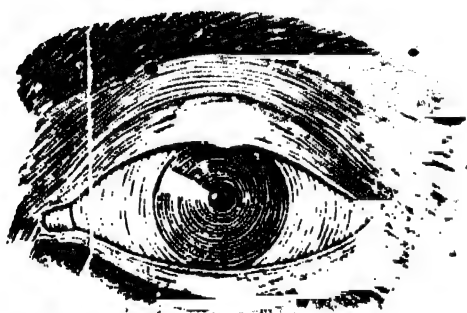
પાઠ ૨૩. આમલીવિષે કવિતા. •

અકલ	નેક	તસુ	નવ	મોજ
બહેરી	મહાલે	માતા	તાત	શાણા
	વિશ્વ	વિખ્યાત		

છપ્પે

મા દીકરીનું નામ, અકલથી જાણ્યું એકે;
 ધર ધર તેનું કામ, નિત્ય નિત્ય પર નેકે;
 મા તો ઠામની ઠામ, તસુ એકે નવ ચાલે;
 દીકરી ગામે ગામ, મોજ બહેરી મહાલે;
 વળી ને દીકરીનો દીકરો, માતા કેરો તાત છે;
 સામળ કહે શાણા સમજાને, વિશ્વવિષે વિખ્યાત છે.

પાઠ ૨૪. આંખ.

*ચાટલું	લમર	†છાજલી
રતાંધળો	ખાળવું	સારેછે
પોપચું	રજ	પાંપણ

• આંખ છે તો નાનીસરખી, પણ એવડે મોટી મોટી જાણસે

* ચાટલું એટલે આરશી. † છાજલી એટલે છબ્બું.

દેખાયછે નાના ચાટલામાં જેમ આખો આકાર પડી રહેછે, તેમજ એમાં પડેછે. એવડે ખરેખરો આકાર ને રંગ જણાયછે.

આંખ મોંપર નાનાસરખા ગોખલામાં રાખીછે. એ ગોખલો હાડકાનો છે, તેથી આંખનું જતન થાયછે. આંખની ઉપર કમાનના જેવી ભમર હોય છે, તે છાજલીનું કામ સારેછે. પોપચું આંખનાં બારણાંનું કામ કરેછે. પોપચાને લીધે ઝીણી રજ કે ઘણું અજવાળું આંખમાં જવા પામતું નથી. કંઈ જીવડું બિડતું બિડતું આંખમાં જતું હોય, તો તેને પાંપણ ખાળેછે.

જે એક આંખે આંધળો હોય, તેને કાણો કહેછે. એ આંખે જેને સૂઝતું નથી, તેને આંધળો કહેછે. દહાડે દેખાતું હોય, પણ રાતે જેને દેખાતું નથી, તેને રતાંધળો કહેછે. એના ઉપર દયા રાખવી, ને આપણી આંખો સાચી છે, માટે પરમેશ્વરનો પાડ મૈનવો.

પાઠ ૨૫. મહેનતવિના કંઈ મળે નહિ.

કપાસ	બળતણ	હાટકતાં
કહેવત	ભાખરી	કુંભાર
ઘાટ	કાંતવું	વણવું

મહેનત કરીએ તોજ ખાવાપીવાનું ને ઓઢવા પહેરવાનું મળે. ધાન્ય ભોંયમાંથી થાયછે, પણ ખેડીને વાવે નહિ, તો કંઈએ પાકે નહિ, અને પાકે નહિ ત્યારે ખાઈએ શું? માટે મહેનત કરીએ તોજ ખાવા મળે.

રાંધવાને કાજે બળતણ જોઈએ તે તૈયાર છે, પણ જાડને કાપી લે ત્યારે કામમાં આવે.

વાસણો કંઈ ઘડેલાં તૈયાર ભોંયમાં દાટેલાં નથી. માટી ખોદી કાઢીને કુંભાર તેનો ઘાટ ઘડે, ને પછી પકવે ત્યારે વાસણ થાય.

ઝોઢવાપહેરવાને લૂગડાં જોઈએ, તો તે પણ આઢે તૈયાર
લટકતાં નથી. એ તો બ્યારે ખેતરમાંથી કપાસ લાવે, પછી તેને
કાંતે, ને વણે, ત્યારે કામમાં આવે.

એ બધું સુખને માટે તો ખરું, પણ મહેનત કરીએ નાહ
તો એમાંનું કશુંએ મળે નહિ. કહેવત છે કે “ આકરીવિના
ભાખરી નહિ.”

પાઠ ૨૬. મહેનતવિષે કવિતા.

ભાગ ૧.

ધરતી

પાક

દોહરો.

પીવા ખાવા પેહેરવા
અને ઝોઢવા અંગ,
મળે મહેનતમાંથી
રાતા પીળા રંગ.
ધરતીમાંથી ધાન્ય તો
થોડે થોડે થાય,
ખાંતે જો ખેડે નહિ,
ખાવાનું શું ખાય?
આપણને સૌ ઇશ્વરે
આપ્યા છે ઉપાય,
પણ બળતણ વાસણવિના
શી રીતે રંધાય?

પાઠ ૨૭. મહેનતવિષે કવિના.

ભાગ ૨.

હાલ વખત શણુગાર પરધેર સરસ કાં

• દોહરો.

તે તો તું તૈયાર કર
કાં કરી આપે કય ?
તારે તારા અર્થનું
હાલ વખત તે હોય.
નથી લટકતાં લૂગડાં
તે જાહે તૈયાર ;
વાવી કાંતે જો વણે,
થાય સરસ શણુગાર.
માટે મેહેનત જો કરે,
ધેર દહી પરધેર,
આકરી કરતાં ભાખરી
પામે રૂડી પેર.

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૨૮. દાન.

આપણ પરાપણ આશિષ સૂમ
આંતરડી પુણ્ય વાવરવું કૃપણ
છ.ગુનો એકઠો ઢગલો કરી રાખ્યો હોય, તો તેમાંથી ગધ

જોડેછે. પણ ભોંયપર પાતળું પાતળું લીંપ્યું હોય, તો કામ આવે. એજ રીતે જે માણસ ધન સંઘરી રાખેછે, ને મુદ્દલે વાવરતો નથી, તેને લોકો સૂમ એટલે કૃપણ કહેછે. પરમેશ્વર પણ તેનાપર નારાજ રહેછે. પણ તેજ ધન ગજપ્રમાણે જે પરે-પકારમાં નાંખ્યું હોય, તો પૈસા લેખે પડેછે. ગરીબગરબાંની આંતરડી આશિષ દેછે, ને તેથી પરમેશ્વર રાજ થાયછે. વળી તેને દુનિયામાં જશ મળેછે.

જે ખેતરમાં કંઈ વાવેલું હોયછે, તેમાંજ ખીજું કંઈ વાવીએ તો ફોફટ જાયછે, તેમ જે ડોઈ સુખી છે, ને જેને કશી આપદા નથી, તેને કશું આપીએ તો નકામું જાયછે. પણ જે ગરીબ, કંગાલ, ભૂખે મરતાં માણસ હોય, અને જેના હાથપગ અટક્યાથી મહેનત મજૂરી થતી ન હોય, તેવાને આપવું, એ ઘણું સારું કામ છે.

પાઠ ૨૯. સાચ.—ભાગ ૧.

દેશાઈ દાખલા • ગમ્મો

ઉઠ્યાં ચપ્પુ રૂપિયા

આપુભાઈ કરીને કાંઈ દેશાઈ હતાં, તેને એ છેઆં હતાં, એક દીકરો ને એક દીકરી. એકનું નામ લલ્લુ ને બીજાનું નામ લખી. લલ્લુ પાંચ વરસનો ને લખી છ વરસની હતી. એ છોકરાંની માનું નામ મણીયા હતું. આપુભાઈ ને મણીયા એ બંને માણસ હતાં, તેથી એમનાં બંને છોકરાં પણ સારાં જાણ્યાં. કાંઈ દહાડો લડે નહિ, ગાળો ન દે, ગૂઠું ન બોલે, ને એક એકના ઉપર ઘણું હેત રાખે. એના હું તમને એક બે દાખલાં આપું. એક દહાડો દેશાઈએ લેખણુ ધડવાનો સારો ચપ્પુ આણ્યો; તે ઘરમાં સૌએ બહુ વખાણ્યો; લલ્લુને પણ તે બહુ

ગમ્મે. બીજે દહાડે સવારમાં લલ્લુ વહેલો બિઠ્યો, ને પેલો ચપ્પુ લઈને રમવા મંડ્યો. જે દેખે તે કાપે. એવામાં દેશાઈની ત્રીસ રૂપિયાની મોટી પાવડી દીડી, તેને પણ મોટા કપ મૂક્યો. સવારે રમવાનો વખત પૂરો થયો, ત્યારે લલ્લુ ને લખી નિશાળે ગયાં. પેલી પાવડી ફાટ્યાની વાત કાંઈએ જાણી નહિ.

પાઠ ૩૦. સાચું—ભાગ ૨.

સાચાબોલું ગભરાતું ધીરજ,

અપોરે જમીને દેશાઈ બહાર જવા નીકળ્યા, ત્યારે જેવા પાવડી લઈને માથે ધાલવા ગયા કે પેલો કાપ નજરે પડ્યો. તેવાંજ ધરનાં સૌ માણસને બોલાવીને પૂછ્યું, આ પાવડી કોણે ફાડી ? સૌએ કહ્યું, અમે કાંઈ કાંઈ જાણતાં નથી. એવામાં લલ્લુ નિશાળેથી આવ્યો. એણે ધરનાં સૌ ભેગાં થયલાં જોઈ પૂછ્યું, બાપા, આ શું છે ? આપે કહ્યું, બંતની, આ મારી મોટી પાવડી કાંઈએ કાપી નાંખી છે. એ સાંભળીને પેલો છોકરો પહેલાં તો જરા ગભરાયો ખરો, પણ પછી ધીરજ આણીને બોલ્યો, બાપા, હું જૂઠું નહિ બોલું, એ તો મેં ફાડી, હવે કેમ થશે ? દેશાઈ જરા-એ ખીજ્યા નહિ, પણ સામો છોકરાને છાતીએ ચાંપીને કહ્યું, કંઈ શીકર નહિ. કદી એવી સૌ પાવડીઓ ફાટે તોએ શું થઈ ગયું ? પણ તું જૂઠું ના બોલ્યો તેથી હું બહુ રાજ થયો. તું જો જૂઠું બોલ્યો હોત, તો મને તાર્ મોં ન ગમત. સાચાબોલું છોકરું સૌને વહાલું લાગે. લલ્લુ, આજપછી વાંક કરવો નહિ, ને કદી અજાણતાં થાય, તો તે આજની પેઠે સાચું બોલીને ઝટ માની દેવો.

પાડ ૩૧. સાચવિધે કવિતા.

સંકટ પરાલોક રાજ શુભ

કેડ હોડી સિંધુ

દોહરા.

સહોએ સંકટ સર્વ પળુ •

કહોએ સાચી વાત;

લખોએ સુખ પરલોકમાં,

રહોએ સુખો દિનરાત. ૧

સાચું તે શુભ છે સદા,

જૂઠું દુખ દેખાય;

કેડ ઉપાય કરી જુઓ,

સાચેથી સુખ થાય. ૨

સાચે કામ સરે સદા,

જૂઠું નફી ન થાય;

કાગળની હોડી કરો,

તેથી ન સિંધુ તરાય. ૩

કેડ દોડી

પાઠ ૩૨. ઘેટાં.

૧

કાતરવું ધાબળીઓ કામળો , ભરવાડ

બુઝો આ કામળો, એ શેનો થાયછે? તમને ખબર તો હશે. નહિતો હું તમને કહું. ઘેટાં તો તમે દીઠાં હશે. એ કાંધક બકરાનાં જેવાં હોયછે, ને એનાં શીંગડાં વળેલાં હોયછે. ઘેટીને શીંગડાં ન હોય, ને ફેટલાંએક ઘેટાંને પણ નથી હોતાં. એને આખે દીલે નિમાળા ઘણા હોયછે, તેને ઊન કહેછે. આપણાં દેશમાં તો એ ઊન વાળ જેવું છે, ને એના કામળા, કામળીઓ, ને ધાબળીઓ થાયછે, પણ ન્યાં ટાઢ બહુ પડેછે, ત્યાંનાં ઘેટાંનું ઊન ઘણુંજ ઝીણું ને સાફ થાયછે. એનાં લૂગડાં ઘણુંજ સારાં બનેછે. જીનને લીધે તેમને ટાઢ નથી વાતી. વાહ! શી પરમેશ્વરની દયા! ખરે, નહિતો એ બિચારાં ટાઢે મરી જત! જીનાળામાં બહુ તાપ પડેછે, તેવારે ભરવાડ ઊન કાતરી લેછે. એથી એ કામ થાયછે; ભરવાડને એ જીનના પૈસા જીપ્પેછે, ને ઘેટાંને સુખ થાયછે. એ સિવાય એનું ચામડું ને દૂધ કામમાં આવેછે. એ બાપડાં એવાં ગરીબ છે કે કોઈને દુઃખ દેતાં નથી.

પાઠ ૩૩. લીમડો.

ઝરવું લીંબોળીઓ રોગ પેરી

લીમડાનું ઝાડ રળિયામણું દેખાયછે. એનાં પાંદડાં પોપ-
ટીઆ રંગનાં થાયછે, ને આમલીનાં પાંદડાંથી મોટાં હોય-
છે. લીમડાના ઝાડને ઊગતાં ઘણાં વરસ લાગેછે. એ
ઝાડમાંથી ગુંદર ઝરીને નીકળેછે. લીમડાને રાયણના જીવી
લીંબોળીઓ આવેછે, તે પાકે ત્યારે ગળી લાગેછે. પણ એનાં
પાંદડાં તો કડવાં વિખજવાં હોયછે. ફેટલાક રોગમાં લીમડાનાં
પાંદડાં એસડને દેકાણે કામ આવેછે. લીમડાનાં ઝાડ
વીસ વીસ લાથ ઊંચાં હોયછે. એનું લાકડું ઈમારત
આંધવામાં, ફેટલેક દેકાણે કામમાં આવેછે. એનાં પાટીઆંની
પેરીઓ થાયછે, ને બીજા કામમાં પણ આવેછે.

ફેટલાંક લીમડાનાં ઝાડ મીઠાં પણ થાયછે. તેનાં પાંદડાં
કઢીમાં નાંખેછે તો તે બહુ સ્વાદ થાયછે.

પાઠ ૩૪. ધાન્ય.

હુંડં પૈસાદાર કણસણ બાજરીઠિં
ઉંબી કડબ પૂળાં

ત્રસાદથી ધાન્ય પાકેછે. તેમાં ફેટલાંક તો વરસાદમાં
એકેજ વાર વવાયછે. બાજરી ચોમાસું એસતાં વવાયછે, ને
દીવાળી પહેલાં તૈયાર થાયછે. જર પણ તેવામાંજ થાયછે,
પણ જરા મોડી પાકેછે. પણ ઘઉં તો શિયાળો એસે ત્યારેજ
વવાય ને ઊનાળો એસને કપાઈ રહે.

આ ત્રણે અનાજ આંધામાં આવેછે. કોઈ બાજરી ને
કોઈ જર ખાયછે. પણ મોટા પૈસાદાર લોકો તો ઘઉં
ખાયછે.

જર બાજરીના સાંઠા લાંબા હોયછે, તેને કડબ કહેછે.
તેના પૂળા બાંધેછે. તે પૂળા ઘેર ખાયછે.

જેમાં જર બાજરી થાયછે, તેને હુંડું કે કણસહું કહે-
છે. જેમાં બાજરી થાય તે બાજરીડું, તે જેમાં ઘઉં થાય
તે ઉંખી કહેવાયછે.

કણસલાને મસજે સારે તેમાંથી દાણા નીકળે. તે દાણાને
ઘંટીમાં દળીને લોટ કરે, સારે તેનો રોટલો થાય, તે રોટલો
આપણે ખાઈએ.

પાઠ ૩૫. ધાન્યવિષે કવિતા.

તલસરા શીંગ કઠોળ પોપટા

શેરડી જવ ડાંગર
દોહરા.

બાજરીઆમાં બાજરી
જર કણસહે જોય,
ઉંખીમાં નો ઊપજે,
ઘઉં ડાંગર જવ હોય. ૧
તલના તે તો તલસરા,
શીંગે સર્વ કઠોળ,
થાય ચણાના પોપટા,
શેરડી શાકર ગોળ. ૨
ચોમાસાના ચારમાં
થાય બાજરી જર,
શિયાળામાં ઘઉં ચણા
તે સર્વે તૈયાર. ૩

પાઠ ૩૬. ધરતી.—ભાગ ૧.

કિલ્લા નાળાં મરડીઆ પહાડ

ધરતીઉપર શું શું હોયછે? અહુએ હોયછે; એક તો નદી હોય, તેમાં નદાર્દને ડીલ સાફ કરેછે; લૂગડાં ધોષને તેમાંનો મેલ કાઢી નાંખેછે; પાણી પીને તરસ મટાડેછે. પાણી-વગર માણસને જરા પણ ચાલે નહિ, માટે પરમેશ્વરે ધણે ઠેકાણે પાણી ભરી રાખ્યુંછે. કૂવાં, તળાવ, નદીઓ, એ સૌમાં પાણી પીવાનું હોયછે. નદીઓને કાંઠે ખેતર હોય, તેને તેમાંથી પાણી પાયછે. એવગર નદીઓ અહુ અપમાં આવેછે. ધરતીઉપર પહાડ હોયછે; તેની ભોંય ખેડાતી નથી, તેથી ત્યાં ઝાડ ઊગી નીકળ્યાં હોય, તેનાં લાકડાં ધર આંધવાનાં કામમાં, તથા બાળવાનાં કામમાં આવેછે. વળી ધરતીઉપર ઘાસ થાય તે ઢોરના ખાવામાં આવેછે. વળી પહાડઉપર રાત્રી મોટા કિલ્લા બાંધેછે, તેથી બીજા કોઈથી એકાએક તે લેવાતા નથી. ધરતીઉપર નાળાં હોય તેમાંથી મરડીઆ કાંકરા નીકળેછે, તેનો ચૂનો થાયછે. તે ધર આંધવાનાં કામમાં આવેછે.

પાઠ ૩૭. ધરતી.—ભાગ ૨.

શન અનેક પદાર્થ હીરા
માણુક *જમફળ જાંબુ

ધરતીઉપર વન છે, તેમાં મોટાં મોટાં ઝાડ ઊગેછે. તેનાં લાકડાં ધર આંધવાના કામમાં આવેછે. સરખી ભોંય હોય, તે ઉપર ખેતર થાય, તેમાં દાણા પાકે. કપાસ પાકે-છે, તેનાં લૂગડાં વણાયછે. ધાતુની ખાણો હોય, તેમાંથી વાસણુ કરવાની ધાતુ નીકળેછે. તેની તપેલી, લોટા,

*જમફળ એટલે જમરખ.

લોટીઓ, ખીલા, પાળીઓ, એ બધું થાય છે. ભોંયમાં હીર માણેકની પણ ખાજો હોય છે. ભોંયમાંથી માટી નીકળે છે, તેની ઈંટા, નળીઓ, ને કચરાનાં વાસણુ થાય છે. એવગર માટીનું બીજું પણ ધણું થાય છે. આપણે જમકણ, કેળાં, લીંચુ, જાંબુ ખાઈએ છીએ તે પણ વાડીઓમાં થાય છે. ત્યારે હવે કહો, નદી, નાળાં, ડુંગર, ખેતર, વાડી, રાત, ખાણ, એ બધાં કોને કાજે કર્યા છે? માણસને જ કાજે. ત્યારે આપણે પરમેશ્વરનો પાડ માનવો જોઈએ જે આપણાં સુખને માટે જગત્માં અનેક જાતના પદાર્થ કરી રાખ્યા છે.

[પાઠ ૩૮. માઆપની સેવા.

સેવા જ'પણું દાઝ
માઆપની સેવા કરવી. તેમના ઉપર હેત રાખવું. જીઆ

તે તમારા ઉપર કેટલું હેત રાખેછે! તમારો જન્મ થયો, સ્વાસ્થી આજલગણ તમને ઉછેરતાં તેમને બહુ દુઃખ પડ્યુંછે. તમે નાનાં બાળક હતાં, ત્યારે તમને બોલતાં કે હાંડતાં નહોતું આવડતું; તમારાથી કશું નીપજે નહિ, આખો દહાડો ખા ખા કરતાં, ને રોષ રોષને એટલાં તેમને પગવતાં જે તે જાંપીને બેસવા પામતાં નહિ.

સંસારમાં આપણાપર માયાપ જેવું બીજું કયું સગું હેત વહાલ રાખે? તમારે સુખે સુખીકે, ને તમારે દુઃખે દુખીકે, માયાપવિના બીજું કોણ છે?

તમે માંદાં પડોછો ત્યારે, કે કાંઈ વેદના થતી હોય ત્યારે તે જોઈને તમારી દાઝ કાને આવે છે?

માયાપ કહે તે માથે ચડાવવું, ને તેમના કહ્યામાં રહેવું. તેમણે કાંઈ કામ કહ્યું હોય તો તેમના મોં આગળ કરવું, ને તે ન હોય ત્યારે પણ તેવુંજ કરવું.

પાઠ ૩૯.

માયાપના ગુણવિષે કવિતા.

અવસર	અમાપ	બરદાશ	દાસ
ટગમગ	ઘડી	ઉમર	

દોહરા.

ટગમગ પગ ટકતો નહિ,

ખાઈ ન શકતો ખાજ;

ઉઠી ન શકતો આપથી,

લેશ હતી નહિ લાજ ૧

એ અવસર આણી દયા

બાળકને માઆપ

સુખ આપે દુઃખ વેડીને,

એ ઉપકાર અમાપ. ૨

કાય કરે એવે સમે,

બે ઘડીએ બરદાશ ;

આખી ઉમર થઇ રહે,

તે નરનો નર દાસ. ૩.

ક૦ દ૦ ડ૦

પાઠ ૪૦. આવળ.

શૂળ	ફૂમતું	પરડા	નાઇડી	આરા
પુઠીઆં	તૂરાશ	કુંડ	ઉતરડુનું	આળાં

આવળનાં ઝાડ ઘણાંખરાં કાળી ભોંયમાં નીપજેછે. એની શુભો લાંબી હોયછે. તે કોઇના પગમાં વાગેછે તો ઘણી ઊંડી પેશી જમદે. એનાં પૂલ પીળાં પૂમતાંજેવાં થાય-છે, ને પછી શીંગો થાયછે, તેને પરડા કહેછે. તેનું ગામડાંમાં ગરીબ લોક અથાણું કરેછે, ને દોરને પણ ખવ-રાવેછે. આવળનાં પાંદડાં આમલીનાં પાંદડાંથી જીણાં હોય-છે. એ ઘણાં ઊંચાં થતાં નથી, ને એનો છાંયડો પણ પૂરો મળે નહિ. આવળનું લાકડું મજબૂત હોયછે, તેથી ગાડાં બનાવવાના કામમાં ઘણું આવેછે. પૈડાંની નાઇડી, આરા, પુઠીઆં, એ સૌ આવળનાં લાકડાંનાં થાયછે. દાતણ આવળની સોટીઓનાં થાયછે. એ ઝાડની છાલમાં તૂરાશ રહેલીછે, તેથી કુંડમાં એનું પાણી ભરીને તેમાં દોરનાં ઉતરડી કાઢેલાં આળાં ચામડાં સાફ થવાને નાંખેછે. આવળનાં થડમાંથી ગુદર ઝરેછે, તેમાં ચીકાશ બહુ હોયછે.

પાઠ ૪૧. શેખસદ્દલી.

તુરંગ બહોળા ધૂણાવણું માલિક
શેખસદ્દલી ધાડવો વેપાર

એક જણે ચોટામાંથી ધીનો ધાડવો વેચાતો લીધો, ને ચાર આના આપવા કરીને એક શેખસદ્દલી કરીને મજૂર હશે તેને માથે તે ચડાવ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં શેખસદ્દલીના મનમાં તુરંગ ઊઠવા માંડ્યા જે, મજૂરીના ચાર આના આવશે, તેની એક ફૂકડી લઈશ, અને તેનાં બચ્ચાં થશે, તે વેચીને એક બકરી લઈશ; તેનાં બચ્ચાં કચ્ચાં વધશે, તે બધાં વેચીને એક ગાય લઈશ, તે સાંજસવાર મળીને આઠ શેર દૂધ તો નેશે, તેને રોજ વેચી વેચીને સારીપેઠે પેસા એકઠા કરીશ.

પછી તેનાં વાછરડાં બહોળાં થશે, તે વેચીને ધૂણા રૂપિયા ઊપજશે, એટલે વેપાર કરવા માંડીશ, તેથી ધૂણા રૂપિયા કમાઈશ. પછી હું પરણીશ. મારે એક છોકરો થશે. કોઈ વેળા તે આવીને મને કહેશે, આપા, જુમ્માને ઊઠો. ત્યારે હું ઠોકું ધૂણાવીને કહીશ જે હમણા નહિ આવું. આવા વિચાર-માં તેણે ખરેખરે માથું ધૂણાવ્યું, તેથી ધાડવો નીચે પડીને પૂટી ગયો. ત્યારે પેલા ધીના માલિકે એને બહુ મારવા માંડ્યો ને કહ્યું, અરે મૂર્ખ ! મારો ધાડવો કેમ ભાગ્યો ? ત્યારે શેખસદ્દલી બોલ્યો, અરે ભાઈ, તારો તો ધાડવો ભાગ્યો, પણ માંડે તો આખું ઘર ભાગ્યું.

પાઠ ૪૨. ધર.—ભાગ ૧.

ચણતર માળી લેવું ઓશરી સાદું
 *હાટડાં ભોંયડું છોવરાવવું મોભ
 વળીઓ વાંસ કાથો

મારા શેઠનું ધર બંધાય છે, તે હું કાલે જોવા ગયો હતો. ભોંયમાં પાયો નાંખીને તેઉપર ચણતર ચાલ્યું છે. મેં આગળ જોયું હતું ત્યારપછી કરા ને પછીત તૈયાર થઈ. ટાંકું, કૂવો, પાણીઆડું, એ પણ થાય છે. હવે ઓરડામાં નળીઓ મૂકવી રહી ગઈ છે તે મૂકશે, અને હાટડાંને પા-રણું કરશે. મારા કાકાને ઘેર તો ઓરડામાં, ભોંયડું છે; દોષ વખત ભો જોયું હોય, ત્યારે તેમાં વાસણકુસણ, ઘરેણુંગાંઠાં સર્વે ભરે. શેઠના ધરની પરશાળ ને ઓ-શરી એ બેઉં મોટાં છે. હવે વરસાદના દહાડા આવ્યા તેથી ઝટપટ છાપડું માળી લેશે. મોભ, વળીઓ, વાંસ, કાથો, એ સર્વે આણી મૂક્યાં છે. નળીઆંનું સાદું કુંભા-રજોડે આગળથી કરી રાખ્યું છે. ટાંકાની પાસે ચોક રાખ્યો છે, તે છોવરાવ્યો છે. એ ધર બહુ રળિયામણું છે.

* હાટડાં એટલે તાકાં.

† માળી લેવું એટલે નળીઆં ચઢાવવાં.

પાઠ ૪૩ ધર.—ભાગ ૨.

બિરાબતું મળગરાં છજી ચોરસાં
પાટડા સાગ *છોલાણું લુહાર

મારા શેઠના ઘરના આંગણમાં છૂટ સારી છે, ને આગળ મેડાઉપર મળતું છજી મૂકી દીધું છે. તે એવું બિરાબતું છે કે કંઈ મણા નહિ. તેની પાંચ બારીઓ તો રસ્તાપર છે, ને કેટલીક છાંડીમાં પડે છે. એ ઘરને ઓટલા પણ સારા ઊંચા ને પહોળા છે. મેડો જડાવ્યો છે, તેમાં પાટડા ને પાટીયાં સાગનાં નાંખ્યાં છે. દાદરો ને નીસરણું એ પહોળાં છે. વચલા માળની ભીંતે ખુટીઓ ને તાંકાં થોડાં મૂકાવ્યાં છે. ઘણાં તાંકાં હોય, ને તેમાં દીવાનાં કાડીયાં મૂકે, તો ભીંતે તેલના રેલા રેલા થઈ રહે છે. એ ઘરમાં બધું છોલાણું થઈ રહ્યું છે. ભોંયતળીએ, મેડે, ને છેક ત્રીજે માળે ચોરસાં દેવગવવાનાં છે. બારી બારણાંનાં કમાડ સૂતારે તૈયાર કરી રાખ્યાં છે, તે હવે ચૂડાવશે. નકુચા, સાંકળો, ને મળગરાં, લુહાર કાલેજ આપી ગયો. આજ પાછો જઈને જોઈ આવીશ જે કેટલું કામ તૈયાર થયું.

* છોલાણું એટલે છો દેવગવવી.

પાઠ ૪૪. ધરવિષે કવિતા.

છાજવું *ચૂનાળાં નીર સૂડા
મેના કહેરા હીંચકે ખાટ
ગાલીયા ભૂપતિ ચિત્ર

ભુજંગી છંદ.

છગ્નં જનળોઆં માળોઆં ખૂબ છાજે,
રૂડાં બારીએ બારણાં તે બિરાજે,
ઘડયાં પાણીઆરાં રસોડાં રૂપાળાં,
ચણ્યાં ઈંટથી ને દોસે છે ચૂનાળાં. ૧
તૂટે કે ન ખૂટે ભયો નીર ટાંકાં,
પીએ ખેચી પાણી વળી લોક વાંકા,
મીઠા બોલ બોલે સૂડા શુદ્ધ મેના,
જડયાં પીતળે પાંજરાં રંગી જેનાં. ૨
બની બેઠકો ને કહેરા અગાશી,
સૂયા સેજ ને હીંચકે ખાટ ખાશી;
†ગલીયા બીજાવી ગમે તેવો રીતે,
ભલા ભૂપતિનાં કીધાં ચિત્ર ભીતે. ૩

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૪૫. નાક ને મોઢું.

સજડ નસકોરાં ડાચું
હણહણવું દાઢ વાચા
નાકવડે સારી નરસી વાસની ખખર પડેછે. નાકનો

* ચૂનાળાં એટલે ચૂનાનાં.

† ગાલીયા.

ઉપલો ભાગ હાડકાનો હોયછે, ને હેઠલો ભાગ પોચો હોયછે. નાકનાં બે કાણાં દેખાયછે, તેને નસકોરાં કહેછે.

મોંવડે ખાવાનું ને બોલવાનું કામ ચાલેછે. હોઠ દાંતને જળવેછે, ને બોલવાના કામમાં ટેકો દેછે. દાંત બત્રીસ હોયછે, ને તે ડાયાંમાં સજડ હોયછે. આગલા દાંતને ધાર હોયછે, તેથી ખાવાનું હોય તેનહા ઝીણા ઝીણા કડકા કરાય છે; ને ઘંટીમાં જેમ દળાયછે, તેમ દાઢવડે તે કડકા ચવાધને તેનો ભૂકો થાયછે. જીભવડે ખારો, તીખો, ગળ્યો એવા સ્વાદ જણાયછે.

માણસ જેમ બોલેછે તેમ જનાવરથી બોલાતું નથી, માટે માણસને વાચ્યા છે એમ કહેછે. જનાવરને એવી વાચ્યા નથી. જનાવર બોલવા જેવું કરીને ગળામાંથી જે સાદ કાઢેછે, તેનાં નામ જુદાં જુદાં છે. ઘોડો બોલતો હોય, ત્યારે કંહેશે હણહણેછે, ગાય બરાડેછે, ગવેડું ભૂંકેછે, ને કૂતરું ભસેછે.

પાઠ ૪૬. ખીજવું.

છેલાઇ પગરખી અડક્ટ પછડાઇને અટવાઇને

એક રામલો કરીને છોકરો નિશાળેથી છૂટીને ઘેર જતો હતો. તેને રસ્તામાં ખીજો છોકરો કહ્યું કે તારી ચોટલી બહાર રહીછે, તે ખોટું દેખાયછે. એ તે છેલાઇમાં રાખીછે કે અમથી? રામલાનો સ્વભાવ બહુ રીસાળ હતો તેથી બોલ્યો, મારી ચોટલી બહાર રહીછે, તેમાં તારું શું ગયું? ખોટું દેખાશે તો મને દેખાશે. એટલામાં તેને ખીજ છોકરા લાલસાહેબ, લાલસાહેબ, કહીને ખીજવવા મંડ્યા. તેથી

તેમને તેણે છૂટી પાટી મારી. પણ પેલા ખશી ગયા, તેથી વાગી નહિ, ને એક ઓટલાના પગથીઆસાયે પછડાઈને ભાગી ગયું. પેલા છોકરા વળી એને ખીજવવા મંડયા, ત્યારે એણે પગરખી છૂટી ફેંકી, તે છાપરાપર જઈ પડી, એટલે તો બહુજ ખીજવાઈને તેમની વાંસે દોડ્યો. એવામાં સામેથી એક ગાય દોડતી આવી, તેની અડકટમાં અટવાઈને ખા-ખોચીઆમાં પડ્યો, તેથી લૂંગડાં બગડ્યાં, ને પગ ભાગ્યો. ઘણીક વારે એનાં મ્ખાપને ખખર થઈ, તે આવીને તેડી ગયાં. ઓસડ કરતાં ઘણે દહાડે સાંઈ થયું. જે ખીજવાય તેના એવા હાલ !

પાઠ ૪૭. કૂતરં.

અદેખાં અવતરવું * ગેલ

ખારીલાં ફૂરકુરીઆં ભોટીલાં

કૂતરાને ચાર પગ ને ૧૮ આંગળાં હોયછે. તેની પૂછડી વાંકી હોયછે. જે માણસ આડો હોય અને કોઈની સારી શીખામણપ્રમાણે થોડી વાર ચાલી પછી આડો ચાલે તો તેને કહેછે કે કૂતરાની પૂછડી વાંકીની વાંકીજ. કોઈ અન્નપ્ત્યા માણસને દેખે કે કૂતરો ઘૂરકવા માંડેછે, ને પાસે આવે એટલે ભસવા માંડે, ને લાગ આવે તો બચકું પણ ભરે. કૂતરાં બહુ અદેખાં તથા ખારીલાં હોયછે. એક ફળીઆનું કૂતરં ખીજા ફળીઆમાં ગયું હોય તો તે ફળીઆનાં સઘળાં કૂતરાં એકઠાં થઈને તેને કાઢી મૂકે ત્યારે જ'પે. કૂતરાં જ્યારે

* ગેલ એટલે કૂતરાં લાડ કરેછે તે.

ખીએ ત્યારે પૂછડી પાછલા એ પગવચ્ચે ધાલી દે, અને રાજી હોય ત્યારે પૂછડી હલાવે. કૂતરાનાં અચ્ચાંને કૂર-કૂરીઆં કે બોટીલાં કહેછે. તે આંધળાં અવતરેછે; દશ આર દહાડાકેડે તેમની આંખો ઊઘડેછે. કૂરકૂરીઆં નાનાં હોય ત્યારે વહાલાં લાગેછે. તેઓ છોકરાંની સાથે બહુ ગેલ કરેછે.

પાઠ ૪૮. છોડવા.—ભાગ ૧.

ખીલવું

અંગ

છોડવાનાં જુદાં જુદાં કેટલાં અંગ છે, તે તમે જાણો-છો? પેલો એક છોડ કંખેડી લાવો, જેમને વાર, તમને શું શું માલૂમ છે?

આ તો ભોંયમાં દટાઇ રહ્યું હતું તે મૂળીઈ, પણ પેલા ઝીણા વહે, જે વતી ઝાડ પાણી ચૂસેછે, તે ક્યાં છે? તે તો કંઈ દેખાતા નથી. તે નરી આંખે દેખાય નહિ; તે જોવાના તો કાચ હોયછે, તેમાંથી જોઈએ, ત્યારે નજર આવે. પણ મૂળીઆંવિના ખીજાં કાંઈ અંગનાં નામ તમને આવડેછે? હા. આ રાતું દેખાયછે તે થડ, ને એમાંથી ડાળાં ફૂટેલાંછે. તેપર પાતરાં ઊગેલાંછે. વાર, આ પાંદડાંની વચ્ચે લાંબું ગોળ શું દેખાયછે? એ કળી છે. એ ખીલશે ત્યારે એનું ફૂલ થશે. જુઓ, આ ફૂલ. એનો રંગ પીળો છે. પણ એનાં ખી તો કંઈ જણાતાં નથી. હમણા તે ખી શેનાં હોય? જ્યારે ફૂલ ખરી જાય ત્યારે ખી અંધાય. હજી એને ખી આવતાં તો વાર; પણ મારીપાસે થોડાં રાખેલાંછે, તે હું તમને બતાવું. જુઓ, એ મરીના દાણા જેવડાં મોટાં છે, એમને વાવીએ તો છોડ થાય.

પાઠ ૪૯. છોડવા.—ભાગ ૨.

લાગલાગટ ખસખસ ફૂલુગો

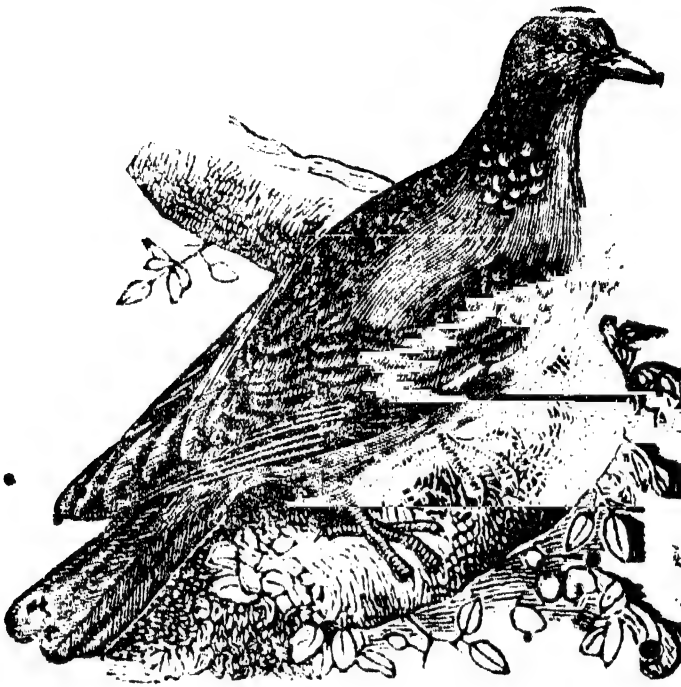
અધાં જાડને ખીચ્યાં હોયછે. વાર, ત્યારે પેલા વડનું ખી કેવડું હશે? એ જાડ તો મોટું હોયછે, ત્યારે એનું ખીએ મોટુંજ હશે તો? ના, એને તો ટેટા થાયછે. પણ એ કંઈ વડનું ખી ન હોય, એ તો એનું ફળ. જેમ જાંબુ ને ખોર એ ફળ છે, ને તેમાંથી જે ઠળીઓ નીકળેછે તે ખી, તેમ ટેટાને લાગતાં એમાં જે ખસખસ જેવડા ઝીણા ઝીણા ઘણા નીકળેછે, તે વડનાં ખી.

ખીને લોંબમાં રોપીએ ને પાણી સીંચીએ, તો એક એ દહાડે તે પોચું થાય, ને તેમાંથી મૂળીકું નીકળે તે જમીનમાં રહે, અને ફૂલુગો ટૂટે તે ઉપર આવે, તેને એ પાંદડાં હોયછે.

તે ફૂલુગો થોડા દિવસમાં વધીને મોટો થાયછે, ને તેને ખીજાં પાંદડાં આવેછે. પછી કળી બેસેછે, તેમાંથી ફૂલ ખીલેછે, ને ફૂલમાંથી ફળ અંધાઈને તેમાં ખી પેદા થાયછે.

વાલ કે વટાણા વાતીને થોડા દિવસસૂધી લાગલાગટ જોયાં કરજો, એટલે ઉપલી વાત તમને વધારે સમજશે.

પાઠ ૫૦. કબૂતર અને કીડી.

વહેળો ઉપકાર બદલો ઝાંપ
• તેડ • ચટકો • આખરૂ

એક તરશી કીડી વહેળાઉપર પાણી પીવાને ગઇ હતી. તે ઘણા પાણીમાં પડીને તણાતી ચાલી તે એક કબૂતરે દીડી, અને તેને દયા આવી, તેથી ચાંચવતી ઝાડનું એક પાંદડું તોડીને પાણીમાં નાંખ્યું તેને વળગીને પેલી કીડી તેડે આવી. પછી એક દિવસ એવી વાત થઈ કે તેજ કબૂતર એક ઠેકાણે બેઠું હતું, તે ન જાણે એમ એક વાઘરી તેઉપર ઝાંપ નાંખતો હતો. તે કીડીએ જાણ્યું એટલે તે વખતજ જઈને કબૂતરને પગે ચટકો ભર્યો, તેથી તે ઝટ લઈને બિડી ગયું. એ વાનઉપરથી સમજવું જે ખીનઉપર ઉપકાર કરતા રહેવું, અને કોઈએ આપણા ઉપર ગુણુ કર્યો હોય, તો તે મનમાં

રાખીને લાગ આવે ત્યારે બદલો વાળવાને ચૂકવું નહિ. એવું કાધાથી પરમેશ્વર રાગ રહેછે, લોકમાં આખર વધે છે, ને આપણું સારું થાયછે.

પાઠ ૫૧. ડાંગર.*

ક્યારડા પરાળ છાલાં ચોખ્ખા તર

વાહ! પેલા ડાંગરના ક્યારડા કેવા સારા દેખાયછે! તે કેવા લીલાછમ સરખા જણાયછે! જ્યારે ડાંગર પાકશે, ત્યારે એવા લીલા નહિ રહે, પણ પીળા થઈ જશે. પછી કાપીને ઘેર લઈ જશે, તેમાંથી દાણા ખંખેરી કાઢશે. દાણા કાઢી લીધાપછી જે રહેછે તે પરાળ કહેવાયછે; એ ઢોરના ખાધામાં આવેછે. એ દાણા એવા ને એવા કંઈ ખવાશે નહિ, પણ ભરડીને છાલાં કાઢી નાંખે, અને પછી તેને ખાંડે, ને ઊડે ત્યારે ચોખ્ખા નીકળે. તે રાંધીને ખવાય. હવે ડાંગર કોણ નીપજાવે-છે? શું એ ખેડુત નીપજાવેછે? ના, તે તો જમીન ખેડીને તર વાવેછે; પણ તેમાં દૂધ ભરાયછે, દાણા ખંધાયછે, ને પાકેછે, એ બધું કાંઈ ખેતરવાળો કરેછે? ના, એ તો ખેડુ-તથી થતું નથી. એ કોણ કરતું હશે? એ બધું કરનાર ઈશ્વર છે. ત્યારે જે ઈશ્વર આપણે માટે એટલું બધું કરેછે, તેનો ભારે પાઠ માનવો જોઈએ.

પાઠ ૫૨. ખિલાડું.

માંજરી ધીઆળું તલપ તીણું લૂખું

ખિલાડાને ચાર પગ, પૂછડી, ને ઘણા તીણા નખ હોય-છે. એના પગ મેલા હોય, ત્યારે તે જીભવડે ચાટી ચાટી ચોખ્ખા કરેછે. કેટલાંક છોકરાં ગંદાં રહે તેના કરતાં તો

* ડાંગરને સુરત અઢાવીશીમાં ખાત કહેછે.

બિલાડી કેવી સમજી! બિલાડીને પંખ હોયછે, તે એનાં બચ્ચાંઉપર ફેરવે ત્યારે નખ માંહે ધાલી દેછે. બિલાડીને ને ઊંદરને ઘણું વેર હોયછે. જે ઊંદર જરા ચું ચું કરતા સંભળાય, તો તે ઠેકાણે હળવે હળવે જઇને તલપ મારીને પકડેછે, તે વેળા નખ બહાર રાખેછે. બિલાડીની આંખ એવી કરીછે કે તેને અંધારે પણ સૂઝે. જે બિલાડીને ધીઆળું ખાવાની ટેવ હોય, તેની આગળ લૂખું ખાવા મૂક્યું હોય તો તે ખાવાની નહિ, પણ જરાએ ધીનો હાથ દીધો હોય તો તરત ખાવા માંડે.

ઊંદર ઘરમાં થયા હોય, ને બિલાડી પાળી હોય તો ઘરમાં બિગાડ થતો રહે. બિલાડી એનાં બચ્ચાંને એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે મોંમાં ધાલીને લઇ જાયછે. ત્યારે જરાએ દાંત લાગવા દેતી નથી.

પાઠ પૃ. બીકણ છોકરો.

બીકણ

એક છોકરો ઘણોજ બીકણ હતો. માણસથીએ બાએ ને જનાવરથીએ બીએ. ઘરમાં કોઈ અજાણ્યું માણસ આવે કે માની સોડમાં ભરાઇ જાય. બોલાવે તો બોલે પણ નહિ. કોઇની સામુંએ જુએ નહિ. ઊંદર કે ચકલી દેખે તો બીએ. ગાય કે બકરી દેખે કે માને બાઝી પડે. ફૂર-ફૂરીઆં જુએ તો નાશી જાય. એક દલાડો તે નિશાળે જતો હતો, ત્યારે રસ્તામાં એક નાતું ફૂરફૂરીકું ગેલ કરતું કરતું તેની જોડે રમવા આવ્યું, એટલે પેલો છોકરો બીને નાહો. ફૂરફૂરીએ જાણ્યું કે એ મને જોડે તેડી જાયછે, માટે તે પણ પાછળ દોડ્યું. ત્યારે એ છોકરો વધારે ગભરાયો તેથી કાદવમાં પડી ગયો. આખે ડીલે ને બધે લૂગડે કાદવ

કાદવ થઇ ગયો. મોંમાં, નાકમાં, આંખોમાં, બધે કાદવ ભરાયો. પડ્યો પડ્યો રહે, પણ કાદવમાંથી નીકળાય નહિ. રસ્તે જનારા લોકે મળી તેને ઉઠાડ્યો ને ઘેર મૂકી આવ્યા. તે દહાડાપછી એ છોકરાએ બીવાની ટેવ છોડી દીધી.

પાઠ ૫૪. મીઠું.

દરિયો રાશ અગર
અગરિયો ક્યારા ઉસરડવું

દરિયા કાંઠે ડાંગરના ક્યારા જેવા મોટા પહોળા ખાડા કરીને તેમાં દરિયાનું પાણી લેછે. પછી તે પાણી સૂરજને તાપે કરીને સૂકાઇ જાય, એટલે તેમાં તળીએ મીઠાનું પડ અંધાઇ રહેછે. તે બહાર કાઢીને તેના મોટા ઢગલા કરે છે, તે મીઠાની રાશ કહેવાયછે.

જે ઠેકાણે મીઠું પાડેછે તેને અગર કહેછે, અને મીઠું પકવનારને અગરીઆ કહેછે.

મીઠાના રાશ ચોમાસામાં ધોવાઇ ન જાય, તેટલા માટે તેનાપર મટોડી ઢાંકેછે, અને કંટલેક ઠેકાણે તો તેનાપર ઘાસ નાંખીને બાંધેછે, તેથી ઉપર પડ અંધાઈ જાયછે.

કંટલેક ઠેકાણે તો કૂવા એવા ખારા હોય છે કે ઉપર કંઈ તે રીતે ક્યારામાં તેનું પાણી ભરીને સૂરજને તાપે સૂકાવા દેછે, તો તેને તળીએ મીઠું અંધાયછે. પછી તેમાંથી મીઠું ઉસરડી કાઢીને બહાર ઢગલા કરેછે.

થોડે થોડે ભણીએ તો આવડે.

પ્રમાણે ભણીગણી ક્રાંતિજો

ઓહો! આ કેવો મોટો ફૂવો! એટલો મોટો કેમ ખોદાયો હશે? સાંભળો, હું કહું. થોડો આજ ખેદે, વળી થોડો કાલે, થોડો પરમદહાડે, એમ રોજ ખોદતાં ફૂવો થયો.

શેરીને નાકે પેલું ઘર કેવડું મોટું છે! જુઓ, ત્રણ તો એને મેડીઓ છે. પંદરેક તો બારીઓ છે; એના કરા કેવા ઊંચા છે! એ બાંધવામાં ઈંટો તો બહુજ ખપી હશે. કુડીઆએ એટલી બધી કેમ ચણી હશે? સાંભળો, પહેલી એક ઇંટ મૂકી, પછી બીજી મૂકી, પછી ત્રીજી, એમ એકે એકે આખી ભીંત ચણાઈ.

જુઓ, આ ઘઉંનું ગાડું આવેલું. ઓહો! એમાં કેટલો ભાર ભર્યો છે! એટલો બધો ભાર ગાડામાં કેમ ભર્યો હશે? એકી વારે ભરવા માંડ્યો હોત તો તે કદી ન ભરાત. એક વાર એક ક્રાંતિજો મૂક્યો, પછી બીજો, એમ એક પછી એક મેલેલા.

જો એમ સહેલથી પેલો ફૂવો ખોદાયો, ઘર બાંધાયું, ગાડું ભરાયું તો તમે પણ એજ રીતે વિદ્યા ભણો, એટલે એક વાર એક પાઠ ભણો, પછી બીજી વાર બીજો ભણો, એમ એકે એકે શીખશો તો ભણીગણી ડાહ્યા થશો.

પાઠ ૫૬. થોડે થોડે ભણવાવિષે.

પંથ પાણુ લહીઓ
ખર એવાણુ છદાયછે

ભણતાં પંડિત નીપજે,
લખતાં લહીઓ થાય;
ચાર ચાર ગાંઠ ચાલતાં
લાંબો પંથ કપાય. ૧

પોપટ પણ અબ્યાસથી
શીખે બોલતાં બોલ;
કાયર થઇ આળસ કરે,
તે નર ખરને તોલ. ૨

કૂવાડિપરના કઠણ જે
પાકા કાળા પાણુ,
દોરડીએ છેદાયછે,
એ લેહું એવાણુ. ૩

૬૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૫૭. ધાતુ.—ભાગ ૧.

જંગાલ જસત સીસું કાટ

ધાતુઓ ઘણી જાતની થાયછે; જેમ કે સોનું, રૂપું,
તાંબું, લોહું, સીસું, જસત, અને કલમ. એમાંની ઘણીખરી
તો રોજ આપણા દીઠામાં આવેછે. ધાતુઓ બોંયમાંથી

ખોદી કાઢેછે. નરી ધાતુ તો જવલેજ નીકળેછે, પણ માટી અથવા પથરાસાથે મળેલી હોયછે. એવી માટી કે પથરા ભોંયમાંથી નીકળે તેને ખાંડીને ધૂએ ને દેવતામાં ગાળે, તો મટોડી વળગેલી હોય તે નીકળી જાય, અને ચોખ્ખી ધાતુ રહે.

ખીછ ઘણીખરી ચીજોકરતાં ધાતુઓ તોલમાં ભારે હોયછે. સોનું ઉપર કહેલી બધી ધાતુકરતાં ભારે છે. ધાતુપર મેલ કે કાટ ન હોય, ત્યારેતે ચંક્રતી હોય. સોના-રૂપાપર કાટ ચડતો નથી. પણ રૂપાને માંજીને સાફ ન રાખે તો વહેલું આંખું પડી જાયછે. સોનુંએ આંખું તો પડે, પણ રૂપાજેઢલું નહિ. કલઘ ને સીસું છેક વહેલાં કટાતાં નથી, પણ લોહાને અને તાંબાને તો ઝટ દધને કાટ વળેછે. તાંબાના કાટને જંગાલ કહેછે. એ જંગાલ ખાદ્યામાં આવે તો મરી જવાય. કેટલીક ધાતુ કઠણ અને કેટલીક નરમ હોયછે. લોહાકરતાં તાંબું નરમ, અને તાંબાકરતાં સોનું નરમ, પણ છેક સીસાના જેવું નહિ.

પાઠ ૫૮. ધાતુ.—ભાગ ૨.

ગદીઆણા આગળવું વરક પતરાં તાર

ધાતુને ટીપી ટીપીને પાતળી કરે તો પતરાં થાય, અને તેથી વધારે ટીપે, તો કેટલીક ધાતુના તો ઘણા પાતળા વરક થાયછે. સોનાના વરક તો એવા પાતળા થાયછે જે રાઈ જેટલી સોનાની રજ હોય, તો તેનો કાગળના તાવ જેટલો મોટો વરક ટીપીને કરેછે.

ધાતુના તાણી તાણીને ઝીણા તાર કરેછે. સીસામાં અને કલઘમાં એટલી ચીકાશ નથી કે એના તાર કંઈ

કામ આવે. સોનું, તાંબું, અને લોહું, એ ત્રણના તાર તો ઘણા બીણા થાયછે. લોહાના તાર તો વાળથી પણ પાતળા થઇ શકેછે. એક ગદીઆણા સોનાનો તાર પાંચ ગાઉ જેટલો લાંબો કરીએ તો થાય.

તાપથી ધાતુઓ ઓગળી જાયછે. સોનું કે લોહું ઓગાળવાને મસ તાપ જોઈએ, પણ સીસાને અને કલધને તો જરા આંચ લગાડીએ, કે તરત તેનો રસ થઇ જાય.

હવે યાદ રાખજો કે કેટલીક ધાતુ નરમ અને કેટલીક કઠણુ છે; કેટલીકને ઝટ કાટ લાગેછે, અને કેટલીક વહેલી કટાતી નથી; કેટલીક ચીકણી છે, અને કેટલીક નથી; પણ બધીએ ચળકતી અને ભારે છે. દેવતાપર મૂકીએ, તો બધી ઓગળી જાયછે. ઘણીનાં પતરાં અને તાર પણ થઈ શકેછે.

પાઠ પદ. ડોસો ને તેના દીકરા.

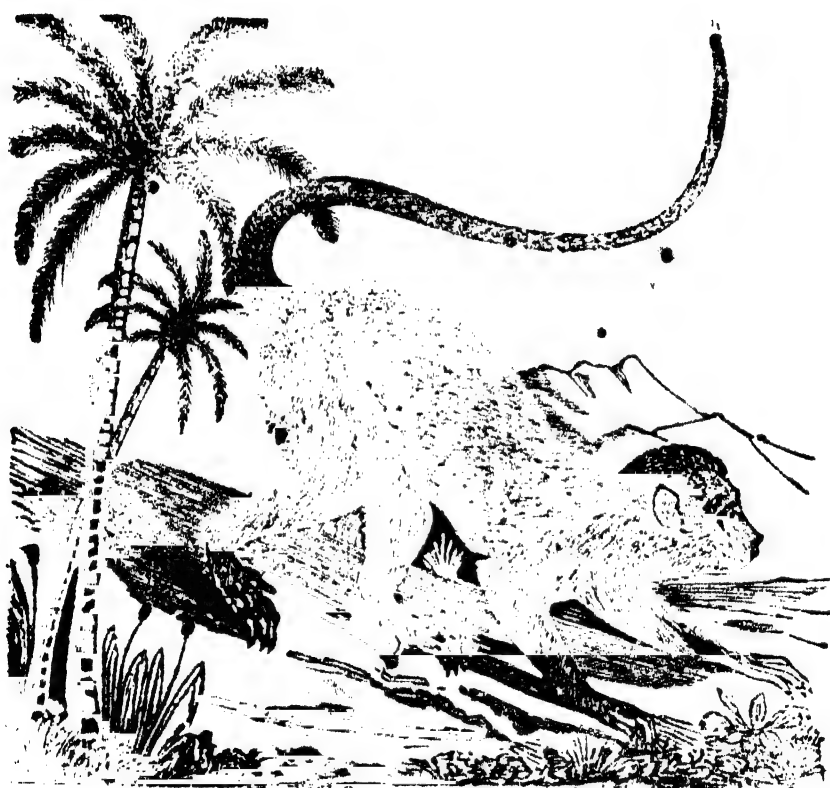
અચંબો

છેડવું

એક ડોસાને પાંચ દીકરા હતા, પણ તેમનામાં પૂરો સંપ નહોતો. જ્યારે તે મરવા પડ્યો, ત્યારે તેણે પેલા છોકરાને કને બેલાવીને બેસાડ્યા, ને એક પાતળી લાકડી-ઓની ભારી ભંગાવીને અકેક જણને કહ્યું, આ ભારી તમે ભાગો, પણ કોઈથી તે ભંગાઇ નહિ. પછી પેલે ડોસે કહ્યું કે હવે એ ભારી છોડી નાંખો, ને અકેક જણ અકેક લાકડી લઇને ભાગો. એવું કર્યું, એટલે તો ઝટ ભાગી ગઇ. પેલા છોકરા ઘણા અચંબો પામ્યા, ને આપને એમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે તે બોલ્યો કે, એ બધી લાકડીઓ એકડી હતી, તેથી તેમાં બળ ઘણું, માટે આખી ભારી તમારાથી ભંગાઇ નહિ. પણ અકેક

લાકડી જ્યારે જુદી પડી, ત્યારે તેને બીજી લાકડીઓના બળનો ટેકો જતો રહ્યો, માટે તે ઝટ લાગી ગઈ. એમજ તમે જો સંપસંપીને રહેશો, તો તમને કોઈએ છેડી નહિ શકે, ને તમારા દહાડા સુખમાં જશે; પણ લડીને જુદા પડશો, તો અકેક લાકડીની પેઠે તમે નબળા થશો.

પાઠ ૬૦. વાંદરું.

દીખળી અટક્યાળાં અડપલાં નિરાંત ગણાઈ
વાંદરાં દીખળી ને અટક્યાળાં જનાવર હોયછે. તે
ફૂદેછે, નાચેછે, છાપરે છાપરે ભૂસ્કા મારેછે, ને વખતે
અડપલાં કરેછે. વાંદરાંના પગ આપણા જેવા નથી હોતા,
હાય જેવા હોયછે.

વાંદરાં બણી જાતનાં હોયછે. કેટલાંક કાળાં મોનાં હોયછે. કેટલાંક રાતાં મોનાં હોયછે, તેમને માંકડાં કહે છે. કાળાં મોનાં વાંદરાંકરતાં રાતાં મોનાં વાંદરાં ખારીલાં બહુ હોય. વાંદરાં વગડામાં બહુ રહે, પણ ગામમાં પણ આવે ને લાગ આવે તો ઘરમાં કે અગાશીમાં કંઈ જાણુસ ઉઘાડી પડી હોય, તે ખાઈ જાય. દાણા સૂકવ્યા હોય તો મૂઠીએ મૂઠીએ મોંમાં ઓરીને એ ગલોદાં ભરી લે, પછી છાપરે કે ઝાડઉપર જઈને નિરાંતે બેઠું બેઠું ખાય. વાંદરાં ચીડાય ત્યારે માણુસની સામે થાયછે. કેટલીક જાતનાં વાંદરાંને પૂછડીઓ હોતી નથી, પણ જેને હોયછે તેને લાખાં પૂછડાં હોયછે તે ઝાડની ડાળને વીંટાળીને પછી તે ઉપર પોતાનાં આખાં શરીર લટકાવીને હીંચકા ખાયછે.

પાઠ ૬૧. એ બાછડીઓ ને છોકરો.

ચંડાળ

ધન્સાફ

દશા

શાહેદ

અરે

ગળેપડુ

એક છોકરાને માટે એ બાછડીઓને વઢવાડ થઈ. એક કહે કે એ મારો છે, અને બીજી કહે કે મારો. એ વાતનો કોઈ શાહેદ નહોતો. પછી તે એ જણીઓ રાજન-પાસે ફર્યાદ કરવા ગઈ. રાજનએ બેની વાત સાંભળી લઈને એક ચંડાળને બોલાવ્યો, ને કહ્યું કે આ છોકરાના એ કડકા બરાબર કરીને અકેક જણીને અકેકો આપ. આ હુકમ સાંભળીને એક તો જાનીમાની બોલ્યાબિના ઝિબી રહી, પણ બીજીએ તો બૂમે બૂમ પાડીને કહ્યું કે રાજા સાહેબ, મારા છોકરાના કડકા કરાવશો મા; જો આવોજ ધન્સાફ હોય, તો મારે એ છોકરો નથી જોઈતો, હું એનાઉપરથી

મારો હાથ ઊભાવું છું. આ વાતકેપરથી રાજાએ વિચાર્યું કે એ છોકરો એનો છે, કેમકે બીજાના મનમાં કશી અરે હોય એવું જણાતું નથી. પછી પેલો છોકરો તેની ખરી માને હવાલે કર્યો, અને પેલી બીજી ગજેપટુ બાઈડીને શિક્ષા કરીને ગામમાંથી કાઢી મૂકી. જે બ્રાહ્મ બીજાને ગજે પડે તેની આ દશા થાય.

પાઠ દર. વેળા.—ભાગ ૧.

અઠવાડીઉં.

મહેતાજી.—હરીલાલ, વાર કેટલા છે, અને તેમનાં નામ તમને આવડેછે?

હરીલાલ.—રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, અને શનિ, એવા સાત છે.

મહેતાજી.—હીક, સરત રાખો, એ સાત મળીને અઠવાડીઉં (અર્થ કહીએ તો સાતવારીઉં) કહેવાય, પણ એ અઘા ગણાય કેમ તે તમે જણાવો?

કેશવલાલ.—હા. આજ સોમવાર, કાલે મંગળવાર, પરમ દહાડે બુધવાર, પેલે દહાડે ગુરુવાર, પાંચમે દહાડે શુક્રવાર, છઠ્ઠે શનિ, અને સાતમે દહાડે રવિવાર.

મહેતાજી.—પણ દહાડો તમે કેવો કહો છો ?

કેશવલાલ.—સવારથી સાંજસૂધી એક દહાડો, વળી બીજો દહાડો સવારથી સાંજસૂધી બીજો દહાડો, એપ્રમાણે દહાડો ગણાય.

મહેતાજી.—તમારા કહેવાપ્રમાણે તો સવારથી તે સાંજસૂધી દહાડો, ત્યારે રાત રોમાં ગણાય?

હરીજાલ.—કેશવલાલે તો ખોટું કહ્યું. રાત પણ વાર-
માંજ ગણવી નેહાએ, જુદી તો કેમ ગણાય?

મહેતાજી.—હીક. ત્યારે ધ્યાનમાં રાખો કે આજની સવા-
રથી તે આવતી કાલની સવારસૂઢી, એટલે આજનો દિવસ
ને રાત મળીને એક દહાડો કે એક વાર ગણાય. તેમજ
આવતી કાલની સવારથી તે પરમદહાડાની સવારસૂઢી બીજો
વાર. એ રીતે દહાડો રાત મળીને એક વાર અથવા એક
દહાડો ગણવો. અંગ્રેજ લોકો એક રાતના બાર વાગતાથી
બીજી રાતના બાર વાગતાસૂઢીના વખતને એક દહાડો કહેછે.

પાઠ ૬૩. વેળા.—ભાગ ૨.

પહોર

મહિના

મહેતાજી.—દહાડો એટલે શું, અને વાર કેમ ગણાય,
તે તો તમે સમજ્યા, પણ પહેલાં પહોર અને પાછલો પહોર
એટલે શું તે તમે જાણતા નહિ હો.

હરીજાલ.—ને તો હું જાણું છું. સવાર હોય ત્યારે મારો
આપ પહેલાં પહોર કહેછે. અને સાંજ પડવા માંડે ત્યારે
પાછલો પહોર કહેછે.

મહેતાજી.—એ તો જરા ખરું છે, પણ હું તમને એ-
ની વધારે સમજાવું પાડું. સૂરજ ઊગે ત્યારથી બપોરે છેક
તે માથે આવે ત્યાંજગીમાં એ પહોર ગણેછે, અને બપો-
રપછી છેક સૂરજ આથમે ત્યાંજગીમાં બીજા એ પહોર,
એટલે આખા દહાડાના ચાર પહોર. તેજપ્રમાણે પાછા
રાતના ચાર પહોર. અને મળીને આઠ પહોર. રાતના
પહેલા એ પહોરને પહેલી રાત ને પાછલા એને

પાછલી રાત કહેછે. સૂરજ આથમ્યાપછી એ બહારે મધરાત થાય.

મહેતાજી.—હરીલાલ, ત્યારે પખવાડીકું શેને કહેતા હશે?

હરીલાલ.—જેમ સાત દહાડાનું અઠવાડીકું તેમ પંદર દહાડાનું પખવાડીકું. તું જાણેછે, કેશવલાલ, મહિનાનાં પખવાડીઆં કેટલાં?

કેશવલાલ.—જે. બાર મહિનાનું વરસ થાય, કેમ મહેતાજી સાહેબ?

પાઠ ૬૪. વા.

શીશી	વા	અક્ષરો
ત્રીજાંબુ	વાયરો	પવન

આપણે ભાંયરામાં કે આરણાં વાશીને ઓરડામાં બેસા હોઈએ તે વખત અક્ષરો થતો હોય, ત્યારે આપણે ત્રીજાંબુ હલાવીએ છીએ; તેમ કરતાં આપણા શરીરઉપર કંઈ આવતું જતું જણાયછે. તેને આપણે દેખતા નથી, તોએ તે આપણા શરીરને લાગેછે. એને વા, વાયરો, કે પવન કહેછે. જે હાથ્યાથી વાયરો થયો, તે થીર હોય ને હાથે ચાલે નહિ ત્યારે તેને વા કહીએ તો ચાલે એ વા જ્યાં જોઈએ ત્યાં છે. જ્યાં ખાલી જગા હોય ત્યાં એ ભરેલો હોયછે. આપણાં શરીરમાં, ભાંયરામાં, પેટીમાં, લોટામાં, સૌમાં તે રહેછે; ને તેમાં જ્યારે ખીજું કંઈ ભરેછે ત્યારે તે બહાર નીકળી જાયછે. ખાલી લોટા પાણીની તાંબાકૂંડીમાં બોળ્યો હોય, તો માંહે પાણી જેમ જેમ ભરાતું જાયછે, તેમ તેમ લોટામાંનો વા નીકળતો જાયછે. પણ લોટા ઉઘે માંહે ઘાલ્યો

હોય, તો તેમાંનો વા નીકળવા પામતો નથી, તેથી તેમાં પાણી ભરાતું નથી. લોટાને બદલે કાચની શીશી ઊંચી પાણીમાં ઢબાવી હોય તો માંહે પાણીથી ચડતું નથી તે દેખાશે.

પાઠ ૬૫. કાન.

લહેરો	ધૂજવું	જુક્તિ	ધશારત
ગતિ	પ્રવાહી	નાદ	સાદ

આગળ વાના પાઠમાં આવ્યું જે તે હલાવ્યે હાંધે છે, ને બધે ઠેકાણે છે. વા પ્રવાહી છે, માટે જેમ પાણીમાં પથરો નાંખીએ, ત્યારે તેમાં લહેરોનાં કુંડળાં ઉપરાઉપરી થવા માંડે છે, ને તે લહેરો છેટેના પાણીને હલાવે છે, તેથી ત્યાં હાય રાખ્યો હોય, તો તેઉપર અથડાય છે, તેમજ નગારા-ઉપર ઝાંડીઓ ઠોકરાં, તો તે નગારાતું ચામડું થરથર ધૂંજે છે, તેને લીધે વા હાંધે છે, અને કાનમાંનો વા માંહેની ચામડીઉપર અથડાય છે, તેથી આપણને માલૂમ પડે છે કે ફલાણાનો નાદ કે સાદ થયો. કાનના માંહેલા ને બહારના ઘાટમાં પરમેશ્વરે ઘણી જુક્તિ કરેલી છે.

જેથી કશું સંભળાતું નથી, તેને બહેરો કહે છે. કેટલાંક માણસને ઘડપણ આવે છે, ત્યારે તેમના કાન બહેરા થાય છે. કેટલાંક માણસ જેમ જન્મથી આંધળાં હોય છે તેમ કેટલાંક બહેરાં હોય છે, ને એવાં જન્મબહેરાં હોય તે મૂંગાં પણ હોય છે. એવાં માણસને વાંચતાં શીખવે છે, તો આવડે છે, પણ તે મનમાં વાંચે છે, કેમકે મોઢે તો બોલાતું નથી. આંગળીઓવડે ઈશારતમાં વાત કરતાં શીખવ્યું હોય તો તે પણ તેમને આવડે ખરૂં.

પાડે દદ. કાગળ.

ટાટ ખેળ સાહેબખાની ફટકડી
કાગદી ઘા ડાઘી દેવું ચાળણી
ધુંટણું તા તાવ

જૂનાં ટાટ બહુ કામનાં છે. લખવાના કાગળ એના થાયછે. જૂનાં ટાટને ચૂનાના પાણીમાં થોડા દહાડા પલાળી રાખી ખૂબ ખાંડી ખાંડીને ઝીણું કરેછે. પણ તે મેલાં બહુ હોયછે, માટે સાચું મેળવીને ઘેવાં પડેછે. ઘેવા કેટે તેનો સફેદ માવો થાયછે, તે પાણીમાં ડાઘી દેછે. પછી ઝીણી, સળીલી ચાળણી તેમાં જરા વાર બોળી રાખીને કાઢેછે, તેથી તેઉપર પેલો માવો ઠરીને કાગળ બંધાયછે. એ કાગળઉપર જે આપણે લખીએ તે લખાય નહિ, કેમકે તે ઘણું કરકરા. ને પૂરી નીકળે, એવા હોયછે. તેને લીસા ને લખાય એવા કરવાને સાફ ઘઉંની ખેળ અને ફટકડી પાઈને સારીપેટે ઘુંટેછે.

એવા તૈયાર કરેલા કાગળ કાગદી જાયેછે. એક આખા કાગળ તે તા કે તાવ કહેવાય. એવીસ તાવનો એક ઘા. ગૂજરાતી કાગળો ઘણી જાતના થાયછે; ઘણા સારા ને ઊંચા તે સાહેબખાની કહેવાયછે.

જૂના કાગળના પણ કાગળ બનેછે, અને તે બનાવવાનું તે સહેલું છે. તેને પલાળીને ધૂએ કે માવો તૈયાર થાય. તેમાંથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કાગળ પાડેછે.

પાઠ ૬૭. મૂર્ખાઈ.

દેશાવર ઝળઝળીઆં અભણ મથાળું
 ફાળ ઠોઠમોઠ નામું

કોઇ એક બાઇડીના ઘણીએ તેના ઉપર દેશાવરથી કાગળ મોકલ્યો. તે કાગળ લખતે પેલી બાઈ એક જણ સારાં લૂગડાં પહેરીને જતો હતો. તેની પાસે વંચાવવા આવી, ને તેના હાથમાં પેલો કાગળ આપ્યો. એણે તે ઉખેડીને મથાળેથી તે દેહ છોડાવગણ જોઈને પછી ઘણું રોવા માંડ્યું. તેઉપરથી પેલી બાઈડીને ફાળ પડી કે રખેને કંઈ માડી ખચર આવી હોય. એની આંખમાં પણ ઝળઝળીઆં ભરાઈ આવ્યાં, ને પેલાને કહ્યું, બાઈ, એમાં શું લખ્યુંછે, તે ઉકેલીને મને જામગવો તો ખરા. કેમ દુઝોછો? ત્યારે પેલો જોલ્યો, બાપા, હું તારો કાગળ વાંચીને નથી રોતો, હું તો મારી મૂર્ખાઈને રોકું છું, જે આટલો કાગળ વંચાય એટલુંએ હું લખ્યો નહિ, ને ઠોઠમોઠ રહી ગયો. કહેવત છે કે “લણે ગણે તે નામું લખે, ને ન લણે તે દીવો ધરે” એ ખરૂં છે. એ મને નક્કી થયું. આઉપરથી છોકરાંને સમજી રાખવું ઘટેછે કે જે મૂર્ખ અભણ હોય, તેને પછવાડેથી કેવું લાજ મરવું પડેછે, ને પસ્તાવો થાયછે!

પાઠ ૬૮. મૂર્ખાઈવિષે કવિતા.

અભિમાન	સરદાર	રાય	ઉર
નિશાની	અસાર	વહેમ	બકતું

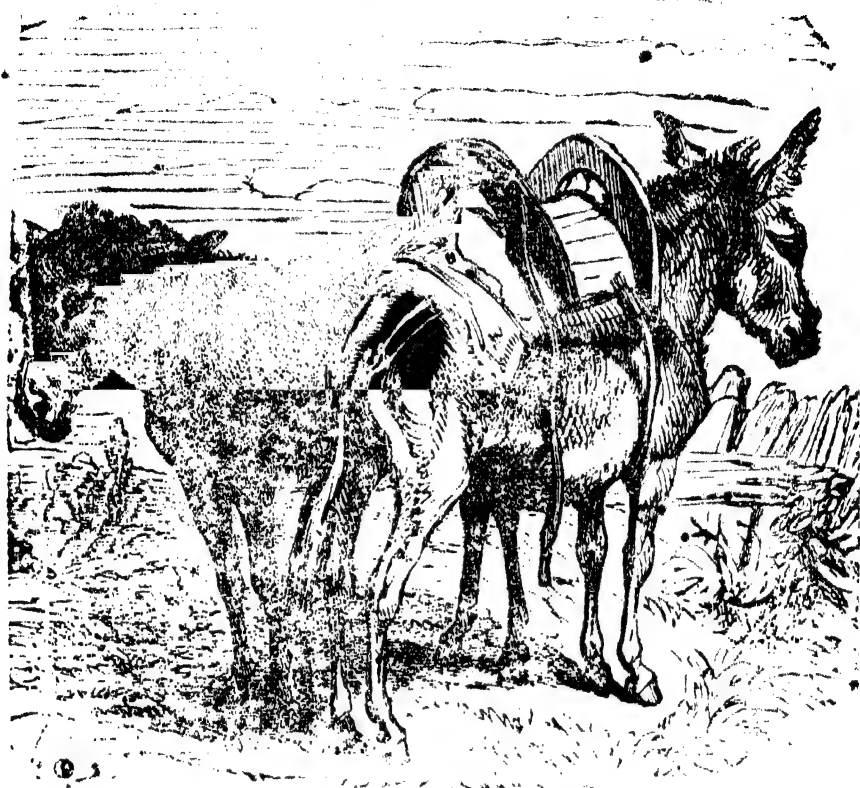
દોહરા.

મૂરખ માથે શીંગડાં,
નહિ નિશાની હોય.
સાર અસાર વિચાર નહિ,
જન તે મૂરખ જોય.

અક્ષર એક ન આવડે,
ઉર અભિમાન અપાર,
જગમાં તેને બળુવો,
સૌ મૂરખ સરદાર.

બહેમ ભરી પાતો વડી,
બહુબહુ બકતો જાય,
શીખામણ નહિ સાંભળે,
તે મૂરખનો રાય.

પાઠ ૬૯. ગધેડું.

‘વૈતરૂં’ આજોટવું અમીર દાખલો

ગધેડાં બહુ વૈતરૂં કરેછે, અને જે દુઃખ પડેછે તે ધીર-
જથી ખમી રહેછે. ગધેડું ઘોડાજોટવું કિતાવળું હીંડતું નથી;
તે ધીમે હીંડે, પણ હડે નહિ. જે તેની મરજી પ્રમા-
ણે કામ કરાવ્યું હોય, તો તે ઘોડાકરતાં વધારે વાર લગણું
કામ કરે. ગધેડાને લોક મૂર્ખ જાણેછે, અને મૂર્ખ
માણસને ફેટલાએક લોક ગધેડો કહેછે; પણ એ બોલ-
વાની રીત કીક નથી. ગધેડાં છૂટ્યાં, એટલે આજોટવાને
મંડી જાય, અને એક આજોટે, એટલે તેની દેખાદેખી
ખીજાંએ આજોટવા માંડે. આજોટયાપહેલાં જે જગ્યાએ
ડોક આવવાની હોય, તે ફેકાણેથી કાંકરા વગેરે પગેવતી

કાઠી નાંખેછે. ગધેડાં બહુ ભાર લઈ જવા લાગવાને કામ આવેછે. આ દેશમાં ગધેડાંકિપર એસવાની લાજ છે; પણ સિંધ દેશમાં તો મોટા મોટા અમીરસરખા પણ ગધેડે એસેછે.

ગધેડાંને ચાર પગ હોયછે. તે પાતળા, ને તેનો દાખડો ઊંડો હોયછે, તેથી સીધી ઊંચી ટેકરીકિપર ચડી જાય છે. ગધેડાંના કાન લાંબા હોયછે. ગધેડીનું દૂધ માંદા માણસને પીવરાવે તો ઘણો ગુણુ કરેછે.

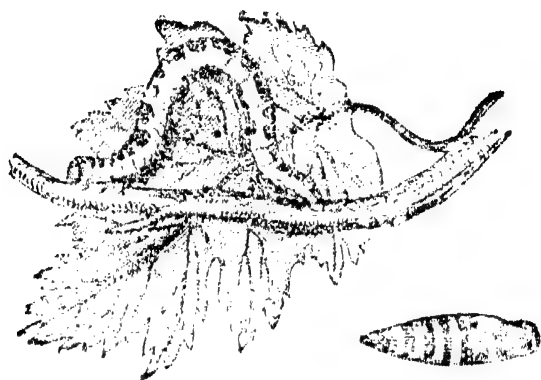
પાઠ ૭૦. ગધેડાની વાત.

દેહલુ

ન્યાસ

એક જાણપાસે પૈસા ઘણા હતા, પણ તેની પાસે એક ગધેડો હતો. તેને તે પૂરું ખવરાવે નહિ, એક દિવસ એને ભત્રીજે એનીપાસે કંઈ પૈસા માગ્યા, ત્યારે તે બોલ્યો કે મારી પાસે તો કંઈ નથી, આટલો એક ગધેડો છે, તે જોઈએ તો લઈ જા. તેથી ભત્રીજે ગધેડા પાસે ગયો, ત્યારે તે જાણે તેને કહેતો હોય, કે મને દુઃખમાંથી છોડાવ, એવો તે દેખાંચો. ત્યારે તે ગધેડાની તેને દયા આવી, ને તેને લઈ ગયો. થોડા દિવસાંપછી પૈસા કાંકા મરી ગયો, એટલે ભત્રીજે ગધેડે એણેને કાકાને ઘેર ગયો, અને દેહલામાં ગધેડાને બાંધ્યા. તેની આગળ ઘાસ નાંખ્યું, પણ તે તે ખાય નહિ, અને પગવતી ભોંય ખોતરે તે જોઈ પેલા ભત્રીજાએ વિચાર્યું કે આ શું કરવા ભોંય ખોતરતો હશે! એમાં કંઈ ભેદ હશે. તેથી તે ભોંય ખોદી જોઈ, તો માંહેથી એક ધનનો ચર જડયો. એ રીતે ગધેડે પેલા ભત્રીજાને ન્યાસ કરી નાંખ્યો.

પાઠ ૭૧. રેશમ.

શેતૂર પતંગીડી તાંતણા કોશેટા
 ખદખદતું હીરાગળા મૂગટ હીર
 અખોટીઆં ગજઆણી મશરૂ

એક જાતના કીડા રેશમ કરેછે. તે કીડો શેતૂરના પાંદડાં ખાઈને જીવેછે. ઘણાંક પાંદડાં ખાઈ રહ્યાપછી, શરીરમાંથી રેશમનો ઝીણો તાંતણો કાઢીને ખારેક જેવડો કોશેટો કરેછે, તે તેમાં ફેટલાક દહાડાલગણુ ભરાઈ રહેછે. આ ઉપલા ચિત્રમાં કીડો ને કોશેટો એક પાડેલાંછે. રેશમ કાઢવામાંટે કોશેટાને ઊના ખદખદતા પાણીમાં નાંખે, એટલે માંહેનો કીડો મરી જાય, ત્યારે તાંતણો ઉઠેલી લે. કોશેટાને એમ ઊના પાણીમાં ન નાંખે, તો ફેટલેક દહાડે તેમાંનો કીડો પતંગીડી થઈ હીર કરડીને બહાર નીકળી જાય. શીવવા ને ભરવાના કામમાં હીર ઘણું આવેછે. તેનાં સારાં સારાં લૂગડાં પણ વણાયછે. રેશમ પહેલું કોશેટામાંથી કાઢેછે ત્યારે તેનો રંગ કંઈક પીળાશપર હોયછે. પછી રાત્રી, પીળા, લીલા, એવા ભાત ભાતના રંગ તેનો

પર ચડાવેછે. હીરાગળ લૂગડાં ઘણી જાતનાં થાયછે તેમનાં નામ, મૂગટા, અમોટીઆં, મશર, કીનખાખ, ગજઆણી, ને એવાં ખીજાં ઘણાં થાયછે.

પાઠ ૭૨. આખલો અને મચ્છર.

માતેલો *સાંઠ તોખા અહંકાર

નખજો આંટો તુચ્છ ધરાઈને

એક માતેલો સાંઠ ધરાઈને એકો હતો, એવામાં એક મચ્છર ગણુગણુતો ગણુગણુતો તેના નાક આગળ આવ્યો. તે જોઈ આખલો બોલ્યો, રે નીચ! નીકળ અહીંથી, મારા જેવા જખરાને તારા જેવા નખજાપર લાય ચલાવવો ઘટતો નથી, નહિતો એક પત્રકમાં તને કચરી નાંખું.

મચ્છરે કહ્યું, તું મને નખજો ગણુછે તો હવે જોજો. પછી તે એક આંટો ફરી આવીને ઝટ લઈને આખલાનાં નસકોરાંમાં પેશી ગયો, ને માંહે એટલા તો ચટકા ભર્યા કે તેને તોખા તોખા કરાવી. તે પગ પછાડે, પૂછડી પછાડે, ને નાકમાંની વેદનાથી તે જાણે ગાંડાજેવો થઈ ગયો. અંતે લાંબો થઈને ભોંચે પડ્યો ત્યારે મચ્છરે નસકોરાંમાંથી બહાર નીકળીને કહ્યું, હે જોયું, હવે આજપછી અહંકાર કરીશ મા.

આ વાતકિપરથી સમજવું જે ગમે એવો હલકો હોય તેને પણ તુચ્છ ન ગણવો, અને પોતે મોટો છે, એવો અહંકાર કદી ન કરવો.

* સાંઠ એટલે આખલો.

પાઠ ૭૩. મચ્છર અને કરોળીઓ.

કરોળીઓ બહુકતુ' જીતવું
હરાવવું જાણું શેર

પેલો મચ્છર આખલાને, જીતીને બહુ ઝૂલાઈ ગયો, ને બોલ્યો, જીઓ, આ મોટા સાંઠીઆને મેં કેવો હરાવ્યો! મારી બરોબરી હવે કોણ કરનાર છે!

એક કરોળીઓ આવા ગર્વના બોલ પોતાના જાળામાંથી સાંભળીને તેની મૂર્ખાઈ પર હસવા લાગ્યો. એવું મોટું કોઈ નથી કે તેના માથાનો કોઈ નજ હોય. શેરને માથે સવાશેર હોયજ.

મચ્છર મનમાં ઝૂલાતો ઝૂલાતો જીડતો હતો એવામાં તે કરોળીઆના જાળામાં પકડાયો. જેમ જેમ નીકળવાને વધારે ફાંફાં મારે, તેમ તેમ જાળામાં તે વધારે અટવાતો જાય. પગ, પાંખો, ને ડાંખ સાંધાઈ ગયાં, એટલે કરોળીએ આવી આખલાના જીતનારને ઝાલીને મારી જાંખ્યો, ને પોતાને ઠેકાણે લઈ ગયો.

માણસ બહુકી જાયછે ત્યારે એમ સમજેછે. કે મારી બરોબરી નથી, પણ એ કેવળ મૂર્ખાઈ જાણવી.

પાઠ ૭૪. ખીસકોલી.

દોમળ રમુજ ચંચળ

એ જનાવર બહુ રમુજ જણાયછે. દોઢ વાર પાછલા પગપર બેસીને એ હાથવતી કંઈ દાણા કે ફળ ખાતું હોયછે, ત્યારે ઘણું રળિયામણું દેખાયછે. એને ચાર પગ, લાંબી જાડી પૂછડી, અને ઊંદરના જેવું લાંબું મોં હોયછે. એના કાન ઊભા અને આંખો ઝીણી ને ચળકતી હોયછે. એના પગના પંજ વાંદરાના જેવા હોયછે, તેથી કંઈ ઝાલીને ઝાડપર કે ભીંતપર ચડી જાયછે. એના શરીરપર ઘોળા ઘોળા પટા હોયછે; એનાં શ્વાટાંનો રંગ કાળાશપર હોયછે. એની પૂછડીનાં શ્વાટાંની કલમ બનેછે, તે ચીતારાને બહુ કામની છે.

ખીસકોલી બહુ ચંચળ છે. આમથી આમ દોડે, ને આમથી આમ દોડે. આ ઝાડપરથી આ ઝાડપર, ને આ

ઝાડપરથી આ ઝાડપર ચડી જાયછે. એ જનાવર દેખીતું
ધણું કોમળ છે. દાણા, ફળ, કે ઝાડનાં ખીઆં એ બહુ ખાયછે.

પાઠ ૭૫. છેતરવું નહિ.

પાપ	છેતરવું	સંતાડવું
દડીઓ	ચૂકવવું	કરડી

એક દહાડો એક છોકરો પોતાની માજેડે નાતમાં જ-
મવા ગયો. એ છોકરાનું આગલું દિવસે ડીલ બગડ્યું
હશે, માટે તેની માએ કહ્યું કે તું આજ કડકો લાડું લેજે,
વધારે ખાઈશ તો વળી માંદો પડીશ. છોકરે કહ્યું, વાર.
લાડુ આવ્યા ત્યારે માની સરત ખીજે ઠેકાણે ગએલી ને-
ધને પેલાએ આપ્યો લાડુ લીધો, ને તેમાંથી કડકો લાગી
બાકીનો દડીઆતળે સંતાડ્યો. માએ જોયું તો કડકો લાડુ
દીધો. એ છોકરે એની માને છેતરવાનું કર્યું, તેપ્રમાણે
તે છેતરાઈ, કેમકે તેને પેલા સંતાડેલા લાડુની કંઈ ખચર
પડી નહિ. પણ પરમેશ્વરે એને પાપ કરતાં જોયો. તેની
નજર કોઈથી ચૂકવાતી નથી. એ પાપી છોકરાપર તેની કરડી
નજર થઈ. એ છોકરે બહુ માડું કામ કર્યું. કડકો લાડુસાર
પોતાની વહાલી માને છેતરી. શું એને લાજ નહિ આવી હોય?
જેણે નાનપણમાં આવું કામ કર્યું, તે મોટપણમાં તો કોણ
જાણે કેવું પાપ કરશે! એવું છોકરું કોને ગમે?

પાઠ ૭૬. ઘડી ને પળ.

તરતું	ટકોટક	હૂબીજવું	મંદિર
જોશી	પળ	કોષ્ટક	

હરીલાલ.—મહેતાજી સાહેબ, દહાડાની ઘડી કેટલી?

મહેતાજી.—દહાડો એટલે શું તે તમે સારીપેઠ સમજ્યા, તો હવે તેપરથી એ જાણવાનું સહેલું છે. દહાડાનાં સાઠ ભાગ કરીએ, તો અઢેક ભાગ ઘડી કહેવાય. ઘડીનું માપ જાણવાને એક વાડકાનેવું વાસણ હોયછે. તેને તળીએ એક ઝીણો વાંદ પાડેલો હોયછે, તેથી તેને પાણીના વાસણમાં તરવું મૂકેછે, એટલે તેમાં પેલા વહેમાંથી પાણી ભરાતું જાયછે. જ્યારે એ વાસણ છેક ટકોટક પાણીથી ભરાઈને ટૂંખી જાય, ત્યારે એક ઘડી થાયછે. એ વાડકો કાઢી લઈને વળી તરતો મૂકેછે. તે ટૂંખી જાય ત્યારે બીજી ઘડી થાય. અપ્રમાણે ઘડીએ ઘડીએ કરવું પડેછે.

કેશવલાલ.—પણ મહેતાજી સાહેબ, તમે જેવાં કહોછો તેવાં વાસણ કઈ જગ્યામાં તો આવતાં નથી. તે કોને ત્યાં હોય?*

મહેતાજી.—એ વાડકાને ઘડી કહેછે. બધાં લોક કઈ એ વાપરતા નથી. મંદિરે કે જગ્યાની ત્યાં હોય. કામ પડે ત્યારે એવી ઘડી માંડેછે. પણ કેશવલાલ ઘડીના પણ એટલે શું અને તે કેટલા?*

કેશવલાલ.—ઘડીના પણ સાઠ, એવું અમે કોણકમાંથી શીખી ગયા છીએ.

મહેતાજી.—હીક, ઘડીનો બરોબર સાઠમો ભાગ તે પણ.

પાઠ ૭૭. ભારે ધાતુ (સોનું ને રૂપું).

મોહર કસબ પાલવ વેઠ કંદારા

સોનું અને રૂપું મોંઘી ધાતુ ગણાયછે, કેમકે બીજી ધાતુઓ ભાંયમાંથી જોટલી નીકળેછે તેટલી એ નીકળતી નથી. તેટલામાટે સોના રૂપાનો એક નાનોસરખો કડકો હોય તોપણ તેની વણી કામત એસે. સોનાની મોહરો, અને

રૂપાના રૂપિઆ પાડેછે, તેનું કારણ પણ એજ છે. આઠ દશ રૂપિઆ તો આપણી મૂઠીમાંએ રહે, પણ તેટલાનું લોહું તો એટલું બધું આવે કે આપણાથી ઉપડે પણ નહિ. સોના રૂપાપર કાટ ચડતો નથી, અને એ દેખીતાં સુંદર ને ચળકતાં, માટે એનાં સારાં સારાં ઘરેણાં થાયછે. કંઠી, કડાં, વેઢ, વીંટીઓ સોનાનાં થાય છે. કક્ષાં, સાંકળાં, કંદારા, એવી એવી જાણસો રૂપાની થાયછે. કોઇ તાલેવર હોય, તે તો લોટા, લોટીઓ, વાડકાઓ, અને એવાં એવાં બીજાં વાસણ પણ રૂપાનાં કરાવેછે. અરધા, પાવલી, બેઆનીઓ રૂપાની થાયછે. સોના રૂપાના તાર ઘણા બીણા થાયછે. તે તારને હીરાસાથે વણીને કસબ કરેછે. પછી તે કસબની કોર, પાલવ, કે તોઇ વણીને લૂગડે ચોડેછે.

પાઠ' ૭૮. માણસ અને જનાવર.—

ભાગ ૧.

નાખુશ

જોઇએ વાર આપણે અને જનાવર ફર્ક વાતમાં મળતાં નથી અને કંઇ વાતમાં મળતાં છીએ. આપણે ટટાર ચાલીએ છીએ. જનાવરથી તેમ ચલાતું નથી, એ તો પોતાનું મોઢું ભોંયગમ રાખી હીંડેછે. આપણે પગે હીંડીએ છીએ, તેમ જનાવર પણ પગે હીંડેછે. આપણે આંખે જોઇએ છીએ, કાને સાંભળીએ છીએ, નાકે સુંઘીએ છીએ, જીભે ચાખીએ છીએ, અને શરીરે કંઇ લાગેછે તો તે જાણીએ છીએ. જનાવર પણ તેમજ કરેછે. કંઇ સાઈં થાય ત્યારે આપણને ખુશી થાયછે, ને માહું થાય ત્યારે નાખુશી લાગેછે તે પ્રમાણે ઢોરને પણ થાયછે, એટલે કંઇ સાઈં જોઈને ખુશ થાય, ને માહું જોઈને નાખુશ થાય. ગાય પોતીકા વાહરડાને જોઇ ખુશ થઈ તેને

ચાટેછે, પણ વાછરડું ખોવાય, કે મરી જાય, તો બહુ દુઃખી થાયછે.

પાઠ ૭૯. માણસ અને જનાવર.—

ભાગ ૨.

વાચા

ભાન

આપણને વાચા છે તેથી આપણા મનમાં હોય તે બીજાને કહીને સમજાવીએ, પણ દોરથી તેમ થતું નથી. મોઢેથી કંઈ સાદ કરે ખરાં, પણ ખોલાતું નથી. કૂતરાંને દુઃખ થાય છે ત્યારે તે રડેછે, ને બીજાએ ત્યારે પૂછડી પાછલા પગવચ્ચે ઘાલી દેછે, પણ એનાથી ખોલાતું નથી.

આપણને ઈશ્વરે અકલ આપીછે, તેથી વિચાર કરી શકીએ, ને બધું સમજી શકીએ, પણ જનાવરથી તેમ થતું નથી, કેમકે તેને અકલ નથી. આપણે તો જાણીએ કે ઘરને બારી બારણાં શું કરવા હોય; ચૂલા મંદોડીના શા-માટે કરેછે, ને લાકડાંના શાવાસ્તે કરતા નથી. એ બધી વાતો આપણે તો સમજીએ, ને તેનાં કારણ જાણીએ, પણ દોર એવું કંઈ સમજે નહિ.

વળી આપણે સમજીએ બીજાને જે સારું કામ કરવામાં પુણ્ય છે, ને ખોટું કરવામાં પાપ છે. પણ તેમને પાપ કે પુણ્યનું કશું ભાન નથી.

પાઠ ૮૦. ભાઈએનનું હેત.

કાંચળી પીચર મોસાળ

લલ્લુ ને લળી કરીને ભાઈએન હતાં; તેમને ગૂઠું બોલવાની ટેવ નહોતી; વળી એક એકને ઘણું હેત, ને કદી

હડે નહિ. એક દિવસ તેમની મા પીઅર જવાની હતી. તેણે એક છોકરાંને કહ્યું કે આજ તમને મોસાળ તેડી જઈશ. એ સાંભળી તેમને ઘણો હરખ થયો. પછી રમતાં રમતાં લખીના પગની ઠેસે પાણીનો લોટો ઢાળાઈ ગયો, ને તેથી તેમની માની કાંચળી પલ્લળી ને બગડી. પછી તેમની માએ દીકું ને જાણ્યું જે એ કામ છોકરાંનું હશે. માટે તેમને બોલાવીને કહ્યું, તમે મારી નવી કાંચળી બગાડી, માટે આજ તમને મોસાળ નહિ તેડી જાઉં. એ સાંભળીને બેઉનાં મોં ઉતરી ગયાં. માની રીસ જરા ઉતરી, ત્યારે લખીએ જઈને કહ્યું, મા પાણી તો મારાથી ઢાળાયું હતું, એમાં ભાઈનો તો કશો વાંક નથી, તો એને શામાટે નથી તેડી જતી? માએ જલ્લુને તેડીને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે પણ જેવું જન્યું હતું તેવું કહ્યું. તેથી માએ કહ્યું, વાર, ત્યારે તું મારી બંતડે આવજો. પછી લખી બાગડી વેર રહી. વાહ! એ બે ભાઈએન કેવાં ડાહ્યાં!

પાઠ ૮૧. ભાઈએનવિષે. કવિતા.

નિંદે બળવંતા કલેશ હજતાં

ચોપાઈ.

મજીં આપણુ જણુ બંને એન,
સપી રમીએ તો સુખ એન;
હડે રડે તો સધજો શોક,
લાજ ઘટે ને નિંદે લોક.
બળવંતા પરમેશ્વર આપ,
અમને સંપ સદા તું આપ;
જેથી સુખમાં દેહાડા જાય,
કદીએ લેશ કલેશ ન થાય.

હજતાં મળતાં બાળક હોય,
કદોએ લડે રડે નહિ કાંય.
રમે જમે ને ગીતો ગાય,
માતા.મનમાં રાજ થાય.

૬૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૮૨. પાણી.

ટપકાં ઝમવું કરા હીબ

ધૂમર બરફ રૂપ

તમે છીકું તો હશે જે ચૂલે પાણીની તપેલી મૂકી હોય,
તેમાંથી વરાળ નીકળેછે. જે તેના ઉપર તાંસક ઢાંકીએ
ને તેમાં ટાદું પાણી રેડીએ, તો તે તામ્રકનીએ પાણીનાં
ટપકાં ચોટેલાં દેખાયછે. એ પાણી કંઈ ઉપરનું ટાદું પાણી
ઝમીને નીચે ગએલું નથી, એ તો તપેલીમાંની વરાળ
તાંસકઉપરના ટાદા પાણીને લીધે ઠરીને તે તાંસકની પાછળ
ચોંટી રહેછે.

કોઈ વખત ગગનમાંથી કરા પડે છે. તે હાથમાં રાખે
તો હાથની ગરમીથી ઓગળી જઈને તેનું પાણી થાયછે.
કોઈ વખત દાર પડેછે, ત્યારે છાપરાઉપર હીબમાં પાણી
રાખ્યું હોય, તો તે ધીની પેટું ઠરી જાયછે. એને બરફ કહે
છે, ને પછી દહાડો ઊગેછે, ત્યારે ઓગળીને પાછું તેનું
પાણી થાયછે.

શિયાળામાં સાંજે વેગળેથી ધૂમાડાજેવું દેખાયછે. તેમાં
જઈએ તો લૂગડાં બીનાં થાયછે. એને ધૂમર કહેછે. રાતમાં
એવી રીતે ઘાસ કે ઝાડનાં પાંદડાંઉપર મોતીના દાણાજેવું
પાણી પડેલું દેખાયછે, તેને ઝાકળ કહેછે.

ત્યારે આ વાતકિપરથી નક્કી થાયછે જે વરાળ, કરા, બરફ, ધૂમર, ને ઝાકળ, એ સર્વ જુદાં જુદાં રૂપ છે, પણ તે જાતે પાણી છે.

પાઠ ૮૩. સાપ.

મધ્યમ પુષ્કળ થેલી

સાપ લાંબો અને જેમ વળાવું હોય તેમ વળે એવો હોય છે, કેમકે એના બરડાનાં લાડકાંમાં સાંધા પુષ્કળ છે. મધ્યમ લાંબાઈના સાપમાં એવા ત્રણસેં સાંધા હોયછે. કહેછે કે સાપના પગ પેટમાં હોયછે, પણ તેમ નથી. એની પાંસળી-ઓના છેડા જમીનઉપર ટેકી ટેકીને એ ચાલેછે, તેથી લોક જાણેછે કે પેટમાં પગ છે તેવતી ચાલેછે. એના જડબાના પણ જુદા જુદા કડકા છે, તેથી જોઈએ તે રીતે તાણીને નાનું મોટું મોટું કરેછે.

સાપને એવા દાંત હોયછે કે ઝાલી શકે, તેથી હોંદર કે કંઈ જનાવર પકડીને આખું ને આખું ગળી જાયછે, પણ તેનાથી ચાવીને ખવાવું નથી. કોઈ સાપને ઝેરી દાંત હોયછે. તે બ્યારે કરડેછે, ત્યારે પેલા ઝેરી દાંત ઘોંચેછે, તેથી તેની તજેની ઝેરની થેલી દબાયછે ને તેમાંનું ઝેર તે પોલા દાંત પાટે ધામાં પેશીને લોહી જોડે બેથું થઈ જાયછે.

સાપ કરડે કે તરત જખમની ઉપર થોડે છેટે ત્રણીને પાટો બાંધવો કે તેથી ઝેર ખીજ લોહીમાં પ્રસરે નહિ; પછી તેના ખીજ ઘટતા ઉપાય કરવા, અથવા જાણીતા માણસ-પાસે તેને લઈ જવું.

પાઠ ૮૪. સિંહ ને ઊંદર.—ભાગ ૧.

જીવદાન મહારાજ કાલાવાલા સામર્થ્ય

એક સિંહ ઊનાળામાં ઝાડને છાયે પડ્યો પડ્યો ઊંધતો હશે. તેના શરીર ઉપર થઈને કેટલાક ઊંદરે દોડદોડ કરી મૂકી. સિંહ જાગી ઊઠ્યો, ને એના પાંખમાં એક ઊંદર આવ્યો, તેને એ મારવાનું કરતો હતો. એટલામાં પેલે ઊંદરે કાલાવાલા કયા જે મહારાજ, આટલો ગુનોલ માફ કરો. સિંહને દયા આવી ને તેને છોડી દીધો. જતી વેળા ઊંદર-એટલું બોલ્યો જે સાહેબ, તમે દુઃખમાં હશે, ત્યારે મારાથી તમારી જે આકરી બનશે, તે કરીને તમારું દુઃખ ટાળીશ, કેમ-જે આજ તમે મને જીવદાન આપ્યું. પેલો સિંહ હશીને મનમાં કહેવા લાગ્યો જે આ નાનો સરખો ઊંદરડો જોને કેટલી શેખી કરે છો એને મારા સામર્થ્યનું બાન નથી. હું આખા વનનો રાજા છું, તેને આ ગરીબડાનેવો ઊંદર કહે છે જે હું તમારું દુઃખ ટાળીશ. કેવો થેલો'છે! એ માફ દુઃખ શું ટાળશે!

પાઠ ૮૫. સિંહ ને ઊંદર.—ભાગ ૨.

હુજાર તરણ બજાવશે દાસ

એક વેળા એવું બન્યું જે પેલાજા ઝાડતળે એક જણે જાળ નાંખી હતી. તેમાં એનો એજ સિંહ આવી પડ્યો ન

ધણીએ ફાંફાં માર્યા, પણ માંહેથી છૂટાયું નહિ, ને બહુ અ-
કળાયે એટલે બૂમો પાડવા માંડી. તે સાંભળીને પેલો ઊંદર
દરમાંથી ઝટ લઈને બહાર આવ્યો, ને જોયું તો પેલા સિંહને
મોટા દુઃખમાં દીઠો. ઊંદરે વિચાર્યું ને આ વખત જીવદાનનો
બદલો વાળવાનો આવ્યો છે. પછી તેણે સિંહને કહ્યું, મહા-
રાજ, શીકર કરશો મા, તમારો દાસ હાજર થયોછે. તેનાથી
બનશે તે ચાકરી બજવશે. પછી તેણે પેલી જાળ દાંતવડે
કાતરી નાંખી, ને સિંહને છોટો કર્યો. સિંહ પણ મનમાં
સમજ્યો ને તે દહાડે હું દર્યો હતો, પણ હવે મને ખખર
પડી કે વખતે તરણું સરખું હોય તે પણ કામમાં આવેછે.
આ વાતપરથી વાંચનારે યાદ રાખવું ને કોઈને હલકું ગ-
ણવું નહિ. વખત આવે ત્યારે સૌ કામ આવેછે. વળી
કોઈએ અબણું સારું કર્યું હોય, તો તેને પાડ માનીને પ્રસંગ
આવે ત્યારે તેનો બદલો વાળવો.

પાઠ ૮૬. શણ.

સાંઠીઓ બોયાં સોટી દીવાસળી

રેસા સૂતળી ટાટપટી

શણના છોડ માણસપૂર થાયછે. તેને પીળાં ફૂલ આવે
છે. એ છોટેથી તુવેરનાં જેવાં દેખાયછે. શણનાં બીઆં અને
પાંદડાં તો ઝાઝા કામમાં આવતાં નથી, પણ તેની સાંઠીઓ
બહુ ખપની છે. જ્યારે શણનેસાર બી વાવેછે, ત્યારે
તે ધણાં પાસે પાસે વાવેછે, તેથી કરીને છોડને લાંબા ફાંટા
ફૂટતા નથી. એ છોડનાં ફૂલ ખરી ગયાપછી શીંગો આવે
છે. તે પાકીને ધૂધરાની પેઠે ખડખડ વાગેછે, ત્યારે ખેતર-
માંથી શણના સૂકાએલા છોડ ઉપાડી લેછે. વળતી

તેના ભારા બાંધીને તળાવ, નદી, કે ખીણ કંઈ પાણીની જગ્યા હોય, ત્યાં ભાર મૂકીને કાદવમાં દબાવી રાખે છે. તેનો રસ કોહી જાય છે, ત્યારે બહાર કાઢીને તે એક એક સોટીને છોડેથી જરા મરડીને ભાગે છે, એટલે તેમાંથી રેસા નીકળે છે, ને જે ઓયાં રહે છે, તેની દીવાસળી કરે છે.

એ રેસાને ઘાઘ સાફ કરે છે. ને તેની સૂતળી વણે છે. ટાટ પણ એનાજ વણાય છે. સૂતળીના ટાટ વણે છે, તેને ટાટપટી કહે છે.

પાઠ ૮૭. શિયાળ.

શિયાળવાં ભૂંગળાં વાઠ બોલ • ખડે*

મેદાનમાં રાત્રે જનાવરો બૂમો પાડે છે, તે તમે જોયાં હશે. એમનું નામ શું? એમને શિયાળવાં કહે છે. તમે શિયાળવાં દીઠાં છે? ના, શિયાળ ઘણું ખીકણું જનાવર છે, તે દિવસે બહાર નીકળતું નથી, કાંઈ ચોરીથી નીકળે તો નીકળે.

શિયાળ ફૂતરાના જેવડું, ને મેલા પીળા રંગનું હોય છે. એને લાંબું ને છોડેથી ભૂંગળાંજેવું મોં હોય છે. એને કાનને છોડે આણી હોય છે, ને એની પૂછડીએ બહુ વાળ હોય છે.

રાત્રે ટાળું થઈ શિયાળવાં ખાવાનું શોધવા નીકળે છે. મુએલાં જનાવર પડ્યાં હોય તે ખાય છે. વખતે લાગ ફાવે તો ગામમાંથી ફૂકડાં કે ખીજાં નાનાં જનાવરો ચોરી જઈ મારી ખાય છે. જ્યારે પેટ ભરીને માંસ ન મળે ત્યારે ફળ મેવો ખાય છે. તેથી ઘાઈ વાર વાડીઓમાં ને

* ખડે એટલે ખડિએર.

શીરડાના વાહમાં પેશીને બહુ તુકસાન કરે છે. એકાંત જગામાં બોલ બોલી તેમાં શિયાળવાં રહે છે. તેમને ખંડેરમાં રહેવું બહુ ગમે છે.

પાઠ ૮૮. લોભીઓ.—ભાગ ૧.

લોભીઓ જમણવાર પડપૂછ લાલ

એક લોભીઓ હશે તેને ત્યાં એક જણ ગયો ને કહ્યું કે, ભાઈ સાહેબ, તમારે ત્યાં તપેલાં છે તે જરા આજનો દહાડો આપો, તો તમારો મારે માથે મોટો પાડ થશે. આજ મારે ત્યાં જમણવાર છે, તે થઈ રહેશે કે તમારાં તપેલાં તમને પાછાં પહોંચતાં કરીશ. લોભીએ તપેલાં આપ્યાં. થોડા દહાડા ગયા પછી એ તપેલાંમાં બીજાં નાનાં તપેલાં મૂકીને પેલો પાછાં આપવા આવ્યો, ને પેલા લોભીઆને કહ્યું કે આ સંભાળી લો. પેલાએ ગણવા માંડ્યાં, તો વધ્યાં. ત્યારે પૂછ્યું કે આટલાંજ લઈ ગયા હતા? તે કહે કે ના, થોડાં લઈ ગયો હતો. ત્યારે પેલે પૂછ્યું કે આ વધારે ક્યાંથી આવ્યાં? પેલો કહે કે તમારાં તપેલાં મારે ઘેર વિચાર્યાં, માટે આ નાનાં તપેલાં મોટાંનાં બચ્યાં છે. પેલે લોભીએ વિચાર્યું જે આ તો કાંઈ મૂર્ખ છે. બીજાનાં તપેલાં મારે ત્યાં બૂલથી લાવ્યો હશે, ને આમ બોલે છે, માટે હવે વધારે પડપૂછ કરવી નહિ. આપણને તો એમાં લાભ છે એમ વિચારીને બધાં રાખ્યાં.

પાઠ ૮૯. લોભીઓ.—ભાગ ૨.

ધૂતારા નાદાન આદમી

પછી એક વખત પેલો આદમી ફરીને એ લોભીઓને ઘેર ગયો, ને કહ્યું કે ભાઈ, આજ મારે ઘેર વળી નાત છે, તેથી ઘણાં તપેલાંનો ખૂબ પડ્યો છે. પેલો લોભીએ કહ્યું, બલે, જોઈએ તેટલાં લઈ જાઓ. પેલો ધરમાંનાં બધાં લઈ ગયો, એકે બાકી રાખ્યું નહિ. લઈ જઈને ધરમાં મૂક્યાં તે પાછાં આપ્યાંજ નહિ. ઘણા દહાડા થયા, ત્યારે લોભીએ પેલાને પૂછ્યું, ભાઈ, કેમ હજી તપેલાં પાછાં લાવ્યા નહિ? ત્યારે પેલો બોલ્યો ને તે તો મરી ગયાં. પેલો લોભીએ બોલ્યો, અરે નાદાન, વળી તપેલાં તે મરતાં હશે? ત્યારે પેલો બોલ્યો, ભાઈ સાહેબ, ત્યારે એટલું વિચારોતી ને તપેલાં વળી વિચારતાં હશે? પેલો લોભીએ એટલું સાંભળીને ચૂપ થઈ ગયો. કશુંએ બોલ્યો નહિ. કહેવત છે કે “ન્યાં લોભીઓ વસતા હોય, ત્યાં ધૂતારા ભૂળે ન મરે.”

પાઠ ૯૦. ભીંડી.

વાણ

ભીંડીના છોડ પણ શણુના જેવજા જોયા હોય છે, પણ એ બંનેનાં ફૂલમાં ફેર છે. શણુની શીંગા થાય છે, ને ભીંડીને ઝીણા ઝીણા ભીંડાજેવું થાય છે. શણુનું ફૂલ રંગે પીળું હોય, ને ભીંડીના ફૂલનો રંગ ઘોળો હોય.

જેમ શણુના છોડને કાઢવરાવીને તેમાંથી શણુના રેસા કાઢે છે, તેજ પ્રમાણે ભીંડીના છોડમાંથી પણ કાઢે છે.

એ રેસાને વણીને તેની દોરીઓ કરે છે. એ દોરીઓનાં મોઢાં જાડાં દોરડાં પણ બનાવે છે. ધણાખરા ગરીબ લોક ખાટલો ભરવામાં સૂતરની પાટીને ઠેકાણે વાણુ ભરે છે. તે વાણુ પણ ભીંડીનું થાય છે.

ભીંડીમાં ને શણમાં રંગનોએ ફેર છે. ભીંડીનો રંગ ધોળો, ને શણનો રંગ કાળાશપર હોય છે. શણના કરતાં ભીંડી ધણી ટકાઉ ગણાય છે.

પાઠ ૯૧. જિંટ.

ખુંધ	રેતાળ	સંદેશો	મુસાફરી
રાણુ	ચરબી	પોષણુ	સાંઢણી

જાંટ બહુ જાણુ, ને તેની પીઠપર મોટી ખુંધ નીકળેલી હોય છે. એનું ગળું લાંબું અને મોં નાનું છે. હોઠ તે

હાથ્યાંજ કરે છે. એ દેખીતું તો ધણું તરેલવાર છે, પણ અહુ કામનું છે. રેતાળ જમીનપર અહુ ઝડપથી ચાલે છે, તેથી, તથા પાણીવગર કેટલાક દહાડાલગી એને ચાલે છે, તેથી, રેતીનાં મોટાં મોટાં રણમાં મુસાફરી કરવાનું તેને ઘણું સહેલું પડે છે.

ઊંટને કાંટાનાં ઝાડ ખાવાં અહુ ગમે છે, તેથી વારે ચાલતાં ખાવળીઓ, કે એવાં કંઈ ઝાડ આવે, તે ખાવા મંડી જાય છે. જ્યારે મોટા રણમાં મુસાફરી કરતાં ઘણાક દહાડાલગી ખાવા પીવાનું નથી મળતું, ત્યારે એની ખુંવ સંકડાઈને નાની થઈ જાય છે, કેમકે તેમાંની ચરબીથી એનું પોષણ થાય છે.

ઘણાં ઝડપથી ચાલનારાં ઊંટને સાંદણીઓ કહે છે. કામના કાગળ કે સંદેશ લઈ જવાને એ અહુ ખપ લાગે છે.

પાઠ ૬૨. વનસ્પતિની શી શી જાણસો

આપણા ખાધામાં આવે છે.

ભાગ ૧.

વેલા	સૂરણ	રતાળુ	શકરીઆં
બટાટા	કંદ	તળતુ	અળવી
તાંદળજો	મેથી	પોઈ	બાફીને

કેટલાંક ઝાડનાં મૂળીઆં, થડ, પાંદડાં, ફૂલ, ફળ, ખીયાં સૌ ખાધામાં આવે છે. કેટલાંક ઝાડ મોટાં, કેટલાંક નાના છોડવા, અને કેટલાંક તો વેલાજ હોય. સૂરણ, રતાળુ, શકરીઆં, બટાટા, એ સૌ કંદ ભોંયમાં થાય છે. તેને બાફીને કે તળીને ખાધાં હોય તો અહુ સ્વાદ લાગે છે.

ડાંગર, બાજરી, ધવં એના તો દાણાજ ખવાય, તેનાં થડ એટલે સાંદા ખાધામાં આવતા નથી. પણ શેરડીના તો

સાંદાજ ખવાય. એનાં પાંદડાં કે ખીજું કંઈ ખાધામાં આવતું નથી. શેરડીનો રસ કેવો ગળ્યો લાગે છે।

તાંદળજો, મેથી, પોઈ, અને એવી એવી ઘણી જાતની લાજનાં પાંદડાં ને કુમળાં ડાંખળાં, એ સૌનું શાક થાય છે. એનાં મૂળીઆં તો કહણ હોય છે; માટે ખાવાના કામમાં આવતાં નથી, કેમકે તે ઘણી વાર દેવતાપર રાખે તોપણ ચડે નહિ. પણ અળવીનાં તો પાંદડાં, દાંડા, ને કંઈ ત્રણે ખાધામાં આવે છે.

પાઠ ૯૩. વનસ્પતિની શી શી જાણસો

આપણા ખાધામાં આવે છે.

ભાગ ૨.

*સેકટો અગથીઓ કડો લીલવા

સેકટાનાં, અગથીઆનાં, અને કડાનાં રૂલ તળીને અથવા કઠીમાં નાંખીને ખાય છે, અને તેમાંનાં કેટલાંકની તો શીંગો પણ ખાય છે.

કેટલાંક જાડમી શીંગો લીલી ને લીલી શાક કરીને ખવાય છે; અને તે સૂકાઈને તેના દાણા નીકળે છે તે પણ ખાધામાં આવે છે. સેકટાની, ચોળાની, ચુવારની, એવી એવી કેટલીક જાતની શીંગો તો એમની એમ રાંધીને ખવાય છે. પણ વટાણા, લાંગ, ને તુવેરની શીંગોને ફાલીને તેના લીલવાનું શાક કરે છે, તેનાં છોડાં

* સેકટો એટલે સરગુઓ.

જડાં ને કઠણુ હોય છે. વાલની પાપડી કુમળી હોય, ત્યારે તો તેને છોડાસુદાં રાંધે છે, પણ કઠણુ હોય ત્યારે તો એકલા લીંણવાનુંજ શાક કરે છે.

ફળ બહુ જાતનાં વાય છે. કેરી, જંબુ, નારંગી, કેળાં, એવાં એવા ફળ અનન્ય અનન્ય જાય છે. રંગણાં, બાંડા, પ્રાણું, દૂની, કારત્તી, ટેંકાં, એ પણ ફળ સમજવાં. પણ એ રાંધ્યાવગર ખવાતાં નથી.

પાઠ ૯૪. વહાણ.

પાર સઠ મછવે સીધું સામાન
માછી ખારવા હંકારણું *હલેસાં તોપ

એક ગામથી બીજા ગામ જતાં રસ્તામાં વખતે મોટી નદી આવે તો આપણે આ પારથી પેલે પાર કેમ જઈએ વાડ? એવે ઠેકાણે તો ઉતરવાને સાર હોડીઓ રાખેલી હોય છે, તે હોડીમાં બેસીને ઉતરાય. હોડી પાણીમાં તરે છે, કેમકે એ લાકડાની કરેલી હોય છે અને લાકડું હલકું માટે તે તરે છે. માછી કે ખારવા હોય તે હોડી હંકારે છે. હોડીને મોટી ચાદરોજેવાં લૂગડાં આંધે છે તેમને સઠ કહે છે. તેમાં પવન બરાય, ત્યારે તે ખૂબ ઝડપથી ચાલે છે. પણ નહિ હોય ત્યારે હલેસાં મારીને કે વાંસવતી ટેકીને હોડી ચલાવે છે. નાની નદીઓમાં ફરવાને નાની નાની હોડીઓ હોયછે, પણ મોટા દરિયામાં જવા આવવાને તો મોટી મોટી હોડીઓ હોય છે. ખસે ત્રણસે હોડીઓ એકઠી કરી-એ તે કરતાં પણ તે તો મોટી હોય. એવી હોડીઓને વહાણ

*હલેસાં એટલે ચાટવા.

કહે છે. હોડીને કે મછવાને તો એકાદ સદ હોય, પણ વહાણને તો એવા ઘણા હોય છે. મછવામ કે હોડીમાં ભાગ્યે પચાત આદમી માય, પણ વહાણમાં તો ગરે, ગણસે, ને વખતે મોટા વહાણમાં તો હજારા માણસ સમાઈ જાય, ને વળ તે બનાવું સીધું, સામાન, પેટી, પટારાસુધ્ધાં રહે. એવા વહાણપર વળી તોપો પણ રાખે છે.

પાઠ ૯૫. રીંછ.—ભાગ ૧.

બિહામણી

મધમાખ

મવપૂડા

રીંછને આખે ડીલે જડા ને લાંબા વાળ હોય છે. રીંછ જમીનપર ચાલે, પાણીમાં તરે, ને ઝાડઉપર પણ ચડે. તેના પગ મજબૂત હોય છે, તેવતી ઝાડ પકડી ઉપર ચડે છે. રીંછનું શરીર બહુ ભારે છે, તોએ તે બિલાડીના જેવી ઝડપથી દોડે છે. તે જુદા જુદા રંગનું હોય છે. કેટલાંએક કાળાં, કેટલાંએક ભૂરાં ને કેટલાંએક ઘોળાં પણ હોય. રીંછમાં એક જાત ધણી બિહામણી હોય છે. રીંછ ફળ, ફંદ,

માછલી, તથા માંસ ખાય છે. પણ તેને મધ બહુ ભાવે છે. વનમાં પોલાં ઝાડમાં રાત્રી મધમાખ મધપૂડાં બાંધે છે તે જો રીંછના જાણવામાં આવે, તો એના ભોગ મળ્યા. આખો દહાડો કરડી કરડીને ઝાડમાં પોતાના પંજ માથે તેવડું કાણું પાડે, ને જોતાં જોતાંમાં સઘળું મધ ખાઈ જાય. મધમાખીનું એની જોડે કશુંએ ચાલતું નથી, કેમકે એના વાળ ને એની ચામડીને લીધે ચટકા લાગતા નથી.

પાઠ ૯૬. રીંછ.—ભાગ ૨.

ભયરડીને

રીંછ માણસપર આવે છે, ત્યારે પાછલા પૈંગપર ઊભું થઈ આગલે પગે પકડીને બાપડને ભયરડીને મારી નાંખે છે, પણ તેના પર તે જવલ્લેજ પડે છે. ઘણાંજ ભૂખ્યાં થયાં હોય, કે એનાં બચ્ચાંને છોડશે એવું એમને લાગે, તોજ તે માણસની સામાં ઢાય. એને એનાં બચ્ચાં બહુ વહાલાં હોય છે. જ્યાં ટાઢ બહુ પડે, ને શીઆળો લાંબો હોય, ત્યાં ઘોળાં રીંછ હોય છે. બધી ભોંય બરફથી ઢંકાઈ જાય છે, અને ઘણા દહાડાસુધી સૂરજ જણાતો નથી, ત્યારે ઘોળાં રીંછ બરફમાં ખાડો ખોદીને આખો શીઆળો બચ્ચાંસુદ્ધાં રહે છે, ને ઊનાળામાં બરફ ઓગળવા માંડે ત્યારે બહાર નીકળે છે. એનાં બચ્ચાં કૂતરાજેવડાં હોય છે. તે માની કોડે ભમતાં ફરે છે. પાણીમાં ઉતરે ત્યાં પણ જોડે તરે, ને થાક લાગે ત્યારે માની પીઠપર ચડી બેસે.

પાઠ ૯૭. હલકી ધાતુ.—ભાગ ૧.

મેળવણી કંસારા કલઘ/ઘડા ભેગ

સોના રૂપાકરતાં વધારે કામની ધાતુઓ તો તાંબું, જસત, સીસું, અને કલઘ વગેરે છે. તાંબાનો રંગ લાલ અને જસતનો ઘોળો હોય છે, પણ એ બંનેને ગાળીને મેળવે છે, ત્યારે તે મેળવણી પીળી થાય છે, તેને પીતળ કહે છે. હવે જુઓ, તાંબાંપીતળનાં વાસણ કટલાં બધાં થાય છે! લોટા, લોટીઓ, ગાગેર, ઘડા, તપેલાં, તપેલીઓ, વાડકા, વાડકીઓ, કથરોટો, થાળીઓ, ફૂંડીઓ, ચર, તાસકા, એવાં એવાં ધણાંજ વાસણ કંસારા ધડીને કરે છે, પણ એવાં વાસણને કાટ ચડે છે, માટે કલઘ કરાખ્યાવિના તેમાં કંઈ ખાવું નહિ, હે કંઈ જાણુસ જાઝી વાર ધાવી મકવી નહિ. કલઘ કરાવેલાં તાળાં વાસણ રૂપાજેવાં ચળકતાં દેખાય છે. કલઘ રંગે રૂપાજેવી ઘોળો હોય છે, પણ એના જેવી કઠણ નથી. કલઘનો કટકો હાથે વાળીએ તો વળે, પણ તેવોજ રૂપાનો હોય તો વાળવો કઠણ પડે. દોહણી, વાડકા, વાડકીઓ નરી કલઘનાં કરવાં જોઈએ; કેમકે કટાય એવી વસ્તુઓ તેમાં રાખવામાં આવે છે. કલઘઘડા એવાં વાસણમાં સીસાનો ભેગ કરે છે તે બહુ ખોટું છે, કેમકે સીસાના ભેગવાળા વાસણમાં રાખેલું ખાધાથી રોગ થાય છે.

પાઠ ૯૮. હલકી ધાતુ.—ભાગ ૨.

ગાળીઓ છરા બંદૂક કાંતોલોહ

જેમ તાંબા પીતળને કલઘ કરે છે, તેમ વિલાયતમાં બ્રોહાનાં પતરાંને કલઘ ચડાવે છે. કલઘનો રસ કરીને તેમાં પાતળાં પતરાં બોળી કાઢે છે, એટલે તેપર કલઘ

અડે છે. એવાં પતરાંને કાંતીલોદું અથવા ચીનાઇ પતરાં કહે છે. એની દાખડીઓ, પેટીઓ, દાખડાઓ, ફાનસ, અને એવી બીજી ઘણી વસ્તુઓ બનાવીને વોહોરા વેચે છે. તાંબાનો રસ કરીને તેમાં કલ્લ નાંખે છે, એટલે કાંસું થાય છે. કાંસાનાં વાસણ કરાતાં નથી, માટે જમવાની થાળીઓ ને વાડકીઓ ઘણાંખરાં એતાંજ કરાવે છે. સીસાનો રંગ જસતના જેવો હોય છે ખરો, પણ એના જેવું એ કઠણ નથી. સીસું બહુ નરમ છે; એક કડકો કે પતરું સીસાનું હોય, ને તેને વાળીએ તો ઝટ દબને વળી જાય. બદ્દકની ગોળીઓ ને છરા એના બને છે. રંગના કામમાં સિંદૂર આવે છે તે પણ સીસાનું થાય છે.

પાઠ ૯૯. રત.—ભાગ ૧.

મોસમ રત આંબાગાળો ટેટી ટોકા
કુંપણ મોર તરબૂચ કલ્લોલ રાએણ

વરસની મોટી મોટી મોસમ એટલે રત ત્રણ ગણાય છે, બિનાગો, ચોમાસું, ને શિયાળો. બિનાગામાં દહાડા લાંબા ને રાતો ટૂંકી હોય છે. તાપ બહુ પડે છે તેથી ડીલે બફારો વળે છે, તથા નદી, તળાવ, એ સામાંથી પાણી સૂકાઈને ઓછું થઈ જાય છે. કેટલાંક ઝાડને ફળુગા ટૂટી નીકળે છે, પછી તેમાંથી કુંપળો થાય છે, ને તેનાં મોટાં પાંદડાં થાય છે. કેટલાંએક ઝાડપર મોર કે ફલ થાય છે. પછી તે ખરી જઈને પછવાડેથી ફળ નીપજે છે. બિનાગામાં આંબાગાળો શરૂ થાય છે. એ રતમાં ફેરીઓ, રાએણ, ટેટીઓ, તરબૂચ, એવાં એવાં ઘણાં ફળ ને મેવા નીપજે છે. ઝાડપર કોયલ ટોકા કરી રહે છે. બીજાં પંખી પણ ગાય છે, ને કલ્લોલ કરે છે. કેટલાંએક નો પોતાના માળા બાંધે છે.

પાઠ ૧૦૦. રત.—ભાગ ૨.

ધમધાર ચમકારા ગર્જના પૂર દુકાળ
વીજળી કડાકા કાટકો હેલી

ચોમાસાની રત એસે છે તેમાં વાદળ ધમધાર થાય છે. કોષ કોઈ વેળાં વીજળીઓના ચમકારા, ને ગર્જનાના કડાકા, ને વળી કોઈ વેળા કાટકા થાય છે. ખેડુત હળ લઈને પોતપોતાનાં ખેતર ખેડવા મંડી જાય છે. તેમાં બાજરી, જીર, ડાંગર, કપાસ, એવી એવી જાણુસો વાવે છે. ધણા વરસાદથી ભોંય પાણીથી તર થાય છે, એટલે દામ દામ લીલું લીલું થઈ રહે છે, તેથી આખી ધરતી એવી તો રળિયામણી લાગે છે કે કંઈ મણા નહિ. કદી કદી નદીનાળામાં પૂર આવે છે. કોષ કોઈ વખત તો બમે ત્રણ ત્રણ દહાડાની એવી હેલી રહે છે કે બહાર નીકળાય નહિ; કેટલાંક ઘર તો પડી કે ભોંયમાં ખેસી જાય છે. પંખી બાપડાં ભૂખ્યાં ને ભૂખ્યાં માળામાં ખેસી રહે છે; ઢોરથી ચરવા જવાતું નથી; એવું એવું માણસને તથા જનાવરને દુઃખ પડે છે, તોપણ તે વરસાદ આવેથી રાજ થાય છે. જે વરસાદ ન આવે, તો દાણા કે ઘાસ કશું પાકે નહિ, ને જે પાકે નહિ તો દુકાળ પડે.

પાઠ ૧૦૧. રત.—ભાગ ૩.

કપાશીઆ કાલાં હિમ સઘડી તાપણી
હૂંઠવાવું ડગલી તેજનો ફૂંડાણું

શીઆળાની રતમાં ટાઢ પડે છે, ત્યારે ખેતરમાં ધઉં

ધાય છે. ચણા અને ખીજાં કઠોળ પણ એ રતમાં નીપ-
જ છે. ચોમાસામાં કપાશીઆ વાવ્યા હોય, તેના ઝાડપરથી
કપાસ કે કાલાં ઉતારી લે છે. શિયાળામાં જ્યારે કાંઈ વખત
ટાઢ બહુ પડે, ત્યારે હિમ પડે છે, તેથી ઘઉં, કપાસ,
વગેરેને ઘણું નુકશાન લાગે છે. ટાઢ ન વાય માટે કેટ-
લાક ડગલીઓ, કેટલાક બેવડાં અંગરખાં, ને કાંઈ જાડાં
લૂગડાં પહેરે છે. ઘરમાં સઘડીઓમાં દેવતા કરીને તાપે છે,
ગામડાંમાં ને ખેતરમાં સવારને પહોર કે રાતે તાપણીઓ
કરીને તેની આગળ પછાડી ફૂંડાળું વળીને માણસ તાપવા
બેસે છે. શીઆળામાં દહાડો ફૂંકો ને રાત મોટી હોય છે.
બાપડા ગરીબ માણસ, જેમની પાસે પહેરવા ઓઢવાનું
ન હોય, તે મહા મહા દુઃખ પામે છે. કંઈક વખત તો
હિમ પડે, ત્યારે બિચારાં જનાવર ટાઢે ફૂંદવાઈને મરણ
પામે છે. શીઆળામાં ભૂખ સારી પેટે લાગે છે. એ રતમાં
તેજનો નાંખીને સાંડે સાંડે ખાવાનું કરી રાખે છે, તે રોજ
સવારે ખાય છે.

પાઠ ૧૦૨. હાથી.

ચૂડા દુશ્મન સૂઠ રમકડાં

હાથી એ બહુ મોટું જનાવર છે. એક માણસના માથા-
પર બીજો બેસે રહે તો એની પીઠે પહોંચાય. તેમજ છ
સાત માણસ લાંબે હાથે એક બીજના આંગળાં પકડીને
ફૂંડાળું વળીને બેસે રહે, તો તે એના શરીરની આસપાસ
પહોંચી વળે. એને ચાર પગ હોય છે, તે થાંભલાજેવા
જાડા ને માણસપૂર જાંચા હોય છે. એના શરીરપ્રમાણે
જેતાં એની પૂછડી ઘણી નાની અને પાતળી છે. બીજાં

જનાવર જેમ મોઢાવતી ખાવા પીવાનું ઉપાડે છે તેમ એ ઉપાડતો નથી; પણ જેમ આપણે આપણા હાથવડે લઈને ખાઈએ પીએ છીએ, તેમ એ સુંઢવતી કરે છે. સુંઢ ધણી કામની છે. તેવડે ઝાલવું હોય તે ઝાલે, અને અટપટી ગાંઠ હોય તે પણ છોડે.

હાથીને જેવડા દાંત હોય છે; કહેછે કે “હાથીના દાંત ચાવવાના જુદા ને દેખાડવાના જુદા.” બહાર જે દેખાય છે તેવતી કંઈ ચાવતો કે ખાતો નથી; એ તો એના દુશ્મનને મારવાના કામમાં આવે છે; વળી એની ધણી વસ્તુઓ આપણા કામનેસાર અને છે. ચૂડા, રમકડાં, અને બીજી ધણી ચીજો એની થાય છે.

પાઠ ૧૦૩. ધર.—ઈંટ.

છત ગાતર ભોંટા ચોકું
લઠી કસણુવું * પણા અલગ

ઘણાંક ધરને ઈંટની ભોંટ હોય છે. જ્યાં પથરાની છત હોય, ત્યાં તો ઈંટને ઠેકાણે પથરાજ વાપરે છે. ઘણાંખરાં ગામડાંમાં તો ઈંટની ભોંટો હોતી નથી, પણ માટી અને ગાતર બેને એકઠું કસણીને તેની બાંધેલી હોય છે. કુંભાર ઇંટો પાડે છે. પહેલાં તો તે સારી જોઈએ તેવી માટી તળાવમાંથી કે બીજે કોઈ ઠેકાણેથી ખોદી લાવે છે. પછી તેને જરા સૂકાવા દઈને તેમાં પણા કે રાખ ચાળીને નાંખે છે. વળતી તેમાં પાણી રેડીને પલાળે છે અને ખૂબ ગુદી ગુદીને ચીકણી ગારજેવી કરે છે.

* પણા એટલે કીણી રેતી.

ગારો તૈયાર થયો કે તેમાંથી થોડો લોટો લઈને ઇંટના આકારજેવા લાકડાના ચોકઠામાં પાથરીને થાપી દે છે, એટલે કાદવની ઇંટ પડી રહે છે. વળતી તે ચોકડું અલગથી ઉપાડી લે છે, ને પાણીમાં જરા ઘોષ નાંખે છે, તેથી બીજી ઇંટ પાડવાનો લોટો તેમાં મૂકે છે તે કારે વળગી જતો નથી. લાકડાના ચોકડાને ટેકાણે પીતળના સાંચા વાપરતા હોય તો વારે ઘડીએ પાણીએ ઘોવાની જરૂર રહે નહિ; એવી રીતે લગ્નરો ઇંટો દારખંધ પાડ્યા ગયા છે. પછી તેને તડકે સૂકવીને ભટ્ટીમાં પકવે છે.

પાડ ૧૦૪ કોલ અને ભીંત.

કોલ

નરી ઇંટ કંઈ ઘર બનાવ નહિ; તેની સ.થે કોલ અથવા કોલ જોઈએ. હવે મટોડાનો કરો કે ભીંત બાંધવી હોય, ત્યારે મટોડાનો કોલ કરે છે, પણ જોખંધ કરવું હોય, તો જો જોઈએ. મરડીઆ કાંકરા ઘોળા ઘોળા થાય છે, તેને ઇંટની પેઠે ભટ્ટીમાં પકવે. ત્યારે તેની જો થાય. એવી જો લાવીને તેને ચાળીને પાણી નાંખીને ગારો કરે છે તેને કોલ કહે છે. ત્યારે કડીઓ પહેલપહેલી ભીંત બાંધવા માંડે છે, ત્યારે તે ભોંયમાં લાંબો ખાડો મજૂરપાસે ખોદાવે છે, અને તેને તળીએ કોલનો બડો થર પાથરીને તેપર ઇંટની દાર ગોઠવે છે. તે દારપર બીજો કોલ પાથરીને ઇંટ ગોઠવે છે. એ રીતે વારાફરતી કોલ ને ઇંટોના થર કરીને ભીંત કરે છે. ભીંત કરવી હોય ત્યારે ખાડામાંથી શું કરવા બાંધતા હશે વાર? તેનું કાળુ એટલુંજ કે પેલી ભીંત બરાબર થીર બની રહે. ખાડામાં જે ભીંત બાંધે છે, તે પાયો કહેવાય છે. જેમ હાડનાં મૂળીઆં ભોંયમાં હોય છે

તેમને આધારે તે ઊભું રહે છે તેમ ભોંયમાં પાયો નાંખે છે તેવડે ધંર ઊભું રહે છે.

પાઠ ૧૦૫. છાપડું અને માળ.

ખલાશી કામડાં મોતીઆ પકવાસા *ભારોટીઆ
વહેરવું કરાછ સરડવું વળી †લગ

કડીઆએ ભીંતો તૈયાર કરી. હવે ઘરમાં વરસાદનું પાણી ન આવે અને તાપ ન લાગે માટે ઉપર છાપડું કરવું જોઈએ. તે સૂતાર કરે છે. વચ્ચે એક મોભ ધાલીને તથા જોઈએ તેટલો દાળ રાખીને ઊભી વળીઓ જડે છે. તે ઉપર ખલાશીઓ કામડાં સરડે છે. કોષ્ઠ તો કામડાંને ઠંડાણે લાંબી લાકડાંની ચીપો જોડે પકવાસા કહે છે તે જડાવે છે. એના ઉપર છેલ્લાં નળીઆં ચડાવે છે. નળીઆં કુંભાર ઘડે છે, પણ તે છાપરાપર ચડાવવાનું કામ ખારપો કરે છે. મોટું લાંબું છાપડું હોય તો મોભ ને મોતીઆની વચ્ચે લગ ધાલવી પડે છે.

ઘણાં ઘરને તો માળ હોય છે. માળ પીઠ પાટીઆંનો કે વાંસ વળીનો કરે છે. લાકડાના લાંબા કડકા એ ભારોટીઆની વચ્ચે જડે છે, તે પીઠીઆં કહેવાય; અને તેના ઉપર પાટીઆં જડાય છે. વાંસ વળીનો કરવો હોય, ત્યારે તો એકલી વળીઓ જડીને તેનાપર કામડાં ભરી લે છે. માળપર ચઢવાને દાદર ને નીસરણી હોય છે. માળને ખારીઓ હોય છે. ઘર બાંધવામાં પાટીઆં જોઈએ, તે મોટાં લાકડાંમાંથી કરાછ વહેરી કાઢે છે.

* ભારોટીઆ એટલે પાટડા. † લગ એટલે ગે.

પાઠ ૧૦૬. લોહું.

ઝોઝર કહોડ ગજવેલ ઝેરણુ ધમણુ

સોના, રૂપા, ને તાંબાકરતાં લોહું બહુ કામનું છે. એ દીકામાં તો બહુ સાફ નથી, પણ એની એટલી બધી કામની ચીજો થાય છે કે એના વગર ચાલે નહિ. આપણે ખાવાનું અન્ન, પહેરવાનાં લૂગડાં, અને રહેવાનું કશું-એ લોહું ન હોય તો થાય નહિ. ખેડુત હળવગર ખેતર શી રીતે ખેડે? પણ હળની કાશ લોહાની થાય છે. ને ખેતર ખેડાય નહિ તો અનાજ અને કપાસ પાકે નહિ; ને તે ન પાકે તો આપણે ખાવાનું અને પહેરવાનું ક્યાંથી મળે? ઘર બાંધનાર ને સૂતાર અને કડીઆ, તેમનાં બધાં ઝોઝર લોહાનાં હોય છે; તેમજ ઘરનાં ખારી ખારણાં કરવાને અને જડવાને ખીલા, સાંકળ, બરડવાં, કડાં, અને એવો એવો ઘણો સામાન નેહએ, તે પણ લોહાનોજ થાય છે. પાળી, ચરપુ, કાતર એ ગજવેલનાં બને છે, પણ ગજવેલ એ લોહાનુંજ થાય છે. લુહાર લોહાનો સામાન કરે છે, તેની કહોડમાં એકતરફ ભકી છે, ને ધમણુ ચાલતી હોય છે. ખીજગમ ઝેરણુ દાટેલી હોય, તેઉપર મૂકીને ને ઘાટ કરવો હોય, તે તપાવીને હથોડાથી ટીપી ટીપીને ધડે છે.

પાઠ ૧૦૭. બે બકરાની વાત,

ભાગ ૧.

ઠેક નિરાશ સાંકડો વચમો
સાંસા બહુ નિકાલ અડોઅડ

એક બકરો ઘણા ઊંચા ટુંગરઉપર ચરતો હતો. ચરતાં ચરતાં ઠેક ઊંચે ચડ્યો. એક ટેકરી તો એવી ઊંચી ને ઊભી આવી કે તેપર ચડવાનો લાગ દીડો નહિ. ચોતરફ જોવા લાગ્યો, પણ કંઈ કાંઈ નહિ, ને ઉપર ચાશે તો સારો હતો. એ નિરાશ થતો હતો એવામાં એક સાંકડો માર્ગ નજરે પડ્યો. એ માર્ગ વસમો હતો. ચાલ્યો ચાલ્યો જાય છે, એટલે વળવાનો એક ખાંચો આવ્યો. એ ખાંચો ઘણોજ નહારો હતો. આન કરીને વળ્યો, એટલે સામેથી એક ખીંજો બકરો ઉતરતો મળ્યો. હવે શું કરવું? જ્યાં એકને માવાના સાંસા, ત્યાં બે કેમ માય? પાછા ફરવાની જગા નહોતી; એક એકને અડોઅડ થઈ જાય તોએ કદાપિ બેઉ નીચે ગબડી પડી પૂરા થાય. બેઉ ઊભા રહ્યા, ને એક એકની સામું જોયાં કરે, કાંઈ નિકાલ સૂઝે નહિ.

પાઠ ૧૦૮. બે બકરાની વાત.

ભાગ ૨.

તમાશો ચતુરાઈ વખાણવું

એક માણસ વેગળેથી જતો હતો તેણે પેલા બે બકરાને

દૂરથી જોયા, તેવોજ પાસેના ગામના લોકોને આ તમાશો જોવા તેડી લાગ્યો.

અંતે એક બકરો ધીમે રહીને સંભાળીને બેઠો, પહેલો એક પગ વાળ્યો, પછી બીજો વાળ્યો, એમ જેમ બને તેમ સંકડાઈને બેઠો; ત્યારે પેલો બીજો દળવેથી તેના ડીલપર થઈ ચાલી ગયો. પછી બેઠેલો બકરો ધીમે ધીમે ઊઠ્યો ને બેઠ પોતપોતાને રસ્તે થયો.

બેઠ બકરાની ચતુરાઈ ને સમજણ જોઈ બધા લોકો વા, રંગ છે, રંગ છે, એમ ખૂબ પાડી. તમે ત્યાં હોત તો તમે પણ તેને વખાણત.

એ બેમાંથી એકે હઠ લઈને ન બેસી પોતાના વાંસાપરથી બીજાને જવા ન દીધો હોત, તો એમનું શું થાત, છોકરાં? બેઠ થાકી થાકી બૂખે મરત, અથવા એક કે બેઠ ગાયડી પડીને જીવ ખોત.

પાઠ ૧૦૯. ૩.

જીંડવાં ચરખો સૂતરાઉ ધોત માદરપાટ
રેડીઓ ખાદી મલમલ જગનાથી

છોકરાં, તમે સૌ જાણો છો કે અંગરખું, પાધડી, ધોતીઆં, એ સૌ સૂતરનાં થાય છે. છીંટ, છાયલ, છીદડી, એ પણ એનુંજ થાય છે. રૂના ઝાડને પીળાં ફૂલ આવે છે. તે ફૂલનાં જીંડવાં થાય છે તેમાં ૩ પાકે છે. કપાસનાં જીંડવાંને કાલાં કહે છે. કાલાં ફાટે છે ત્યારે તેમાંથી ૩ નીકળે છે. એમાં મરી મરી જેવડા દાણા હોય છે, તે

ને કપાસનાં બી એટલે કપાશીઆ કહે છે. કપાશીઆ ને ૩ એકડું હોય ત્યારે તેને કપાસ કહે છે.

કપાસને ચરખામાં પીસે છે, ત્યારે તેમાંથી ૩ ને કપાશીઆ છૂટા પડે છે. ૩ને પીંછ ચોખ્ખું કરી રેંટીઆવતી કાંતીને સૂતર કરે છે, ને વણીને તેનાં લૂગડાં કરે છે, તે લૂગડાંને સૂતરાઉ કાપડ કહે છે. જાડામાં જાડું સૂતરાઉ લૂગડું ખાદી છે. એનું પોત ધણુંજ જાડું હોય છે. ઝીણામાં ઝીણું લૂગડું મલમલ. સૂતરાઉ કાપડ તો ધણી જાતનાં થાય છે. ખાસ્તો, માદરપાટ, જગનાથી, એવિના ખીજંએ છે.

પાઠ ૧૧૦. સૂરજ.

ખિંબ લાલાશ કરોડ ગાઉ

સૂરજ આપણે રોજ દેખીએ છીએ. એ સવારે જાગે છે ને સાંજે આથમે છે ત્યારે લાલાશપર દેખાય છે. તે વખતે જો આપણે એના સામું જોઈએ તો જોવાયઃ પણ ખપોરે જ્યારે માથાપર આવે છે, ત્યારે એનું તેજ એવું ભારે હોય છે, જે આંખે દેખી ખમાતું નથી. સૂરજ આથમ્યાપછી ને ખીજો દહાડે જગતાપહેલાં વચમાં અંધારું રહે છે તેને રાત કહે છે. સૂરજ જાગ્યાપછી તે આથમે ત્યાંસૂધીની વેળાને દહાડો કહે છે. સૂરજના તડકાવડે દરિયાનું પાણી સૂકાઈને જત્યું ચડે છે તેનો વરસાદ વરસે છે. જાડપાલો સર્વ એની ગરનીને લીધે જાગે છે. જ્યાં સૂરજની ગરમી ઓછી ત્યાં ટાઢ ધણી હોય છે, તેથી જાડપાલો સારી પેઠે નીપજતો નથી. સૂરજનું ખિંબ નાનું દેખાય છે તેનું કારણ એ જે તે કરોડો ગાઉને છેટે છે. ખરેખર તે એ ધણોજ મોટો છે.

પાઠ ૧૧૧. ચંદ્રમા.

અળાયે. દર્પણ પૂનેમ

ચંદ્રમા સૂરજકરતાં પૃથ્વીની પાસે છે. એ કોઇ દહાડે ગોળ દેખાય છે, તે દહાડાને પૂનેમ કહે છે. પછી રોજ નાનો થતો જાય છે, ને છેલ્લે એ ત્રણ દહાડા તો મુદ્દલ દેખાતો નથી. પછી પાછો સાંજે સૂતરના તાંતણાથી જરા જડો ને અળાયાજેવો વાંકો જણાય છે. તેને ખીજનો ચંદ્રમા કહે છે. એવો ખીજનો ચંદ્રમા મહિને મહિને, એટલે કોઇવેળા ૨૯ દહાડે અને કોઇ વેળા ૩૦ દહાડે જણાય છે. ચંદ્રમામાં પોતાનું તેજ નથી. એ તો સૂરજનું તેજ એના ઉપર પડીને ત્યાંથી પાછું આપણાબણી વળે છે. દર્પણ સૂરજબણી આડું ધરી રાખીએ છીએ તો એના ઉપરનો તડકો પાછો વળીને ખીજગમ ચકતાજેવો પડે છે, અને તે દર્પણમાંથી આવતો જણાય છે; પણ ખરેખર તેમ નથી. એજ રીતે સૂરજનો તડકો ચંદ્રમાઉપર પડે છે, અને તે ત્યાંથી પાછો વળીને આપણીબણી આવે છે.

પાઠ ૧૧૨. કલાક અને મિનિટ.

ધડીઆળ	કલાક	અવર
મધરાત	અંગ્રેજી	મિનિટ

હરીલાલ.—મહેતાજી સાહેબ, હવે કલાક એટલે શું તે સમજાવશો?

કેશવલાલ.—ઓહો, એમાં શું! એ તો સહેલું છે. ધડી આળ જોઇને કહેવાય કે આટલા વાગ્યા.

હરીલાલ.—હા, એ તો ખરૂંજ તો! એ તો હુંએ જાણું છું, પણ કલાક તે શું હશે?

કેશવલાલ.—દહાડાનો આરમો ભાગ તે કલાક. જુઓની, ધડીયાળ વાગે છે તેમાં એકથી આરલગણુ વાગે છે.

મહેતાજી.—ના, કેશવલાલ, તમે ભૂલો છો, દહાડાના ચોવીસ કલાક. હવે એ ગણવાની રીત કેવી છે તે હું તમને કહું; ચિત્ત રાખીને સાંભળો. એક મધરાતથી બીજી મધરાતસૂધી એક દહાડો ગણે છે. તેના ચોવીસ ભાગ કરેલા છે. તેને આપણા લોક ભૂલમાં ધડીઆળના અંગ્રેજી નામ ઉપરથી કલાક કહે છે, પણ અંગ્રેજી ખરૂં નામ તો 'અવર' છે. મધરાતથી અપોરસૂધી આર ને અપોરપછી પાછા બીજી મધરાતસૂધી આર કલાક ગણાય છે. એ મળીને ચોવીસ. હરીલાલ, દહાડાના કલાક ચોવીસ, ને દહાડાની ધડીઓ સાઠ, ત્યારે કલાકની ધડી કેટલી?

હરીલાલ.—સાહેબ, અઢી, કેમકે ચોવીઅઢીએ સાઠ.

મહેતાજી.—ખડુસાઈ. વળી સરખ રાખો કે કલાકના બરાબર સાઠ ભાગ કરેલા હોય છે, તેને મિનિટ કહે છે.

પાઠ ૧૧૩. તારા.

આભલાં

જલદ

કાળ

અહ

અજાની

સેંકડો

રાતે જ્યારે આભલાં ન હોય, તે વખત ગગનમાં ઊંચું જોયું હોય, તો સેંકડો તારા આપણી નજરે હીરાની પેઠે ચળકતા દેખાય છે. તે ઘણા મોટા છે, પણ ઘણે છેટે હોવાથી નાના દેખાય છે.

તારા ખે જાતના છે. કેટલાકનું તેજ થીર માલુમ પડે છે અને કેટલાકનું હાલતું દેખાય છે; થીર તેજ જેનું દેખાય છે તેને ગ્રહ કહે છે. આપણે જે પૃથ્વીઉપર રહીએ છીએ તે પણ એક ગ્રહ છે. જે તારાનું તેજ હાલે છે તે ધણાજ દૂર, ને સૂરજજેવડા મોટા છે. એકાદ તારાલગણ કદી જવાનો રસ્તો ખાંધેલો હોય, ને એક જલદ ઘોડો દોડતો ચાલ્યો જાય, તો આપણા માથાઉપર જેટલા વાળ છે તેથી પણ વધારે વરસ થાય, તોએ લાં પહોંચાય નહિ.

કોઇ વખત તો ગગનમાં પૂછડીવાળા તારા દેખાય છે; તે ઉપરથી તેમને લોક પૂછડીઆ તારા કહે છે. અગ્નાતી લોક એવા તારા દેખે છે, ત્યારે તેમને ક્ષણ પડે છે કે હવે આ વરસમાં કંઈ નવું જૂનું થશે, પણ એ મૂર્ખાઈ જાણવી.

પાઠ ૧૧૪. વરસાદ.—ભાગ ૧.

આપણે પાણીની વાડકી દેવતાઉપર રાખી મેલીએ, તો માંહેથી ધૂમાડા જેવી વરાળ નીકળતી દેખાય છે, અને ધીમે ધીમે પાણી ઓછું થતું જાય છે. એજ રીતે પાણીની વાડકી તડકે રાખી મેલીએ, તો ધણી વારે તેમાંનું પાણી ઓછું થાય છે. દેવતાઉપરની વાડકીમાંનું બધું પાણી જેમ દેવતાની ગરમીથી વરાળ થઇને ઊડી જાય છે, તેમ તડકે મૂકેલી વાડકીમાંના પાણીની પણ વરાળ તડકાની ગરમીથી થાય છે, ને જીએ ચડે છે. પણ તે વરાળ ધણી પાતળી, તેથી આંખે દેખાતી નથી. એજ રીતે ખામોચીઉં, તળાવ, કે દરિયામાંનું પાણી સૂરજની ગરમીથી વરાળ થઇને જીએ ગગનમાં ચડે છે. આપણે જે વાદળાં દેખીએ છીએ તે

એવું જોયે ચડેલી વરાળનાં થાય છે. તે પડે છે ત્યારે તેને વરસાદ કહે છે.

પાઠ ૧૧૫. વરસાદ.—ભાગ ૨.

મેહ.

વરસાદથી સર્વનું બહુ થાય છે. વરસાદ ન હોય, તો જાડ, બાજરી, કે ઘઉં કશુંએ પાકે નહિ. ઘાસ પાણુ થાય નહિ. કૃષી, તળાવ, નદીઓ સૂકાઈ જાય, તેથી તેને કાંઈ ખેતર હોય તેને પાણી પાવાનું મળે નહિ, એટલે અનાજ મુદ્દલ થાય નહિ; પાણી મળવાના સાંસા પડે; ભોંય સૂકાઈને કઠણ થઈ જાય; ઝાડપાલો પાણીવિના સૂકાઈને મરી જાય. એવું થયું એટલે માણસ, ઘેર, પશુ, પંખી સૌ ભૂખે ને તરશે મરી જવા માંડે. એવું થાય ત્યારે કહે છે જે દુકાળ પડ્યો. માટે વરસાદવિના બધુંએ જોડું સમજવું. મેહ આવે છે તેથી ધધ્ધરની કૃપા આપણાઉપર છે એમ જાણવું, ને એટલા-માટે એનો મોટો પાડ માનવો ઘટે છે.

પાઠ ૧૧૬. સર્વવ્યાપક ઈશ્વરવિષે

કવિતા.

આભાસ અંતર આસ વિશ્વપતિ

જોળવું આકાશ કણી

દોહરા.

આસપાસ આકાશમાં,

અંતરમાં આભાસ;

ધાસ ચાસની પાસ પણ,
વિશ્વપતિનો વાસ. ૧

ભોંમાં પેશી ભોંયરે,
કરીએ કાંઈ વાત,
ધડોએ મનમાં ઘાટ તે,
જાણે જગનો તાત. ૨

ખાલી જગ્યા ખોળીએ,
કણી મૂકવા કામ,
કયાંએ જગકર્તાવિના,
હાલું ન મળે હામ. ૩

ક૦ ૬૦ ૬૦

પાઠ ૧૧૭૦ પરમેશ્વર સર્વ ઠેકાણે છે.

શ્વાસ નાડી મુહુરું

કેટલાંક અણુસમંજુ માણસ કહે છે જે પરમેશ્વર દેખાતો નથી, માટે તે મુદ્દલ છેજ નહિ. પણ નીચેની વાતઉપરથી એ કેવું ખોટું પડે છે! આપણને બધારોં થાય છે, ત્યારે વી-જણાવડે વા નાંખીએ છીએ, તે આપણા શરીરને સુખ કરે છે. બારી ઉઘાડી તેમાંથી વા વાય છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે વા આવે છે: બંધ થાય છે ત્યારે બંધ થયો કહીએ છીએ.

મોંમાંથી ને નાકમાંથી શ્વાસ પેસ નીકળ કરે છે. ઘણો શ્વાસ પેસ નીકળ થાય છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે સાસ એટલે શ્વાસ થયો છે.

માણસ હાલે છે, ચાલે છે, ખેલે છે, ત્યારે કહેવામાં આવે છે જે એમાં જીવ છે. જ્યારે એમાંનું કશું થતું

નથી, નાડી ચાલતી નથી, ને મુડું થઈ રહે છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે જીવ ગયો.

હવે ઉપરની સર્વ વાતોઉપરથી વિચાર કરવો જે વા, શ્વાસ, કે જીવ એમાંનું કંઈ પણ આપણી નજરે પડતું નથી, પણ એ છે, એમ આપણી ખાતરી છે. તેમજ પરમેશ્વર છે, પણ વા, શ્વાસ, કે જીવ જેમ દેખાતો નથી, તેમ તે આપણા દીઠામાં આવતો નથી.

પાઠ ૧૧૮. છોકરાને શીખામણ.

લાવ ઠાઠ બેદ છળ પળો
ફૂંટી ઠાલો આળ છૂપાવવું

ભુજંગી હંદ.

સુખે શીખવું તે શીખો શીખ સારી,
નઠારાની માનો ન શિક્ષા નઠારી;
બણો લાવથી તો ધણો બેદ જાણો,
અરે બાળકો અંતરે વાત આણો. ૧

ન ચાલો ફૂડી, ને રૂડી ચાલ ચાલો,
ઠગાર્થ તણો તો તળે ઠાઠ ઠાલો;
ધરેણું ધરેણું પડેણું ખડેણું,
જડે તો જીભે જઈ કહો જે જડેણું. ૨

છળે કે કળે છેતરી જે છૂપાવે,
ધટે લાજ ને લોકમાં આળ આવે;
પછી જ્યાંસુધી વાળ આવે પળાનો,
નહિ છોડતાં ડાઘ છૂટે ગળાનો. ૩

પાઠ ૧૧૯. નામવિષે.—ભાગ ૧.

કેટલાક શબ્દ નામ કહેવાય છે. નામ એટલે હરકોઈ વસ્તુનું નામ. પ્રાણી, જગ્યા, અને ચીજોનાં નામ તે નામ કહેવાય છે.

છોકરી એ નામ છે, અને છોકરો એ પણ નામ છે. ભાઈડો ને બાઈડી, ઘેટાં ને ગાયો, પંખી અને જીવડાં, એ બધાં નામ છે, કેમકે છોકરી, છોકરો, ભાઈડો, બાઈડી, ઘેટાં, ગાય, પંખી, જીવડાં, એ સધળાં પ્રાણીનાં નામ છે. અને પ્રાણીનાં નામ તે નામ ગણાય છે.

જગ્યાનાં નામ તે પણ નામ છે. મૂલક, શહેર, ગામ, મહોલ્લા, વાડા, એ સંધાં નામ છે. તેમજ ખેતર, રસ્તા અને વાડીઓ પણ નામ છે.

જે જે વસ્તુ આપણા જોવામાં, સાંભળવામાં, ચાખવામાં, સુંઘવામાં, અને લાગવામાં આવે છે, તે બધી નામ છે; ખડીઓ, પાટી, કલમ, ઝાડ, ગાદી, તકીઆ, અને એવી એવી જે જણસો આપણા દીઠામાં આવે છે તે નામ કહેવાય છે.

સાંભળવામાં જે ચીજ આવે છે તે પણ નામ છે. રસ્તાપરથી ગડગડ ચાલતું ગાડું તમે સાંભળો છો, પણ તે તમે દેખતા નથી. તમારાથી સાંભળાયો તે અવાજ છે, અને અવાજ એ શબ્દ નામ છે. તેમજ તમે ઓરડામાં હો, અને તમને બહારથી કોઈ બોલાવતું હોય, તો તમે તેને દેખતા નથી, પણ તમે સાંભળો છો ખરા. હવે તમે સાંભળ્યું તે તેનો સાદ છે. સાદ એ પણ નામ છે. ગર્જના એ શબ્દ પણ નામ છે. આપણે ગર્જના દેખતા નથી પણ સાંભળીએ છીએ ખરા.

પાઠ ૧૨૦. નામવિષે,—ભાગ ૨.

મોગરો ચંબેલી સુગંધી સોરમ

ગળપણ ખારાશ સાધારણ પુરુષ

જે ચીજ તમને લાગે છે તે પણ નામ છે. આંખો મીચીને તમે પેટી, પાટલો, થાળી, વાડકો હાથવતી પારખી શકો છો. પેટી, પાટલો, થાળી, વાડકો, એ નામ છે. તમને દુઃખ લાગે છે, પણ તમે તે દેખતા નથી; દુઃખ એ બોલ પણ નામ છે.

તમને કશી વસ્તુનો સ્વાદ લાગે છે તે પણ નામ છે. શાકરનો કે મીઠાનો ગાંગડો મોંમાં મૂકો. હવે તમને ગળપણ કે ખારાશ લાગી, તે પણ નામ છે. તેમજ કડવાશ, મીઠાશ, તીખાશ, એ બધાં નામ કહેવાય છે.

કશી વાસ તમને આવે છે, તે પણ નામ છે. મોગરાનું કે ચંબેલીનું ફૂલ લઈને સુંઘશો, તો તમને મીઠી વાસ આવશે. હવે એ જ વાસ આવે છે તે તમે દેખતા નથી; પણ વાસ, સુગંધી, કે સોરમ એ નામ છે.

વળી ઠગાર્ઠ, લુચ્ચાર્ઠ, બલમનસાર્ઠ, વગેરે માણસના ગુણ, અને રતાશ, કઠણાશ, પીળાશ, પોચાર્ઠ વગેરે વસ્તુઓના ગુણ એ પણ બધાં નામ કહેવાય છે.

એ તો બધી સાધારણ વસ્તુઓનાં અને તેના ગુણનાં નામવિષે કહ્યું; પણ માણેકલાલ કે મોતીલાલ કે ગંગાબાર્ઠ એવાં એવાં સ્ત્રીપુરુષનાં નામ પણ હોય છે. તેમજ ગૂજરાત, દક્ષિણ, બંગાળા, તાપી, સાયરમતી, સૂરત, અમદાવાદ, પારડી, એવાં એવાં દેશ, નદી, શહેર, કે ગામનાં નામ પાડેલાં હોય છે, એ બધાં નામજ કહેવાય છે.

તમે જે ગામમાં રહો છો, તેનું નામ તે પછુ નામ છે. એ રીતે આજના પાઠઉપરથી નામ એટલે શું, અને કયા કયા શબ્દોને વ્યાકરણમાં નામ કહેવું તે તમે સમજ્યા હશે.

પાઠ ૧૨૧.

રસ્તામાં રસળાવું નહિ.—ભાગ ૧.

વાણોતર ઉધરાણી પીતાંબર જન નુકસાન

ગંગુ ને ધનુ એ નાના છોકરા હતા. તેનો આપ ગરીબ ને આંધળો હતો, તેથી તેની મા દળણાં દળીને તથા કાંતીને સોનું પૂરું કરતી. ગંગુ આર વરસનો ને ધનુ દશ વરસનો હતો. બેઉને વાંચતાં આવડતું, પણ ધનુને બરાબર નહોતું આવડતું. ઘરમાં ખર્ચની ધણી પેલા પડતી, તેથી એ છોકરા એક કાપડીઆની દુકાને જુજ પ્રગારે વાણોતર રહ્યા. શેઠ તેમને ઉધરાણી જવાનું, કે તેમનાથી થઈ શકે તેવું નાનું કામ સોંપે. એક દહાડે ગંગુને એના શેઠે કહ્યું, પરમ દહાડે પેલા દુસબદાસ આપણે અહીંથી માલ લઈ ગયા છે, તેમણે રૂપિયા આપવાનો આજનો વાયદો કર્યો છે, માટે તું હમણા જલદી તેને ત્યાં જ ને લઈ આવ, કેમકે આજ દસ વાગે તે ઘોળકે જવાના છે, ને હમણા નવ તો વાગ્યા છે. તું જરા મોડો જઈશ, તો તે જતા રહેશે, ને તેથી મને નુકસાન થશે. ગંગુએ કહ્યું, લોજી, આ ચાલ્યો. વળી શેઠે ધનુને કહ્યું, તારે પણ જવાનું છે. પેલા વેણીરામ પડ્યાનું ઘર તે જોયું છે? ધનુ કહે, હાજી. શેઠે કહ્યું, ઠીક, ત્યારે લે, આ રમાલમાં પીતાંબર બાંધ્યું છે, તે તેમને ઘેર આપી

આવ. રસ્તે રસળીશ નહિ હો. એમની જાન વડાદરે જવાની છે, ને તે આજ દશ કલાકે નીકળવાની છે. તું વહેલો નહિ જાય, તો તે જતા રહેશે, કેમકે નવ તો વાગી ગયા છે. તારાથી જઈ પહોંચાય તો હા કહે, નહિ-તો ના કહે, કોઈ ખીજા જોડે મોકલું. ધનુએ કહ્યું, હું જઈશ, સાહેબ.

પાઠ ૧૨૨.

રસ્તામાં રસળવું નહિ.—ભાગ ૨.

અખરખ મદારી

પછી બેઠા છોકરા પોતપોતાને કામે નીસર્યા. થોડેએક-સૂધી બંનેજો રસ્તો એક હતો, તેથી જોડે જોડે વાતો કરતા ચાલ્યા. થોડેક ગયા એટલે એક ઠેકાણે એક રમકડાંવાળો ઊભો હતો, તેની પાસે કાગળનાં નાનાં ઝાડ તથા અખરખ જડેલાં સુંદર રમકડાં હતાં. લોક તે જોવાને એકઠા મળ્યા હતા. ધનુએ ગંગુને કહ્યું, હીંડ, પેલાં રમકડાં જોઈએ, ને સોંધાં હોય તો એક બે લઈએ. ગંગુએ કહ્યું, ના. શેડે કહ્યું છે કે વહેલા જાજો તે ભૂલી ગયો? ધનુ કહે આપણે ત્યાં ઊભા નહિ રહીએ. ગંગુ કહે, તોપણ હું તો નહિ આવું. ત્યારે ધનુ એકલો દોડ્યો, ને ગંગુ આગળ ચાલ્યો.

એમને જે પગાર મળતો તેમાંથી પોતાની ખુશીમાં આવે તેમ વાપરવાને હર મહિને એક આનો એમની કને એનાં માઆપ રહેવા દેતાં, તેથી તે મહિનાનો એક આનો ધનુના ગજવામાં હતો, તેનું એક ચળકતું રમકડું ને એક નાનું સરખું ઝાડ તેણે લીધું, ને ઝડ પોતાને કામે ચાલ્યો.

દોડીને પોતાના ભાઈને પકડી પાડ્યો, ને હાંફતાં હાંફતાં કહ્યું, જો મોટા ભાઈ, આ કેવાં સારાં છે! ગંગુએ કહ્યું, બહુ સારાં. પણ તું ચાકરી કરશે કે એણેવતી રમશે? એવે રમકડે રમે એવો તું નાનો બાળક છે? પણ તે જોઈને ધનુ એટલો તો મગન થતો હતો કે મોટા ભાઈએ કહ્યું તે કાંઈ તેણે લેખવ્યું નહિ. થોડેક જતાં જુદા પડવાના ખાંચા આવ્યા. ધનુ જે રસ્તે જતો હતો ત્યાં એક ઠેકાણે મદારી રમત કરતો હતો. ધનુ ત્યાં જોવા ઊભો રહ્યો. એના મનમાં કે હું જરા જોઈને દોડી જઈશ, પણ જોવાની એટલી બધી મજા પડી કે ઉતાવળો જવાની વાત ભૂલી ગયો, ને અરધો કલાક ગયો તે પણ જણાયો નહિ.

પાઠ ૧૨૩.

રસ્તામાં રસગવું નહિ.—ભાગ ૩.

શુદ્ધસ્થ

એટલામાં એક આખલો દોડતો દોડતો પેલા ટોળામાં પેઠો એટલે નાસાનાંસ થઈ; ધનુ પોતાની બગલમાં અખોટીક હતું તે સમાલવા ગયો એટલે હાથમાંનાં રમકડાં પડી ગયાં, ને ભીડાભીડમાં લોકના પગતળે ચંપીઈને ભાગી ગયાં. ધનુની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. વહેલાં વહેલાં તેણે ઊઠાવી લીધાં, ને જેમ તેમ ખેસાડી પાછાં આખાં કરવા માંડ્યાં, પણ તેમ થયું નહિ, ને અરધોએક કલાક જતો રહ્યો તે કાંઈ જણાયો નહિ. પછી ધનુ વેણીરામ પંડ્યાને ઘેર જઈને જુએ છે, તો બારણે તાળું વાસેલું. પાડોશીને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે તે તો ગયા. ધનુ આ સાંભળીને બહુજ નાખુશ થયો. તે બીધો કે હવે શેઠ વદશે, ને કાઠી મૂકશે, માઆપ પણ ઘેર વદશે, હવે હું શું કરીશ? ઘણાજ ઉદાસ

થઈને પાછો વળ્યો. દુકાને આવીને ગુએ છે, તો ગંગુ રૂપિઆ લઈને આવ્યો હતો. એના શેઠે પૂછ્યું, અલ્યા પીતાંબર પાછું કેમ લાવ્યો? ધનુ વીલે મોઢે બોલ્યો, સાહેબ, તે તો ગયા, તેમને બારણે તાળું છે. શેઠે કહ્યું, તું રસ્તામાં રસગ્યો હોઈશ. ધનુએ કાંઈ જવાબ દીધો નહિ. શેઠે કહ્યું જા, તને આજથી રળ છે; મારી દુકાને તારું કામ નહિ. ધનુ ઘણું રોયો, ને કાલાવાલા કર્યો, પણ શેઠે માન્યું નહિ. ત્યારે તે રોતો રોતો ગંગુપાસે જઈ બેઠો, ને પેપ્તાની સઘળી વાત કહી. થોડીએક વારમાં વેણીરામે આવી એના શેઠને ઠપકો દેવા માંડ્યો, કે મને દોઢ ગાઉનો ફેરો પડ્યો. શેઠે કહ્યું, મેં બરાબર વખતે મોકલ્યું, પણ મારો વાણોતર રસ્તામાં રસગ્યો તેથી તમને પહોંચ્યું નહિ. માફ કરજો, મેં તેને કાઢી મેલ્યો છે. પછી વેણીરામે ધનુને રોતો બોલ્યો, તેથી તેમને દયા આવી, અને તેમણે શેઠના કાલાવાલા કર્યો, અને ધનુપાસે માફ મંગાવી, ત્યારે શેઠે તેને પાછો રાખ્યો.

પાઠ ૧૨૪. સાડું વાંચતાં શીખવવાની

રીત.—ભાગ ૧.

સ્વર	વ્યંજન	જોડાક્ષર
આરાખડી	તોતડા	અતડું

અક્ષરનો શબ્દ થાય છે. અક્ષર સ્વર હોય કે વ્યંજન. અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, જી, એ, ઝી, ઝો, ઝૌ, અં, અઃ, એ સ્વર છે. ક, ખ, વગેરે બીજા બધા કડાના અક્ષર તે વ્યંજન ગણાય છે. સ્વરનો ઉચ્ચાર તો એની મેજે પૂરો થાય છે, પણ વ્યંજનનો તેમ થતો નથી. ક, સ,

વગેરે અરધા અરધા અક્ષર બોલાય તે વ્યંજન. તેમાં
ન્યારે સ્વર મળે ત્યારે પૂરો ઉચ્ચાર થાય છે. જેમ સૂ ને
અ મળે ત્યારે સ બોલાય, તેમજ બૂ અને આ મળે તો
બા બોલાય. સ્વર ને વ્યંજન મળીને બારાખડીના અક્ષર
થાય છે. તેમજ બે કે વધારે વ્યંજન એકઠા મળીને તેને
છેડે સ્વર જોડાય ત્યારે જોડાક્ષર થાય, જેમ પૂ, રૂ, ને આ
મળીને પ્રા જોડાક્ષર થાય છે.

જેવો અક્ષર લખ્યો હોય તેવો ઉચ્ચાર કરવો. કોઈ રામ,
નામ, ગામ, એવા શબ્દને રામ, નામ, ગામ, એવા પહેલાના
ઉચ્ચાર કરીને બોલે છે, એ બહુ ખોટું છે.

કેટલાક ડ ને ટેકાગે ર બોલે છે. ગાડી, ઘોડો, લાડુ,
એ શબ્દ લખેલા હોય તેને ગારી, ઘોરો, લાર, એવા
ઉચ્ચાર કરીને બોલે છે, તે ખરું નથી.

કેટલાક તોતડ માણસ ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ અક્ષરને ત,
થ, દ, ધ, ન ની પેઠે બોલે છે. જેમ ટોપીને તોપી, ઠીક-
ફેને થીકફે, ટોશીને દોશી, ઢોરને ધોર, પણને પન કહે છે, તો તે
કેવું અતડું લાગે છતાં તેમ કોઈ મોતીને મોટી, કે તાળુને
ટાળું કહે છે એ પણ તેવું જ લાગે છે.

પાઠ ૧૨૫. સાડું વાંચતાં શીખવવાની

રીત.—ભાગ ૨.

ભાન ટેરવું અવાળુ સ્પષ્ટ વાક્ય

એવી એવી ભૂત કરે છે, તેમાં ભાન નથી રાખતા કે
આ અક્ષર તે દાંતવડે બોલવો કે હોઠવડે. જો બરાબર
સમજાયું હોય તો એમ કદી ન થાય. કેટલાક અક્ષર

ગળામાંથી બોલાય છે; ક, ખ, ગ, ઘ, ઙ, ને અ એ અક્ષરો ગળામાંથી બોલવા. તેમજ ઈ, ચ, છ, જ, ઝ, ય, ર, એ તાળવાસાથે જીભ અડાડીને બોલીએ તો સાંઝે સાઝ બોલાય. ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ર, પ, જ, એ અક્ષર બોલતાં મોઢું બરાબર ઊઘાડવું અને જીભનું ટેરવું ઊપલા દાંતના અવાળુ સાથે લગાડવું. ત, થ, દ, ધ, ન, સ, બોલતાં જીભનું ટેરવું ઉપલા દાંતને અડે છે. જો એમ કરશે, તો તાળુંને ટાળું કે તુરીઆંને દુરીઆં નહિ બોલાય. ઊ, ફ, ફ, બ, ભ, મ, ઝો, ઝો, એ અક્ષર બે હોઠવતે બોલાય છે. ઉપલા દાંત ને નીચલો હોઠ એ બેથી વ બોલાય છે.

એ પ્રમાણે હરેક અક્ષરનો ઉચ્ચાર બરાબર ધ્યાન રાખીને કરે અને વાંચે, તો સાંઝે વંચાય. કેટલાક છોકરા અધૂરા શબ્દ બોલે છે તે સાંઝે નહિ. અરધો, બરશી, દૂધપાક, એવા શબ્દને ઉતાવળ કરીને અધ્ધો, બદ્દશી, દુપ્પાક, બોલે છે, એ ઘણુંજ અશુદ્ધ છે.

“બાપે મને અધ્ધા પૈસાની બદ્દશી અપાવી.” “કાલે નાતમાં દુપ્પાક પુઈનું જમણુ હતું.”

આ બોલવું કેવું નકારે દેખાય છે! પણ ઘણાં છોકરાં ઉતાવળ કરીને એમ વાંચી જાય છે. જો બરેબર વાંચે તો આમ વાંચવું જોઈએ કે “બાપે મને અરધા પૈસાની બરશી અપાવી.” “કાલે નાતમાં દૂધપાક પૂરીનું જમણુ હતું.”

અકેક શબ્દ સ્પષ્ટ વાંચવો અને એક વાર વાંચવો. કાંઈ તો અકેક શબ્દ બે ત્રણ ત્રણ વાર વાંચે છે, તે ઘણું બોલું લાગે છે. ‘વગર વાંકે કાંઈ મારે નહિ.’ એટલું નાનું વાચ્ય વાંચતાં કાંઈ છોકરા અકેક શબ્દ બે

એ તે ત્રણ ત્રણ વાર વાંચે છે. જેમ, વગર વગર, વાંકે વાંકે, કોઈ કોઈ, મારે નહિ.

પાઠ ૧૨૬. સાડું વાંચતાં શીખવવાની

રીત.—ભાગ ૩.

કાળજી

મુચરકો

કબૂલત

વાંચવામાં વળી એક કાળજી રાખવી કે બોલ એક બીજામાં ભરાઈ ન જાય. કોઈ તો વાંચતાં એક બોલ ના કડકા કરી નાંખી અરથો જોડેના બીજા શબ્દમાં ભેળી દે છે, એ ઠીક નહિ. વળી વાંચતાં કોઈ નાના નાના શબ્દ વચમાં રહી જવા ન જોઈએ. વાક્યનો અર્થ સમજવાને સહેલું પડે વારતે વચ્ચે વચ્ચે નિશાનીઓ કરવામાં આવે છે તેમને વિરામચિન્હ કહે છે, માટે તેવી હરેક નિશાની આગળ અટકવું.

(,) આવી સાતડા જેવી નિશાની આવે તો જરા વાર થોભવું.

(;) આવી એટલે સાતડો તે પર ટપકું એવી નિશાની આવે તો જરા વધારે વાર અટકવું.

(:) આવાં બે ટપકાં આવે ત્યારે તો તે કરતાં પણ જરા વધારે અટકવું.

(.) જ્યારે આવું એક ટપકું આવે ત્યારે ત્યાં વાક્ય પૂરું થયું એમ જાણીને કપડી ત્રીજી નિશાની આગળ થોભીએ તે કરતાં વધારે વાર થોભવું.

એવી નિશાનીઓ નથી હોતી ત્યારે ખોટો અર્થ થઈ જાય છે; જેમકે, એક ચોરનો મુચરકો લખાવી લેતાં એવું થયું કે જ્યાં નિશાની જોઈએ ત્યાં ન થઈ, તેથી

તે છૂટી ગયો. કબૂલત એવી હતી કે, “હું ચોરી કરું નહિ, કરું તો સરકારનો ગુનેગાર થાઉં.” એમાં નહિ શબ્દ પછી સાતડા જેવી નિશાની કરી છે તે ત્યાં નહિ કરેલી અને ભૂલથી કરું શબ્દનીજોડે કરેલી તેથી ચોર છૂટી ગયો, કેમકે તેથી એવો અર્થ થાય છે કે મારે ચોરી કરવી, જો ન કરું તો ગુનેગાર થાઉં.

તેમજ જો એમ લખીએ કે, “કસન દરજીને તેડી લાવ” તો એમાં બે અર્થ રહે છે. એક તો એ કે કોઈ ખીજા માણસને કહે છે કે કસન કરીને દરજી છે, તેને તેડી લાવ. પણ જો આપણે કસનનેજ કહેવું હોય કે તું જઈને દરજીને તેડી લાવ, તો આપ્રમાણે લખેલું બરાબર સમજાશે નહિ: કસન શબ્દની પછી સાતડા જેવી નિશાની હોય, તો ચોખ્ખું સમજાય કે તું જ ને દરજીને તેડી લાવ.

પાઠ ૧૨૭. સાડું વાંચતાં શીખવવાની

રીત.—ભાગ ૪.

ધણાં વાક્યમાં એક શબ્દ એવો હોય છે કે તેમાં ખીજા કરતાં વધારે અર્થ રહેલો છે, અને એ વાંચતી વેળા તેપર વધારે ભાર મૂકવો જોઈએ, અને તેમ નહિ તો તે બોલતાં પહેલાં ને પછવાડે જરા વાર થોભવું.

જુદા જુદા શબ્દપર જોર મૂક્યાથી એકજ વાક્યના ધણા અર્થ થાય છે. “તમે આજ ગામ જવાના છો કે?” એ વાક્ય વાંચતાં જો ‘તમે’ એ શબ્દઉપર ભાર મૂકીને વાંચે તો તેનો જવાબ એવો નીકળે કે હું નહિ, ખીજા કોઈને મોકલીશ. તેમજ જો ‘આજ’ એ બોલ-

પર ભાર મૂકીને વાંચે, તો એવો જવાબ થાય કે, ના, આજ નહિ, કાલે જવાનો છું. વળી 'ગામ' એ શબ્દ ઉપર જોર મૂકે તો એવું સમજાય કે ગામ કે ખીજે • કાંઈ ઠેકાણે જવાનો છે. એ રીતે એકજ વાક્યના ઘણા અર્થ થાય છે.

વળી વાંચતી વખતે એક ખીજ સંભાળ રાખવી જોઈએ. કેટલાક લોક ગાવાની પેઠે વાંચે છે, એ બહુ ખોટું છે. રાગ કાઢીને વાંચવું ન જોઈએ, પણ જેમ આપણે વાત કરીએ છીએ તેવી ઢબથી વાંચવું. એવી રીતે વાંચતાં શીખવાની એક સહેલી રીત એ છે કે પ્રત્યેક અક્ષર અને શબ્દનો શુદ્ધ ઉચ્ચાર ખરાબર રીતે કરવો તથા ધીમે ધીમે વાંચવું. એ પ્રમાણે ધીમે ધીમે સારીપેઠે વાંચતાં આવડ્યું કે પછી ઉતાવળથી વાંચવાની ટેવ પાડવી, એટલે તેમાં પણ ખોટું નહિ વંચાય, શાથી કે પ્રથમથીજ ખરી ઢબપ્રમાણે વાંચવાનો મહાવરો પડેલો છે. તોપણ બોલીએ છીએ તે કરતાં જરા ધીમે વાંચતાં રહેવું.

સાફ અને શુદ્ધ બોલતાં, નિશાનીઓ આગળ ચરકતાં, અને ખરા શબ્દઉપર ભાર મૂકતાં આવડે તોજ સાફ વાંચતાં આવડ્યું એમ કહેવાય.

વળી વાંચતાં વાંચતાં વગર નિયમે અને વગર જરૂરે ઠેકાણે ઠેકાણે ધાંટા કાઢવો નહિ.

કેટલાક જણ એવી રીતે વાંચે છે કે જાણે મોંમાં આખું સોપારી ધાલ્યું હોય અને વાંચતો હોય તે રીતે જીભને મોંમાં ફેરવી ફેરવીને વાંચે છે, એ ઘણું ખોટું છે.

પાઠ ૧૨૮બાળબોધ.

લિપિ	ગૂજરાતી	ધર્મપુસ્તક	આદ્યશ્લોક
બાળબોધ	સર્ગગ	મૂળાક્ષર	બોલી
અનુસ્વાર	જોડાક્ષર	ધોરણ	

તમે આ ત્રણ ચોપડીઓ શીખી ગયા તે ગૂજરાતી લિપિમાં લખેલી છે. પણ હિંદુ ધર્મનાં પુસ્તકો, ને કેટલીક વાર્તા વગેરેની ચોપડીઓ તો બીજી તરેહના અક્ષરથી લખેલી હોય છે. તેને આદ્યશ્લોક કે બાળબોધ લિપિ કહે છે. જે ગૂજરાતી લિપિ વાંચતાં આવડતી હોય, તે જરા મહેનત લઈને એ શીખે તો વાંચતાં આવડે એવી સહેલી છે. જેમ ગૂજરાતીમાં સર્ગગ લીટી દોરીને લખે છે તેમ, કે છાપેલી ચોપડીઓ વગરલીટીના અક્ષરની હોય છે તેમ, એ લખાતું નથી, પણ એમાં તો અકેક અક્ષરનું નાની લીટી દોરીને. માથું બાંધેલું હોય છે.

એ સહેલી રીતે ઓળખવાને આ જોડેના પાનામાં ગૂજરાતી અને બાળબોધ બેઉ મૂળાક્ષર લખ્યા છે. ઉપર ગૂજરાતી અક્ષર છે, અને તેની નીચે આદ્યશ્લોક છે. અની નીચે આદ્યશ્લોક અ, કની નીચે આદ્યશ્લોક ક, એ પ્રમાણે લખેલા છે. કેટલાક અક્ષર બાળબોધમાં છે તેવા ગૂજરાતી બોલીમાં આવતા નથી. માટે ત્યાં ખાલી જગ્યા રહેવા દીધી છે. વધારે તપાસતાં માલુમ પડશે કે ગૂજરાતીમાં જેમ કનો, અન્ન, વરુ, માત્ર, અનુસ્વાર આવે છે, તેમજ બાળબોધ અક્ષરને પણ લાગે છે. માટે આટલા મૂળાક્ષર આવડે, તો ગૂજરાતીપ્રમાણે કનો, અન્ન, વગેરે લગાડીને વાંચતાં વહેલું આવડે. વળી એમાં જે જોડાક્ષર આવે તે ગૂજરાતી અક્ષરના ધોરણપ્રમાણે સમજીને વાંચવા.

(૧૧૧)

પાઠ ૧૨૯.

મૂળાક્ષર.

અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ

અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ ઋ ઋ

એ ઐ ઓ ઔ અં અઃ

લૃ લૃ ણ ણે ઓ ઔ અં અઃ

ક ખ ગ ઘ ચ છ જ ઝ

ક ળ ગ ઘ ઙ ઞ જ ઝ

ટ ઠ ડ ઢ ણ ત થ દ

જ ટ ઠ ડ ઢ ણ ત થ દ

ધ ન પ ફ બ ભ મ ય ર

ધ ન પ ફ બ ભ મ ય ર

લ વ શ ષ સ હ ળ

લ વ શ ષ સ હ ળ

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૦

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૦

પાઠ ૧૩૦.

અ ઇ ઉ એ

પહેલો 'અ' ને તેની પાસે 'ઇ' છે. પછી 'ઉ' ને તેની સાથે 'એ' અને 'ૈ' છે. એટલા અક્ષર થયા, એટલે પછી વાર લાગવાની નથી. મહેનતવિના ઇનામ મળે નહિ, માટે પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખી મહેનત લઈ કામ કરવું. 'એ' અક્ષરના ઉપર માત્રા હોય તો 'ૈ' થાય.

પાઠ ૧૩૧.

ક ખ જ

'અ'ને કાનો કાઢે તો 'આ' થાય, તેમજ 'ઓ' લખવાને મુશ્કેલ નથી, કેમકે 'આ', ના ઉપર એકલી એકજ માત્રા ઊમેરવી પડે. ગૂજરાતી 'ઁ' કાઢવો હોય ત્યારે વાંકાં વાંચકાં કાઢવાં પડેછે. બાલબોધ 'ઁ' ને તેમ કરવાની જરૂર નથી. 'ર' ને 'વ' સાથે લખી એકતું માથું દોરે એટલે 'ઁ' થાય. જોખવું, ઝેટકું, અમે જઈએ છીએ, એ સઘળામાં 'જ' અક્ષર લખેલા છે.

પાઠ ૧૩૨.

ચ ળ ણ

ચતુર, ચીકાશ, ને ચૂનો, એમાં કયો એક અક્ષર છે તારુ ? એમાં “ચ” છે. તેમ ચોપડીઓ વાંચતાં ‘ચો’ ને ‘ચ’ સૌ આવડશે.

એક શેવેરીની પાસે હીરા, મોતી, ચૂનીઓ, અને એવું એવું ઘણું સ્વેરવાનું હતું. તેમાં શીળાં શીળાં નંગ પણ હતાં. ગૂજરાતીમાં ત્રણ પાળો કાઢીને પહેલીને જરા નીચેથી જમણા હાથગમ પાંચડું કરે એટલે ‘ણ’ થાય છે. ગૂજરાત શેરે ઉત્તરમાં ચાલવે પ લિપિ લખતાં ગૂજરાતીના જેવો ‘ણ’ કાઢે છે ; જેમ, નારણદાસ, તમો પણ આવજો.

પાઠ ૧૩૩.

ધ ફ ન

જે કોઈ ગરીબગરબાને અપે છે તે સ્વરો ધનવાન જાણવો. વધા ધનવાન માગત કંઈ એવા હોતા નથી. ધમ કરવો તેમાં પણ વિચાર રાખવો, કેમકે ધગા તો ફેલ કરીને ફોતલાવીને લઈ જાય છે. એક દહાડો મારી ફોઈને વ્યાં એક ફકીર આવ્યો, તે બહુ બહુ સમજાવીને પાંચ સાત રૂપિયાનો માલ લઈ જવાનું કરતો હતો એટલામાં ફૂઆ બાવ્યા, તેમણે તે ધૂતારાને ધમકાવીને કાઢી મેલ્યો.

પાઠ ૨૩૪.

મ ળ

ત્રેઠો માલો માંપવા,
માલ્યો કાલો કાગ;
ત્રે પાંચાલો બોલતો,
નહિ રૂપાલો રાગ.

ઉપર લખેલી લીટીઓમાં 'લ' ઘળી વાર આવેલોછે. એ દોહરો આગલ તમારા મળવામાં પળે આવી ગયોછે. એમાં કાગડાની વાર કહી, એ જનાવર વીજાની પેઠે મોઢું ગંગાતું નથી. એ તો ચલ છે. એમાં મલમનમાઈના લક્ષણ થોડાંજ દીસે છે.

પાઠ ૨૩૫.

આંકડા ને અક્ષરધિવે.

આક્ષરવાળા પાનામાં છેલ્લે ત્રે તરેહના આંકડા માંડેલા છે. તે મેઝત્રી જોતાં માલૂમ પડશે કે ત્રગડા, છગડા, અને નવઢાવિના વીજામાં થોડોજ ફેર છે. એ સારી પેઠે ધ્યાન રાખીને શીખના. હાથના લખેલા પુસ્તકમાં આવો ૯ નથી હોતો, પણ ૯ હોય છે. તેમ 'અ' માં પણ ફેર છે. એવા પુસ્તકમાં આમ 'અ' કાઢે છે.

સમાપ્ત.

